

ERRIMA UZTAPIDEREN BERTSOGINTZAN

1991-V-20

Pello Esnal

Gure umetan honako bertso hau moldatu eta hamaika aldiz kantatu zigun aitona Benitori:

Erbia gisatuta,
kapoia erreta,
xoxoa ez da txarra
mantekaz beteta;
Pedro Marik gitarra jota,
Jabierrek tronpeta,
aitona dantzan jarrita,
horra nahiko festa!

* * *

Sei urte neramatzan *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan Uztapidek darabilen errima-modua lantzen, Euskaltzaindiak Manuel Lekuona ikerketa-saria antolatu zuenean. Aukera ezin hobea iruditu zitzaidan egina nuena aurkezteko.

Ordurako burutuak nituen bi lan: Oindegia (Uztapidek *Sasoia joan da gero* liburuan erabilitako oinen hiztegi antzekoa) eta Errimategia (oinak errimaka bilduz osatutako errima-alorren bilduma). Baina ez nintzen eskuz egindako bilduma haiek txukuntzen hasiko. Gainera, apenas izan zezaketen inorentzat interesik, ia-ia zerrenda hutsak izaki. Bestalde, hasia nuen hirugarren lan bat ere, aurreko biak oinarri hartuta: Uztapideren Oin-errimen almatzenaren osatzea. Horiek horrela, zer egin? Hirugarrena azaltzea erabaki nuen, beste bien berri ere emanez.

Hala adierazi nuen lanaren aurkezpenean, eta honela jarraitzen:

Gure asmoa honako hau besterik ez da: oraindik erabat bukatzeke dugun lana gu baino adituagoen eskuetan jartzea, honaino egindako bidea zuzena den azter dezaten aurreragi sartu aurretik. Jasotako iritzia-
ren arabera jokatu dugu aurrerantzean: merezi badu, aurrera eginez, zuzendu beharrekoak zuzenduz, Oindegia eta Errimategia informatikaz berretsiz eta Uztapideren Oin-errimen almazena burutuz; eta merezi ez badu, berriz, dagoen-dagoenean utziz.

Aukera hura egin nuen. Ez zen, ez, lehenengoa. Sei urte lehenago ere egin behar izan nuen beste bat, eskuak lanari erantsi aurretik. Izan ere, oro har bi jokabide metodologiko bait nituen aukeran, bertsolaritzaren muinera iritsi nahi eta errima hartu nuenean aztergai. Intuiziozkoa zen lehenbizikoa: intuizioa gidari atzematea errimaren zer-nolako nagusiak; gero etorriko zen hori datuz hornitzea eta adibidez jaztea. Bigarren jokabidea alderantzizkoa zen: datuak abiapuntu, hauen azterketa erabatekoa eginez atzematea errimaren funtsa.

Errimaz argitaratua zegoena irakurtzeak eraman ninduen bigarren jokabidea hartzera, garbi samar bait zegoen ia beti lehenengo bidetik ibili izanak ez dizkigula gogobeteko emaitzak utzi, nahiz eta agian erru guztia ez egon aukera metodologikoaren baitan. Bigarren jokabideak ere bazituen, ordea, bere alderdi kamutsak; besteak beste, lan-esparrua hain handia izatea luze-zabalean. Izan ere, nola ekin bertsolari guztien errima-erabilera aztertzeari? Batekin hasi beharra zegoen. Baina, halere, nola bildu eta aztertu bertsolari baten bertso guztiak? Beraz, intuizioz jokatu beharra zegoen bertsolari bakarra hautatu eta honen bertso-bildumaren aukera egitean ere. Hala aukeratu nituen Uztapide eta bere *Sasoia joan da gero bertso-liburua*. Ez naiz inoiz damutu.

Baina ez zen orduan amaitu aukera egin beharra. Erabaki beharrean bait nago orain ere, Euskaltzaindiak Manuel Lekuona ikerketa-saria irabazitako lana argitaratzea erabaki duenean. Nola eman argitara: besterik gabe dagoen-dagoenean ala zertxobait osatuta?

Lana berriro irakurtzean sortu zait galdera. Egiten hasi berria den etxearen tankera hartu bait diot orain bi urte burututakoari. Hor ditu planoak eginda, zimenduak aterata (ezkutuan gehiago agerian baino), gai ugari bildua eta pilatuta... Eta galderaren bi aukeren aurrean berehala egin dut bigarrenaren alde: orain bi urte egindakoa ikutu gabe, bigarren lanez zertxobait osatzearen alde, alegia. Horretara bultzatu naute, besteak beste, bi urte hauetan egitasmoa lantzen egindako aurrerabideak eta honen berri dakiten lagunek emandako aupadek. Baina horiek gutxietsi gabe, indar gehiago izan du azken batean Euskaltzaindiak eskainitako aukerari ahalik eta etekin gehiena atera nahiak; merezi duelakoan bait nago.

Bi azken urte hauetan egin bait dut aurrerabiderik, lehenago jarritako oinarrien gain; nahiz eta zeuden zeudenean egon gaur ere orduan aipatutako hiru lanak: Uztapideren Oindegia, Errimategia eta Oin-errimen almazena. Eta hori, batez ere informatikaren aldetiko eragozpenengatik. Halere, horiek gehiago dagozkie egitasmoaren ezkutuko alde ilunari; eta beude oraingoz bere horretan, egokiera hobearen zain.

Aurrerabideei dagokienez, berriz, hor doaz bigarren lanean, Manuel Lekuona saria jaso zuen lanaren jarraian. Bi puntu nagusiko artikulua da, lehenengo lanaren osagarritzat jo dezakeguna, osagarri hutsa ez bada ere; aurrekoaren pare bat puntu ere birmoldatzen bait ditu. Baina utz dezagun dagokionerako bigarren lanaren nondik-norakoan berri ematea. Eta amai dezagun lehenengo lanaren aurkezpenean bezala:

Asmatuko ahal genuen!

Zarautz, 1991ko urtarrilak 15

UZTAPIDEREN OIN-ERRIMEN ALMAZENA BERROSATZEN

Sasoia joan da gero bertso-liburuko oin eta errimak aztertzen eta egituratzen: ondorengo lan zabal eta osoago baten hasikin.

ALDEZ AURRETIKO ZENBAIT ARGIBIDE

Laburduren esanahia

Ad. aditza.

Adj. adjetiboa.

Bald. baldintza, baldintzazkoa.

Zenb. Zenbatzailea.

Bertso-sailak, bertsoak, puntuak eta oinak aipatzeko modua

Ikus 523. orrialdean puntu honi dagokiona.

Errimen berri emateko modua

Ikus 532-533. orrialdeak eta 533. orrialdeko (24), (25) eta (26) oin-oharrak.

AURKEZPENA

Sorginkeria hitza dugu bertsolaritza zer den adierazteko egokienetakoa. Sorginkeriatik asko bait du bertsolaritzak; baita sorginetik ere bertsolariak. Eta sorginkeriak bezala, harridura eta lilura sortzen ditu bertsolaritzak bertsogintza eza-gutzen hasten denaren baitan: “hori da hori!”. Eta harridura eta lilura jakinmin bihur daitezke gerora: “nola liteke bat-batean bertso neurtu eta errimatuak sortzea?”. Eta aztertzaileak bereganatu egiten du jakinminak sortutako galdera, eta zatitu, xehetu, birmoldatu...; bai bait daki zenbat errazten duen bidea ondo egindako galderak. Eta hasierako jakinmin hura areagotu besterik ez zaio egiten ikerketariari bertsolaritzaren bidean aurrera joan ahalean.

Gure baitan ere hasierako harridura jakinmin bihurtu zen denborarekin, eta jakinmina astiro-astiro aztergura. Eta galdera batzuk sortuz joan zitzaizkigun: nola

erabiltzen du errima bertsolariak?, zein oinez baliatzen da?, zeintzuk dira errima eta oin erabilienak?, ez ote daude oinak eta errimak elkarren artean lotuta?, ez ote daude klitxe batzuk eginak?, nola ditu ordenatuak bertsolariak errimak eta oinak?... Eta pixkana-pixkana sendotuz joan zitzaigun ziurtasun bat; baita habia egiten ere hiru susmo: errima dela bertsogintzaren bihotza, erriman dagoela bertsogintzaren gakoa, errima lagungarri ere gerta dakiokeela bertsolariari, hasieran ematen duen baino errazagoa izan behar duela errimak eta oinak erabiltzea... Eta galdera eta susmo horiekin lanean hasi ginen.

Galderak eta susmoak gidari, errima eta oinak aukeratu genituen aztergai bertsogintzaren alderdi askoren artean, Uztapidek bere bertsuetan erabilitako errimak eta oinak, hain zuzen; izan ere, errima aztertzea iruditzen bait zitzaigun bertsogintzaren muinera iristeko biderik egokienetakoa. Baina ezin Uztapideren bertso guztiak erabili, eta azkenekoein geratu ginen: *Sasoia joan da gero* liburu-koekin, alegia. Eta liburu horretako oinak eta errimak arakatzeko hasi ginen: jira eta bira, multzoak egin eta desegin, fitxa bat hemen, bestea han... Eta, pixkana-pixkana, bi helburu jarri genizkion geure lanari: batetik, edozein bertsolariren bertsogintzako errimak eta oinak aztertzeako sistema baliagarria moldatzea eta, bestetik, Uztapideren Oin-errimen almazena berrosatzea. Bi helburu hurbil horiek, jakina, urrunagoko xede bat zuten: bertsogintzan sakontzea.

Eta hala taxutu genituen lehenengo bi lanak: Oindegia (Uztapidek *Sasoia joan da gero* liburuan erabilitako oinen hiztegi antzekoa) eta Errimategia (Oindegiko oinak errimaren arabera bilduz osatutako errima-alorren bilduma). Eta bi lan horiek oinarri, ekin genion hirugarren bati: Uztapideren Oin-errimen almazena osatzeari. Azkeneko hauxe aurkezten dugu hemen, beste bien berri ere emanez.

Gure asmoa honako hau besterik ez da: oraindik erabat bukatzeke dugun lana gu baino adituagoen eskuetan jartzea, honaino egindako bidea zuzena den azter dezaten aurreragi sartu aurretik. Jasotako iritziazen arabera jokatu dugu aurrerantzean: merezi badu, aurrera eginez, zuzendu beharrekoak zuzenduz, Oindegia eta Errimategia informatikaz berretsiz eta Uztapideren Oin-errimen almazena burutuz; eta merezi ez badu, berriz, dagoen-dagoenean utziz.

Asmatuko ahal genuen!

1988ko azaroak 24

* * *

1. BERTSOLARITZAREN BIHOTZERA

Lehenengo atal honetan lau punturekin zabalduko dizkiogu atea geure lan honi: lehenengoan beraren muina azalduko dugu; bigarrenan gidari ditugun ziurtasunaren eta susmoen berri emango dugu; hirugarrenean lanaren zer-nolakoaz arituko gara, laugarrenean lan honen gainerako atalak aurkeztuz bukatzeko.

1.1. Lanaren muina: Oin-errimen almazena

1.1.1. *Almazena*

Bada hitz bat, jatorriz euskalduna izan gabe ere, bertsolariek bertsotan aldian behin aipatzen dutena: *almazena* (1). Hitz honen eskutik has dezakegu bertsolaritzaren bihotzera eraman gaitzakeen bidea urratzen, nahiz eta bertsolariek erabilitako esanahi ber-berarekin ez erabili. Guk eman nahi diogun esanahia zedarritzeko, balia gaitezen Uztapidek Txirritari buruz esandako hitz batzuz. *Argia* aldizkari-ritik hartu ditugu (2).

Argia: Txirrita zer moduzko bertsolaria zen?

Uztapide: Nik hura azkenengo urteetan ezagutu nuen. Bertsolari oso ona zen. Bertsoa errez egiten zuen, bertsokera errezekoa zen. Baina dozena bertso kanta ondoren, badakizue, rima oso erreza zuen eta mugatua noski eta botatakoak berrepikatzen hasten zen. Ez zuen berdin-berdina botako baina oso antzekoa bai.

Argia: Etorri haundikoa omen zen...

Uztapide: Etorri ikaragarria. Hari segituan etortzen zitzaion bertsoa. Jakina, antzekoak baina... Dena dela hori errezagoa da, baina bakoitzak bere bertsokera dauka. Bertsoa asko aldatu nahi duenak, lanak dauzka, zailagoa bait da. Zepai batek ere erreztasun haundiz botako zizun bertsoa, baino oso mugatua honek ere. Azkarra bertsotan hura ere.

(1) Hona hemen Gazteluren bertso bat, berak eta Txirritak Azpeitiko Loiolan San Isidroren jesuiten etxeko leiho banatatik egindako saiotik hartua:

Kabida ona dago
gure almalazetan,
Jaungoikoak grazia
eman digu hortan;
gizon azkarrak dira
estudioetan,
gure kolejiuak
sagardo tokietan.

DORRONSORO, J. (1981): *Bertsotan: 1789-1936*, Bilbo, Elexpuru, 218. or.

(2) XALBARDIN eta ARTASO (1982): "Lehengo egunak gogoan". In *Argia*, 935. zenb., 21. or.

Horraino Uztapideren hitzak. Hona hemen ondoren, gure hitzez emanda, Manuelen aitoren bera: aukera txikikoa zela Txirritaren Oin-errimen almazena, nahiz eta Txirrita etorri handikoa izan eta egundoko etekina atera bere almazen urriari, Aita Zavalak hernaniarraren bertso batean oin hartu eta "ustu ezin zan ganbara"-z hitz egiteraino (3).

Baina zer esan nahi dugu "Oin-errimen almazena" diogunean?

1.1.2. *Oin-errimen almazena*

Oin-errimen almazena ezer baino lehen almazena dugu, biltegia. Eta almazen edo biltegi bakarra, bi gaiz beteta badago ere. Beraz, Oin-errimen almazenaz hitz egitean, biltegi bakarraz ari gara.

Baina, aurreratu bezala, almazen horretan bi gai pilatzen dira: oinak eta errimak; bi gai, elkarrekin estu lotuak. Lotura estu hori adierazten du "oin-errima" hitzen tarteko marratxoak ("eta" juntagailuaren baliokide dugu hemen marratxoak).

Beraz, elkarrekin estu lotuta dauden bi gairen biltegi bakarra dugu Oin-errimen almazena.

Hori horrela, "oin" eta "errima" hitzen esanahia azaltzea geratzen zaigu, Oin-errimen almazenaren esanahi osoa adierazteko. Aldi berean, azal ditzagun "bertso" eta "puntu" hitzen ere (4).

Has gaitzen "bertso" eta "errima" terminoekin. Ez dugu uste inolako problemarik sortzen dutenik. Adostasun osoa dago horien esanahien inguruan. "Bertso" hitzaren ordez "bertsu", "bertset" eta "ahapaldi" (5) ere aurki ditzakegu, baina beti esanahi berarekin: erdarazko "estrofa" eta terminoenarekin. Errima, berriz, puntuen bukaerako ahoskidetza dugu.

Adostasuna ez da hainbestearainokoa beste bi kontzeptuen inguruan. Zer da puntua? Zer da oina?

Gogora dezagun nola erabiltzen den "puntu" hitza gaurko bertsolari-txapelketetan eta jaialdietan. Denok dakigu zer den bertsotan *puntuka* aritzea;

(3) ZAVALA, A. (1976): *Ustu ezin zan ganbara*, Tolosa, Auspoa, 126. Ikus Zavalaren hitzak hitzaurrean (9-10. orr.) eta Txirritaren bertsoa 135. orrialdean.

(4) Zehazte-lan honetan, azken bertsolari-txapelketetan eta saioetan erabiltzen diren hitzez eta kontzeptuz baliatu gara gehienbat. Jokaera honekin ez diogu, ezta hurrik eman ere, orain arteko zenbait terminologiari muzin egin nahi. Erabakia hartu beharrak eraman gaitu bide bat hartu eta bestea utzi behar izatera. Aitortu gabe doa mingarri zaigula puntu honetan Lekuonatarren jardunetik aldendu beharra; izan ere, ez bait ditugu "oina" eta "puntu" hitzak beraiek bezala erabiltzen. Ikus, besteak beste, Juan Mari Lekuonaren *Ahozko euskal literatura* liburuan 82-84 orr. (1981, Donostia, Erein).

(5) Ikus Mitxelenaren *Orotariko Euskal Hiztegia* (Bilbo, Euskaltzaindia, 1987) "ahapaldi" hitzari dagokion argibidea.

baita zer den bertsoaren *lehenengo puntua* edo *azkeneko puntua* emanda bertsoa osatzea ere.

Adibidez, har dezagun Uztapideren *Sasoa joan da gero* liburuko lehenengo bertsoa:

Len liburu bat idatzi nuen:
 “Lengo egunak goguan”,
 baña senide bakarra zan da
 biziro triste zeguan;
 beste anaia gaztea nola
 jaio bearra dagan,
 au ikusita ia jartzen dan
 patxara obiaguan (6).

Lau puntukoa izaki, bi lerrok osatzen dute puntu bakoitza, Uztapideren liburuko puntu gehientzuenak bezala. Beraz, ez dira berdinak gure “puntua” eta gaztelerazko “verso”. Bestalde, aipatutako liburu berean bada lerro bakarreko punturik; hala nola, eta besteak beste, “Guk sasoa bagendun” bertso-saileko (47-51. orr.) hamabi bertsoen 5, 6, 7 eta 8. puntuak (“Betroiarenak” doinukoak) edo “Elurtea” saileko (87-90 orr.) hamabi bertsoen bi lehenengo puntuak (“Uso txuria” doinukoak) (7).

Dena dela, *oina* daraman osagaia den neurrian arduratzen gaitu puntuak: zenbat puntu, hainbat oin.

Aurreko bertso horretan, esate baterako, lehenengo puntua *goguan* oinarekin bukatzen da, eta beste hirurak *zeguan*, *daguan* eta *obiaguan* puntuekin.

Eta *puntua* bezala, *oin* terminoa ere bertsolarien txapelketa eta jardunaldietan duen erabileraren arabera darabilgu. Ezaguna da, esate baterako, “oinak emanda bertsoa osatu” izeneko ariketa. Labur esanda, errima daraman hitza edo hitz-multzoa dugu *oina*. Uztapideren lehengo bertsoa itzuliz, aurreratu dugu *goguan*, *zeguan*, *daguan* eta *obiaguan* ditugula bertso horren oinak. Eta bistan dagoenez, *guan* da oin horien errima.

Ia gehienetan hitz bakarrekoa izaten da oina, baina bi hitzekoa ere izan daiteke zenbaitetan; baita aldian behin hirukoa ere. Adibidez, Uztapideren liburuan bi hitzeko honako oin hauek aurkituko ditugu besteak beste: *ai dia, al du, an zan, arrapa zak, bear zan, edo ez, esan zan, ezin du, gauza da...* Hiru hitzekorik ere bada: *ez al zen* eta *al da or*.

(6) UZTAPIDE (1976): *Sasoa joan da gero*, Tolosa, Auspoa Liburutegia, 17 or. Hemendik aurrera, aztergai dugun liburu honen aipuak oin-oharretan ez baina testuan bertan egingo ditugu, parentesi artean emanez bertsoa dagoeneko orrialdea edo dena delako bertso, puntu edo oinari dagokion zenbakia (ikus aurrerago, 523. orrialdean, *Bertso-sailak*, bertsoak, puntuak eta oinak aipatzeko modua puntua).

(7) Baina kontuan izan behar da guzti hori Hegoaldeko-edo bertso idazkeran gertatzen dela; bai bait da, Iparraldean batez ere, puntu bakoitzeko lerro bat idazteko joerarik ere.

Badakigu “puntu” eta “oin” hitzak hemen aipatu bezala erabiliz, benetan estimatzen dugun ohitura eta tradizio batetik atera egiten gabela; baina uste dugu onuragarri gerta dakigukeela zenbait arazo argitzeko. Bestalde, ez gara hutsean oinarritzen; zabaldua dagoen herri-erabileran, baizik. Esan beharra dago, halaber, Xabier Amurizak ere bere *Hitzaren kirol nazionala* liburuan bide beretik jotzen duela (8).

Eta, besterik gabe, Oin-errimen almazena zer den adierazia dugulakoan gaude. Aurrerapauso bat emanez, adieraz ditzagun ondoren lan honen hasieran bultzagarri ditugun ziurtasuna eta susmoak.

1.2. Ziurtasun bat eta hiru susmo gidari

Bertsolaritzaren bihotzerako bidean ziurtasun bat dugu gidari eta hiru susmo gidari-lagun. Luzeago jardungo dugu ziurtasunari buruz: errima dugula bertsoaren bihotza. Eta adierazi besterik ez ditugu egingo hiru susmoak: erriman dagoela bertsogintzaren giltza eta gakoak; oin-errimek sistema bat osatzen dutela (zenbait bertsolariengan) eta errima betebeharreko baldintza ez-ezik baliabide ere badela (zenbait bertsolariengan).

1.2.1. Errima: bertsoaren bihotza

Ez da bertsogintzaz asko jakin behar bertsoak errima ezinbestekoa duela aitortzeko. Errimarik gabe ez dago bertsorik, ez bat-batekorik, ez jarririk.

Badirudi, ordea, ez dutela denek hori horrela ikusten; badela, alegia, bestelako iritzirik duenik ere. Gogora ditzagun, besteak beste, Xalbador handiaren hitzak:

Azken denbora hauetan, pertsuzale batzuek atera daukute ez duela rimak inportantziarik haundiena pertsu batean; barnean zer duen dela gehienik konda. Eta banago, hori entzunik edo, zonbait entzule ez ote diren egoiten gaizki rimatu pertsu bat entzun arte, esku zartaka hasteko!

Behar bada, pertsulari batzuek ere atseginekin entzun dute ateraldi hori, askatasun horrek arint lezakelakotz gure lanaren zailtasuna. Bainan ez ditela lokar. Pertsulariak pertsuak egin behar ditu. Nolakoak egiten diren, hori bertzerik da. Bainan arrozoinamendu txar bat ongi rimaturik, pertsuago da, arrozoinamendu on bat gaizki rimaturik baino. Irinik hoberenarekin egin oreka ere ez da ogia, labea axala egin artean (9).

(8) AMURIZA, X. (1982): *Bertsolaritza I. Hitzaren kirol nazionala*, Bilbo, AEK.
 “Oin” eta “puntu” hitzen erabilera dela eta, erants dezagun, kontzeptu-arazoa ez baina terminologiakoa izaki, ez genukeela terminoz aldatzeko inolako eragozpenik izango.

(9) XALBADOR (1976): *Odolaren mintzoa*, Tolosa, Auspoa Liburutegia, 58. or.

Basarrik ere antzeko hitzez emango digu bere iritzia:

Punturik gabeko bertsoa urik gabeko iturria bezela jotzen degu (10).

Bertsoak errima nahitaezkoa duela esanda, badirudi errimaz dena esana legokeela. Baina beste hainbeste esan daiteke neurriari eta doinuari buruz ere: alegia, ez dagoela ez neurririk gabeko bertsorik, ez doinurik gabekorik. Eta honek berdin balio du bat-bateko bertsoentzat eta jarrientzat. Izan ere, bertsoa (bat-batekoa nahiz jarria) zer bait izatekotan, kantatzeko den zer bait bait da.

Badu, ordea, errimak bertsogintzan neurriak eta doinuak ez duen lehentasunik, inork gutxi ukatuko dionik. Errima da bertsolaria gehien kezkatzen duen arazoetako bat, eta etengabe lantzen ari dena. Errima da, era berean, bertsozaleak tentuz eta arretaz aztertu eta jarraituko duen elementua.

Errimaren lehentasun horren arrazoiak eta oinarriak aipatzekotan, bi aipatu beharrean gaude, besteak beste: errimaren zailtasuna eta betebeharra. Gera gaitezen bi puntu hauek aztertzen.

1.2.1.1. *Errimaren zailtasuna*

Errimaren zailtasunari dagokionez, begien bistan dago errima dela bertsoa eratzen eta moldatzen duten osagaien artean zailena eta nekezen menderatzen dena. Gogora dezagun, esate baterako, Xalbador zenaren aitorpena.

“Ez dakit baden ofizio errexik, baina etzaut iduri hau baino zailagoko aunitz baden munduan” idatziz ematen dio hasiera urepeldarrak bere *Odolaren mintzoa* liburuko “Pentsularitzaz bi hitz” izenburua daraman atalari (11). Xalbadorren ustez, bi dohain behar ditu bertsolariak: batetik, zaletasuna edo gogoia; bestetik, berriz, “rimaren edo berdin bururatzaren diren hitzen bilatzeko errexitasuna”. “Dohain hori duena —jarraitzen du— titxolaria deitzen dugu guk hemen. Horierik, zuk hitz bat atera orduko, burrustan heldu zaizkiote hura iduriak gogoratu”. Eta bere aitorpena hasi aurretik, hala dio: “Dohain horiek biak dituenak, errex egin dezake pertsua. Horrek zer bait aterako du, barnean, deus baldin badu segurik”.

Eta ondoren, bere esperientzia adierazteari ekiten dio urepeldarrak, inolako galerarik ez duten honako lerro hauetan:

Nahi ez duenak ez beza sinets, baina eni bigarren hori eskatu izan zaut beti. Ez du pertsularia izan behar, ni baino titxolariago izaiteko (12).

(10) EIZMENDI, I., “BASARRI” (1984): *Bertsolaritzari buruz*, Auspoa Liburutegia, 178 zenb., 34. or. Hemen “puntua” dio Basarrik; guk “puntu errimaduna” esango genuke, edo “oina”.

(11) Aip. lib., 57-60. or.

(12) Aip. lib., 58. or.

Ez bainaiz ordea titxolaria, beti nekez ari izan naiz, eta ongi berriz bakan. Nondik nahi duzu, rima ezin bilatuz ari denak, gogoan izan ditzan, pertsuak ona izaiteko eskatzen dituen bertze baldintzak?

Pertsu ona egin nahi duenak, ez du behar *problemarik* izan horren osatzeaz, behin zer erran gogoratuz geroz. Errextasun hori osoan duten pertsulariak, nehork uste baino gutiago dira (13).

Rimaren bilatzea baldin bada enetzat segurik lanik zailena, hori da ere gauzarik premiatsuena pertsuaren egiteko (14).

Eta bukatu, honela bukatzen du Xalbadorrek bere liburuaren aitzin-solasari dagokion atal hau, errimaren beste zenbait alderdiz aritu ondoren:

Rimaren ondotik, negurria da pertsu batek eskatzen duen baldintza nagusia. Airearekin edo doñuarekin bat egin behar dute zure hitzek; bainan hortako ez dut uste dohain berezirik behar den izan. Hortan treba daitekela iduritzen zaut.

Enetzat segurik, negurrian huts egitea —eta gero eta gehiago gertatzen zaut— rimaren bilatzeaz sobera hartua naizelakotz izaiten da nik uste... (15).

Lekutan geratzen da Manuel Lekuonak behin eta berriro gogoratu digun Antonio Pildainen iritzia euskal errimaren erraztasunaz!

Euskeraz rima gauza errezegia zala, esan zigun. Izkuntzaren izaerak errexegi egiten duan artifizio bat. Euskera izkuntza sufijatiboa, atzizkiduna izanik, itzen bukaerak ia beti berdintsuak izanik, bertsoaren bukaera berdiña egitea, gauza errezegia dala, gauza “merkea” alegia, edozeñek egin lezakeana... (16).

Ederki asko eransten du Lekuona zaharrak: “Bertsolariak berak esango ligukete, gauza au ola dan ala ez”. Ezin garbiago mintzatu zaigu arestian Xalbador. Amurizaren iritzia ere ildo beretik doa. Honela dio bizkaitarrak, lau oinak emanda egiten den bertso-aprobaz:

Jendeak beharbada zailtzat jotzen badu ere, aprobarik errezena da hau. Oztoporik nagusienetariko bat rima da bertsogintzan. Rimak emanak badira, kezka handi bat kendua duzu. Hitzei zer bait loturarik bilatzea ez da hain zaila. Beraz kunplitzea aproba honetantxe da errezena. Beste gauza bat da oso ondo kunplitzea. Orduan rimen zailtasuna kendua denez gero, horrek duen meritua beste zerbaitekin hornitu behar da. Baina dena jota, aproba erreza da eta luzimendu handikoa, jendeak zaila dela uste baitu.

(13) Ibid. Azpimarra egilearena da.

(14) Ibid.

(15) Aip. lib., 60. or.

(16) LEKUONA, M. (1980): “Bertsoen metrika”. In: *Jakin*, 14/15. zenb., 62. or.

Eta jarraitzen du:

Aprobarik zailena edo niri behintzat kezkarik gehien ematen didana puntuari erantzutea da. Han rimak eta dena aurkitu behar dituzu eta gainera jartzen dizuten rimari jarraituz. Erantzunak azkarra eta laburra izan behar baitu eta rima ezarriari jarraitu behar, hauxe da traidoreena (17).

Beraz, errima “oztoporik nagusienetariko bat” dugu, “kezka handi” baten iturri; eta errima ezarriari jarraitu beharra, berriz, “traidoreena”. Jardun ote daiteke argiago?

Ez gara honetaz gehiago luzatuko, eta, oraingoz behintzat, ez dugu jardungo non dagokeen errimaren zailtasunaren gako bila.

1.2.1.2. *Errimaren zeregina bertsoaren egituran*

Errimak bertsogintzan duen zeregina aztertzen hasteko, eman dezagun Juan Mari Lekuonaren eskutik bertsolariaren buruan gertatzen den prozesuaren berri.

Lehendabizi azken esaera biribiltzen duela esan dugu; eta hori dela bertsoaren ardatza. Beraz, ahotik barrura hori da lehendabizi. Eta azken esaera honek puntu bat duenez, berehala beste gainerako puntuak ere asmatu behar ditu, azkenaren kideko direnak. Baina ez bakarrik puntuak: azken esaera horren mamiak kudeatzen du beste bertso-lerrotan ere esango dena. Lehenengo hiru puntuen (edo lauren) barruan esaten denak azkeneko esaeraren argigarri, indargarri eta osagarri izan behar du.

Ahotik kanpora, ordea, memoriaz eta gorputz-espresaeraz baliaturik, oso bestela jaiotzen da bertsoa. Bertso-hasiera da lehenik entzuten duguna. Askotan lehen puntuarekin amaitzen da; ez beti. Gero erdiko lana esango geniokeena dator. Bigarren eta hirugarren puntuekin buka daiteke; ez beti. Eta azken-azkenean bertsoaren giltza, zartada, arrazoa, irria.

Horrela da, beraz, bapateko bertsoaren eraikuntza: atzekoz aurrera egin, bigarrena gutxieren barruan egin ere, esango denaren aukera, antolaketa eta hitzezko adierazpen ederra; azkar eta ezerk hutsegina gabe, plazagizonen segurtasun betean (18).

Horra hor, Juan Mari Lekuonaren hitzetan, “bertsolariaren buruan harilkatzen den prozesua”, adibide egokiz erraz horni dezakeguna. Baina horretara jarri gabe, ekin diezaiogun prozesuaren azterketatik atera daitezkeen zenbait puntu azpimarratzeari:

(17) AMURIZA, X. (1980): “Bertsolariaren barne-prozesua”. In: *Jakin*, 14/15. zenb., 136-137. orr.

(18) LEKUONA, J. M. (1982): *Ahozko euskal literatura*, Donostia, Erein, 126. or.

Hemen Lekuonak “puntu” hitzez aditzera emana guk lan honetan “oin” hitzez ematen dugu, arestian esan bezala.

1. Bertsoaren azken puntua da bertso osoaren oinarri eta ardatza; izan ere, bere arabera moldatzen bait dira gainerako puntuak, bai esanahiaren aldetik, baita errimarenetik ere.

2. Azken puntuaren errimaren arabera aukeratutako oinek osatzen dute bertsoaren bizkarrezurra; izan ere, horiek taxutzen bait dute bertsoaren edukia, puntu bakoitza bere oinari begira eratzen delarik. Bertsoa azken puntuaren arabera taxutzen den bezalaxe taxutzen da puntu bakoitza bere oinaren arabera.

3. Errimak gidatzen du bertso osoaren dinamika: berak agintzen du bertso-gintzan. Izan ere, azken batean, puntuak osatzen bait dute bertsoa, azken puntuaren errima gidari aukeratutako oinei begira eratutako puntuak, hain zuzen ere.

Esan ote daiteke gehiago errimaren garrantziaz? Aitor ote daiteke beste horrenbeste bertsogintzaren beste edozein osagaiz?

Norbaitek erants lezake, ordea, arrazoi osoz erantsi ere, bertsolariaren buruan harilkatzen den prozesua ez dela beti hemen adierazi bezalakoa izaten; Juan Mari Lekuonak esanak balio lezakeela paradigma eta adibide gisa, baina badela bestela sortzen den bertsorik ere; esate baterako, bertsolariak normalean ez duela azken puntu osoaren beharrik izaten bertsoa moldatzen hasteko, nahikoa duela bukaerarekin, eta zenbaitetan oin hutsarekin ere bai; eta, are gehiago, badela bertsolaririk, azken puntu eta azken oinik gabe ere bertsoa kantatzeari ekiten dionik.

Baina guzti horrek ez du inolaz ere aurreko hiru puntuen funtsa aldatzen (“azken puntua” dioen bakoitzean “lehen puntua” jarriz konpon bait daiteke arazoa). Eta, zerbait egitekotan, areagotu egiten du errimaren garrantzia; izan ere, errima ondo menderatzen duena ez beste ausartuko bait da, eta ausartzen da, Lekuonak adierazitako eredutik behin eta berriro ateratzen.

Honela, bertsogintza aztertuz goazen neurrian, gero eta garrantzizkoagoa azaltzen zaigu errimaren zeregina eta zerikusia. Eta inolako gehiegikerian erortzeko arriskurik gabe aitor dezakegu bertso osoan zehar ageri dela errimaren eragina eta taupada, egitura orokorrean, puntu guztietan, ia-ia hitz bakoitzean. Bertso osoa dago errimaz kutsatua; bertsoaren atal bakoitzean, agerikoan nahiz ezkutu-koan, ageri da errimaren hatsa eta dardara.

Beraz, seguru gaude errimaren aztertzeari ekitean, bertsoaren bihotzeraino garamatzan bidetik abiatzen garela. Bihotzaren atariraino helduko ahal gara bederen!

1.2.2. *Errima: bertsogintzaren gakoa eta giltza*

Ikusi berriak ditugu Xalbadorren hitzak: ez dagoela bertsolaritza baino ofizio zailago aunitz; gogoa eta errimarako erraztasuna duenak erraz egin dezakeela pertsua; erraztasun hori izanez gero, beste guztia egina dagoela...

Gu ere horretan gaude. Eta honako hau da gure susmoa: ofizio bakoitzak bere martingala izanik, errima dela bertsogintzaren martingala, hor dagoela bat-bateko bertsogintzaren gakoa. Eta hori landu ahalean eskuratzen dela bertsogintzaren ate nagusia zabaltzen duen giltza.

1.2.3. *Oin-errimen almazena: sistema konplexua eta "erraza"*

Hizkuntza sistema bat dela eta, oraindik orain irakurria datorkigu gogora:

Orain dela gutxi agertutako ingeles gramatika-liburu batek 1.120 orrialde ditu. Eta ingelesdunak liburu horren eduki osoa ezagutzen du. Baina hiztun horrek daukan ezagutza ez da analitikoa edo kontzeptuala; globala eta intuitiboa baizik. Geure ama-hizkuntza menperatzen dugu; argi ikusten dugu zer dagoen gaizki. Hizkuntzaren arauak guztiz naturalak dira guretzat, baina ez gara azaltzeko gauza.

Gure ezagutzak beste berezitasun bat dauka: guretzat, geure hizkuntza ez da elementu ezberdinen multzo bat. Hizkuntza sistema bat da; eta sistema horren barnean aise mugitzen gara. Orainaldian dagoena iraganean edo geroaldian ipin dezakegu; baiezko esaldia ezezko edo deklarati-
tibo edo galdera bihur dezakegu. Hau dena pentsatu gabe.

Hizkuntzalariek gure ezagutza deskribitzen saiatzen dira; eta, bide horretatik aurreratu ahalean, gero eta harrituagorik dauzka hiztunak menperatzen duen sistemaren konplexutasunak (19).

Bertsogintzaz ere beste hainbeste esan dezakegulakoan gaude: zenbait bertsolarik duen bertsogintzaren ezagutza ez dela analitikoa edo kontzeptuala, globala eta intuitiboa baizik; bertsolari-ofiziokoei darabiltzaten oinek eta errimek sistema bat osatzen dutela, eta sistema horren barnean aise mugitzen direla bertsolariak; gero eta harrituagorik gera daitekeela bertsolaritzaren ikerlaria bertsolariak menperatzen duen sistemaren konplexutasunagatik...

Beraz, batetik ia oharkabean erabiltzen dena bestetik konplexua dela; errazagoa darabilenarentzat aztertu nahi duenarentzat baino; hitz bitan, konplexua eta "erraza" dela aldi berean. Menperatu egin behar!

1.2.4. *Errima: betebeharreko baldintza eta baliabide*

Hirugarren sumo hau, berriz, isil samar kanporatuko dugu, inor izutu gabe: zenbait bertsolarirentzat, bertsogintzan betebeharreko baldintza ez ezik, baliabide eta bide-errazgarri ere badela errima. Arestian esan bezala, menperatu egin behar!

1.3. **Gure aukera: Uztapideren Oin-errimen almazena**

1.3.1. *Epe luzera begira, egiteko zabala*

Bertsolaritzaren bihotzera hurbiltzea helburu, *Oin-errimen almazena* kontzeptua moldatu dugu, bidea urratzen lagun diezagukeelakoan.

(19) STERN, H. H. (1986): "Wath can we learn from the good language Learner?" In *Canadian Modern Language Review*, 31. bol., 4. zenb.

Baina, nondik hasi? Nola jokatu? Aurrera ditzagun zenbait uste eta iritzi.

- Ez dago errimari buruz oro har jarduterik, bertsolari bakoitzaren jarduera bakarka eta banaka aztertu gabe; bai bait dago alde funtsezkorik zenbaitetik zenbaitera, nahiz eta batzuen artean antzak handiagoak izan aldeak baino. Bertsolari bakoitzaren jarduera aztertzea diogu eta azterketa kuantitatiboaz ari gara. Izan ere, ondo salatu du Joxe Azurmendik arlo honetan dagoen hutsunea:

Rima azterketa kuantitatibo sinpleenak ere egiteko gaude eta rimari buruz teorizatzen ibiltzen gara. (20)

- Errimaren azterketa kuantitatiboak egiteko, bestalde, tresneria sortu beharra dago. Eta kontzeptuak ditugu lehenengo eta oinarritzko tresnak. Hauek eskainiko digute programa informatikoak egiteko aukera; eta programa hauek bideratuko bertsolari bakoitzaren errima sistematizatzea (lehenengo hitzak erabiliz, bakoitzaren Oin-errimen almazena egituratzea).
- Azkenik, espero dugu zenbait bertsolari esanguratsuren Oin-errimen almazena topatzeak eskainiko digula bertsolaritzaren bihotza aurkitzeko argirik.

1.3.2. *Gure aukera*

Horiek horrela, aurkez dezagun geure lana.

1.3.2.1. *Bi helburu*

Bi helburu izan ditugu honako lan hau moldatzeari ekitean:

1. Bertsolarien Oin-errimen almazena aurkitzen eta berrosatzen (bertsolaria bakoitzak osatua bait du berea, jakinaren gainean ala ez) lagunduko digun tresneria taxutzea.
2. Lehen urratsak egitea aipatu tresneria horrekin Uztapideren Oin-errimen almazena berrosatzen.

1.3.2.2. *Lan bikoitza*

Helburuen arabera, lana ere bikoitza gertatu zaigu.

Lehenengo helburuaren ildotik, oinarritzko zenbait kontzeptu berri taxutu behar izan ditugu. (Atera ahalean ematen dugu horien berri. Gero, azkenean, eranskin batean biltzen dira denak.)

(20) AZURMENDI, J. (1980): "Bertsolaritzaren estudiorako". In *Jakin* 14/15. zenb., 160. or.

Lehenengo helburutik irten gabe, Uztapideren Oindegi eta Errimategiaren (edo errima-sailen) berri ere ematen dugu, baina ez osorik, ezta gutxiagorik ere; izan ere, Oindegi eta Errimategi horiek eskuz eginak izaki, heuren zati batzuk besterik ez ditugu ematen. Argi dezagun geure jokabidea.

Oindegi eta Errimategi horiek eskuz eginak ditugu eta ez informatikaz, ez bait genituen hasieran kontzeptuak programa informatikoa egiteko bezain argi. Baina bagenuen datuak eskuartearen erabili ahalean kontzeptuak argitu eta zehazteko esperantzarik. Lortu dugulakoan gaude. Horrexegatik ematen dugu lan horien berri, oso labur bada ere.

Bestalde, ulerterraza da eskuz egindako bi lanak osorik ez ematearen arrazoa: dena garbira pasa beharko genuke (bostehun orrialdetik gora dira) edo informatikaz egin; baina informatikaz egiteko, prestatutako tresneriaren balioaren berri jakin beharko genukeen.

Horiek horrela, egin dugun bezala jokatzeko erabakia hartu genuen; eta prestatutako tresneriaren balioa zeharbidez edo probatu eta frogatzea: Oindegiko eta Errimategiko datuak aplikatuz. Eta aplikazio horren emaitza da bigarren helburuaren ildotik Uztapideren Oin-errimen almazena berrosatzen egindako ahalegina.

1.3.2.3. *Pare bat ohar metodologiko*

Begien bistakoa denez, ezinezkoa gertatzen da edozein bertsolariren errima aztertzean, bertsolariak bere bizitzan zehar erabilitako bertso guztiaz baliatzea. Eta fisikoki ezina dena (bertso gehienak haizeak eramanak ditu eta jasotakoak biltzeko egunak eta urteak beharko genituzke, eta halere geratuko litzaiguke bildu gabekorik), metodologiaren ikuspegitik ez da nahitaezkoa. Hortaz, ezinbestez eta halabeharrez, bertsolari baten bertso guztiekin ez baina batzuekin lan egin beharrean aurkitzen garenez gero, erabil dezagun metodologia egokia, azterketa baliagarria gerta dakigun.

Lehenbiziko urratsa aukera egitea da, bertso batzuk hartuz eta beste batzuk kanpoan utziz. Baina aukera, jakina, ezin daiteke nolanahikoa izan. Izan ere, errima eta oin guztien ordeztatzeko bakarrik erabiliko ditugu, oin- eta errima-multzoko osoen ordeztatzeko sail mugatu eta jakin batzuk. Beraz, aukeratutako saila, zerbait izatekotan, eta gure azterketak baliorik izan dezan, multzo osoaren ordeztakoa izan behar du, haren bereizgarrien jabe; bestela esan, Estatistikan erabiltzen diren hitzez baliatuz, sail aukeratuak multzo osoaren *lagin adierazlea* izan behar du.

Lagin hori egoki aukeratzea; horra hor lehenengo arazoa. Bada, ordea, besterik. Argi eta garbi eduki behar dugu beti aurrean zer-nolako azterketa egin nahi den: azterketa diakronikoa (bertsolariaaren errimaerak urteetan zehar izan duen bilakaeraren azterketa) ala azterketa sinkronikoa (bertsolariak une batean, bilakaera kontuan hartu gabe, darabilen errimaren azterketa).

Bi arazorekin egiten dugu topo gutxienez, bada, alorra mugatzeko orduan: zer-nolako azterketa egin nahi denarekin eta aztergai izango den bertso-saila nola aukeratzearekin.

1.3.2.4. *Sasoia joan da gero aztergai*

Gure kasuan, Uztapideren Oin-errimen almagari dagokionean alegia, ez da bilakaera gehien axola zaiguna, baizik eta bizitzaren azkenean, urte luzeetako jardunaren bilduma eta sintesi bezala, Uztapidek darabilen errima. Eta, zorionez, badugu non aurkitu bilduma eta sintesi hori: *Sasoia joan da gero* liburuan, hain zuzen ere.

Beraz, Uztapideren bertsogintza osoa ezin aztertu eta, bere azken emaitzako bertsotara mugatuko dugu geure azterlana, bertsolari guztien almagari ezin aztertu eta bakarraren almagari mugatu dugun bezalaxe.

1.3.2.5. *Azken oharra*

Azkenik, bada beste oharrik ere. Baina ez gara luzatuko, begien bistakoa bait da bertsolaritza arloan aditua den edonorentzat. Norbaitek galde lezake ea nola, bat-bateko bertsogintza izaki aztergai, bertso jarriak aztertzeari ekiten diogun. Lehen momentuan kontraesan baten aurrean gaudela ematen badu ere, ez da hala gertatzen. Izan ere, Uztapide handiak *Sasoia joan da gero* liburuan emandako bertsoek, nahiz eta jarriak izan, ez bait dute bat-bateko bertsoen ez freskuriarik, ez grazuriarik, ez egiturarik, ez taxurik galdu. Bat-batekoak dira, beren akats eta guzti.

1.4. *Atalez atal*

Sarrera gisako lehenengo atal hau bukatuko, eman dezagun labur datozenen berri.

Beste sei atalek osatzen dute lan honen muina, zortzigarrena ondorioei emana dagoelarik. Bigarren atalak, datorrenak, *Sasoia joan da gero* liburuaren aurkezpen orokorra egiten du. Hirugarren atala liburutik Oindegira bitarteko zubi da, bosgarrena Oindegitik Errimategira bitartekoa den bezalaxe. Zazpigarren atala, berriz, aurreko guztiak bereganatuz, eginkizun geratzen den almagariarekiko zubibide izan nahi du. Beraz, *Sasoia joan da gerotik* Uztapideren Oin-errimen almagari doan zubi luzea izan nahi du honako gure lan honek, Oindegia eta Errimategia zubipilare.

Azkenik, eranskin moduan doa hiztegia, lan honetan zehar moldatutako (eta birmoldatutako) zenbait termino berri biltzen dituen; eta bibliografiarekin bukatzen dugu, erabilitako liburu eta artikuluen berri emanez.

2. *LIBURUA: Sasoia joan da gero*

Beraz, ezer baino lehen, eta oso labur bada ere, aurkez dezagun *Sasoia joan da gero* liburua, beraren datu esanguratsenak emanez. Bide batez, azal dezagun nola egingo ditugun bertso, puntu eta oinen aipuak.

2.1. *Sasoia joan da gero: 67 bertso-sail, 842 bertso eta 3.660 puntu eta oin*

Guztira, 67 bertso-sailek, 842 bertso eta 3.660 puntu eta oinek osatzen dute Uztapideren *Sasoia joan da gero* bertso-liburua.

Bertso-sailak zenbatzean egon daiteke zalantzarik, dela sail baten barruan bi sail txikiago daudelako, dela zenbait sailen artean handiago bat osatzen dutelako... Guk honela jokatu dugu zalantzazko puntu horietan: 1) lehenengo bertso-sailtzat "Eskeintza" izenekoa hartu dugu; 2) "Gizonaren lau aroak" izenekoan lau bertso-sail berezi ditugu: "Gizonaren udaberria", "Gizonaren udara", "Gizonaren udazkena" eta "Gizonaren negua"; eta 3) "San Juanak" izeneko bi sail-txoak bakartzat hartu ditugu.

Horiek horrela, hona hemen, ondoren, liburuko 67 bertso-sailen zerrenda, bakoitzaren hasierari dagokion orrialdearekin. Hemendik aurrerako bertso-sailen aipua zerrenda honetako zenbakien arabera egingo dugu batipat. Beraz, esate baterako, 5. bertso-saila "Nere jaioterriari" izenekoa da; 19. bertso-saila "Zakurra" izenburuduna; 34.a "Gizonaren udazkena" delakoa...

Besterik gabe, eman dezagun zerrenda.

***SASOIA JOAN DA GERO* liburuko bertso-sailak**

1.	Eskeintza	17
2.	Aita zanari	27
3.	Ama zanari	31
4.	Uztapide'n nintzan sortu	35
5.	Nere jaioterriari	43
6.	Guk sasoi bagendun	47
7.	Zestua	53
8.	Artzaia	59
9.	Basoko lanak	67
10.	Garia Euskalerrian	73
11.	Garoak biltzen	77
12.	Artoak eta babarrunak	83
13.	Elurtea	87
14.	Gaztañak biltzea	91
15.	Laiariak	95
16.	Astoaren lanak	99
17.	Garai bateko eztaiak	103
18.	Orain irurogei urteko apaizak	109
19.	Zakurra	113
20.	Uztapide'ko pamiaren kaleratzea	117
21.	Gerra	123
22.	Zubeltzu	127
23.	Perretxikoak	132
24.	Lasarte bertsolaria	135
25.	San Antonetan Getaria'n	141
26.	Zepai	145
27.	Euskalerrria	153
28.	Osinbeltz'eko ezbearra	157

29.	Oiartzun	167
30.	Basarri ta ni	171
31.	Kontrabandua	177
	Gizonaren lau aroak	
32.	Gizonaren udaberria	183
33.	Gizonaren udara	187
34.	Gizonaren udazkena	191
35.	Gizonaren negua	195
36.	Arakiñak	199
37.	Gure ezkontzea	203
38.	Nere semiari	207
39a.	San Juanak (I) (21)	211
39b.	San Juanak (II)	212
40.	Jaungoikoaren legeko aginduak	215
41.	Arrantzalien bizitza	219
42.	Bodegon Alejandro	223
43.	Euskaldunak	227
44.	Ostalariak	231
45.	Tratanteak	235
46.	Gaurko mutil gaztiak	239
47.	Baserriko bizimodua	243
48.	Gure lengo baserria	249
49.	Gu orain bizi geran etxea	255
50.	Gaurko neskak	257
51.	Jose Lizaso'ri	261
52.	Agorrillaren amalaua	265
53.	Lazkao-Txiki	269
54.	Aurtengo loteria	273
55.	Xalbador	277
56.	Artikutza	281
57.	Gure euskera	289
58.	Jose Salaberria'ri	293
59.	Eriotza	297
60.	Idiazabal'ko Zepai Saria	301
61.	Ura	305
62.	Ereñozu'ko omenaldia	313
63.	Egunsentia	319
64.	Pelota	323
65.	Lore-illa	329
66.	Martiñ Estanko'ren gizatasuna	343
67.	Naparru alde ortan izan naiz lenguan	355

Bestalde, hona hemen, bertso, puntu eta oinen kopuruak:

— 4 puntuko bertsoz osatutako 51 bertso-sail: 654 bertso eta 2.616 puntu eta oin;

(21) Arestian esan bezala, “San Juanak” saileko bi sailtxoak bakartzat jotzen ditugu, baina bereziz; eta aipatu ere bereziz aipatuko ditugu: 39a eta 39b.

- 5 puntuko bertsoz osatutako 11 bertso-sail: 129 bertso eta 645 puntu eta oin;
- 6 puntuko bertsoz osatutako 3 bertso-sail: 38 bertso eta 228 puntu eta oin;
- 7 puntuko bertsoz osatutako bertso-sail bat: 9 bertso eta 63 puntu eta oin;
- 9 puntuko bertsoz osatutako bertso-sail bat: 12 bertso eta 198 puntu eta oin.

Beraz, guztira, 67 bertso-sail: 842 bertso eta 3.660 puntu eta oin.

2.2. Bertso-sailak, bertsoak, puntuak eta oinak aipatzeko modua

Hiru zenbakiz adieraziko dugu lan honetan halako oina zein bertso-sailetako zenbatgarren bertsokoa den:

- goraxeago aurreratu bezala, lehenengo zenbakiak bertso-saila adieraziko du;
- bigarren zenbakiak, aipatutako bertso-sail horretako zenbatgarren bertsoaz ari garen;
- eta hirugarrenak, berriz, bertso horren zenbatgarren puntuaz edo oinaz dihardugun.

Honela, aipatu berriak ditugun *goguan*, *zeguan*, *daguan* eta *obiaguan* oinei honako zenbaki hauek dagozkie hurrenez hurren: 1.1.1; 1.1.2; 1.1.3 eta 1.1.4; lehenengo bertso-saileko lehenengo bertsoaren lehenengo, bigarren, hirugarren eta laugarren puntuak bait dira, hain zuzen ere. Hona hemen, esate baterako, 13.7 bertsoa: 13. bertso-saileko ("Elurtea") 7. bertsoa, alegia (89. or.):

Mendi altu samarrean
otso zarrak marmarrean;
oiek gosiak egoten dira
amaikatik amarrean,
Jaunak aparta animala bat
olakuaren aurrean!

Honako zenbaki hauekin adieraziko dira, berriz, oinak: 13.7.1, *samarrean*; 13.7.2, *marmarrean*; 13.7.3, *amarrean* eta 13.7.4, *aurrean*.

3. LIBURUTIK OINDEGIRA: OIN EZBERDINAK, HITZ-ERROAK ETA OINBURUAK

Sasoia joan da gero aukeztuta, bi bide har ditzakegu liburuko oin-errimak sistematizatzeari ekiteko: oinetatik hasi edo errimetatik hasi. Lehenengo bidea hautatuta, zenbait termino berri taxutu behar izan dugu, Oindegia moldatu ahal izateko. Hona hemen, atal honetan, horien berri.

3.1. *Sasoia joan da gero: 2.100 oin ezberdin inguru*

Esan dugunez, 3.660 oin daude Uztapideren *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan. Baina nahikoa da irakurketa soil bat, oin batzuk behin baino gehiagotan ateratzen direla eta denak ez direla berdinak konturatzeke. Hain zuzen, 2.100 oin ezberdin inguru dira denera. Baina zer ulertzen dugu “oin ezberdin” terminoaz? Berdinak ez direnak, jakina. Ez pentsa, ordea, batzuetan bereiztea hain erraza denik; gerta bait daiteke zalantzarik bi oin berdinak diren ala ez erabakitzeko orduan.

Lan honetan nola jokatu dugun adierazteko, aipa ditzagun zenbait kasu, errazen erabaki ditugunetik hasita.

— *Esamesa / esan / esan du / esan zan / esana / esanak / esanda / esanean, esanian / esanez / esangai / esango / esateko / esaten / esatera / esatiak...* eta antzekoak. Ezberdintzat jo ditugu, ez bait dira berdinak errimaz, nahiz eta hitz-erro berekoak izan.

— *Barrena (barrua) / barrena (barrura) / barrena (zehar); artian (noiz) / artian (non); ura (hura) / ura (edaria); berri (adjetiboa) / berri (notizia)...* eta antzekoak. Ezberdintzat jo ditugu, jakina, ezberdinak bait dira esanahiez.

— *Gaiña / gaña; gaiñetan / gañetan; gaiñezka / gañezka; altxa / altxa; bearra / biarra; gaubero / gauero: zaiñetan / zañetan...* eta antzekoak. Berdintzat jo ditugu, aldaketek ez bait dute zerikusirik ez esanahiarekin, ez neurriarekin, ez errimarekin.

Zailagoa gertatu zaigu, ordea, honako kasu hauetan erabakitzea:

— *Dia / dira; dala / dana* (hau ere konpletiboa)... eta antzekoak. Ezberdintzat jo ditugu, ezberdinak bait dira errimaz, nahiz eta berdinak izan esanahiaz.

— *Lenbizi / lendabizi; berarengana / beregana...* eta antzekoak. Oin beraren aldaki ezberdintzat jo ditugu, silaba-kopuruz ezberdinak bait dira, nahiz eta esanahi bereko izan eta bertso berean elkarrekin joanez gero poto egingo luketen. Zenbatzean, oin ezberdinak bezala zenbatu ditugu.

— *Joana / juna...* eta antzekoak. Hauek ere oin beraren aldaki ezberdintzat eman ditugu aurrekoak bezala, ezberdinak bait dira errimaz eta neurriz, nahiz eta hitz bera izan funtsean.

— *Bearrean / bearrian; duanean / duanian; egiñalean / egiñalian; esanean / esanian; marmarrean / marmarrarian; onean / onian; otoitzean / otoitzian...* eta antzekoak. Berdintzat jo ditugu, errima berekoak bait dira funtsean, nahiz eta itxuraz eta azalean ezberdinak izan. Aurrerago itzuliko gara honetara.

— *Duala / duela; baztarrak / bazterrak; edarrak / ederrak...* eta antzekoak. Berdintzat jo ditugu, errima berekoak bezala jokatzeko bait dute, nahiz eta zertxobait ezberdinak izan. Aurrerago itzuliko gara honetara ere.

3.2. Hitz-erro bereko oinak eta oinburuak

Behin oin ezberdinena ikusi ondoren, norbaitek esan lezake badagoela oinea gehiago ere laburbiltzerik: zergatik bi oin ezberdintzat jo, adibidez, *esatea* eta *esateak*, *izatea* eta *izateak*?, zergatik ez oin berdintzat jo hitz-erro bereko oinak?

Azter ditzagun galdera horiek, merezi du eta. Saia gaitzezen, era berean, zertxobait argitzen; goraxeago aipatutako *esamesa*, *esan*, *esan du* eta abarrek lagun diezagukete horretan.

Bi kontzeptu berezi beharrean gaude: *hitz-erroa* eta *oinburua*. Goiko *esamesa*, *esan*, *esan du*, *esan zan*, *esana*, *esanak*, *esanda*, *esanean/esanian*, *esanez*, *esangai*, *esango*, *esateko*, *esaten*, *esatera* eta *esatiak* hitz-erro berekoak dira: *esan* aditza dute denek oinarri. Ez ditugu, ordea, denak oinburu bereko jo. “Oinburu” kontzeptuak errimarekin du zerikusia, eta oin batek bertsokide dituen oinekin. Adibidez, lau oinburu berezi ditugu *esan* hitz-erroko 15 oin ezberdin horietan: *esamesa*, *esan*, *esangai* eta *esate*; *esamesa* eta *esangai* oinburuek ez dute Uztapideren Oindegian beste oinik; *esan* oinburuak, berriz, bederatzi ditu (*esan*, *esan du*, *esan zan*, *esana*, *esanak*, *esanda*, *esanean/esanian*, *esanez* eta *esango*) eta *esate* oinburuak lau (*esateko*, *esaten*, *esatera* eta *esatiak*). Ez gara hemen puntu honetan gehiago luzatuko. Izango dugu, ordea, lan honetan, zeharbidez bada ere, hona itzultzeko aukerarik. Besteak beste, datorren atalean Oindegiaz eta Oindegiko sarrerez eta azpisarrerez jardutean, eta bosgarren atalean errima-alorrak ikustean.

4. OINDEGIA

Hirugarren atalean taxututako “oin ezberdin”, “hitz-erro” eta “oinburu” kontzeptuek eman digute Oindegia moldatu eta Uztapideren almazena berrosatzten hasteko aukera. Baina lan honetan ez dugu Oindegia hori kaleratuko, eskuz egina egonik luzeegi joko bait ligute denboraz eta orrialdez osorik bildu eta ematea. Ezin, ordea, beraren berri eman gabe geratu; ezta beraren zenbait datu azpimarratu gabe ere.

4.1. Sarrerak eta argibideak

Hasteko, errazena eta argiena *esan* hitz-erroko oinak Oindegian nola doazen azaltzea izango da. Hona hemen transkripzioa:

esamesa (1)

ESAMESA — 1
 — 20.16.2 (4)
 — babesa, erreza, eza
 — Es/(ts)/zA

ESAN (17)

ESAN	— 2 — 4.6.2 (4); 55.3.3 (4) — bazan (bald.) (2), dezan, etzan (ez zan), pasan, plazan — a/e., s/ts/tz/zAN
ESAN DU	— 2 — 37.14.3 (4); 47.15.1 (4) — bagendu (bald.), egondu, izandu (2), konpondu, zuzendu — NDU
ESAN ZAN	— 1 — 22.6.3 (5) — an zan, bazan (bald.), itzantzan, izan zan — a/e., s/ts/tz/zAN
ESANA	— 4 — 19.1.3 (5); 22.5.3 (5); 26.1.3 (4); 44.1.3 (4) — dana (zenb.), dana (ad.), emana (2), izana (2), lana (2), neregana, nintzana, zana (ohia) (2), zana (2) — Am/nA
ESANAK	— 3 — 6.2.6 (9); 17.12.1 (4); 44.2.3 (4) — danak (zenb.) (2), diranak, eranak (edanak) (2), emanak, geranak, izanak (2), juanak, lanak, pamak, zanak, ziranak — Am/nak
ESANDA	— 1 — 64.15.1 (4) — izan da, juan da, txanda — ANDA
ESANEAN/ ESANIAN	— 2 — 48.3.1 (4); 58.7.2 (4) — danian (ad.), duanean, lanean, onian, zanean, zeradenian — NEAN
ESANEZ	— 1 — 27.7.3 (4) — amets, danez, emanez — Am/nEts/z
ESANGO	— 1 — 36.15.1 (4) — emango, izango, oraingo — NGO

esangai (1)

- ESANGAI — 1
 — 19.3.1 (5)
 — artzai, jai, lasai, nai
 — AI

ESATE (14)

- ESATEKO — 2
 — 10.8.1 (4); 44.11.3 (4)
 — izateko (2); jateko (2), juateko, kalteko
 — a/e TEKOKO
- ESATEN — 11
 — 2.6.3 (4); 12.11.3 (4); 18.12.5 (6); 19.7.1 (5);
 26.10.3 (4); 37.1.3. (4); 44.8.3 (4); 46.9.1 (7);
 48.7.1 (4); 56.1.2 (4); 61.18.1 (4)
 — aurtan, baten (6), diratan (didatan), ematen (5),
 eramaten (2), eratan (edaten), izaten (11), jaten
 (5), juaten (3), zeratan (3), ziratan (zidaten)
 — ATEN
- ESATERA — 1
 — 54.4.1 (4)
 — atera, batera, tartera
 — TERA
- ESATIAK — 1
 — 59.2.4 (5)
 — atiak, betiak, juatiak, kaltiak
 — TEAK

Beraz, Oindegiko 4 sarreratan geratu dira *esan* hitz-erroa izan eta 15 oin ezberdin diren hasierako 33 oinak. Beste hainbeste gertatu da gainerako oinekin ere.

Horiek horrela, argi ditzagun azaldutakoak, *sarrerak* eta *azpisarrerak* zer diren esanez eta ematen dituzten informazioak zer-nolakoak diren adieraziz.

Sarrerak. Oiburuak besterik ez dira. Hauek ditugu, jakina, Oindegiaeren osagai nagusiak. Goiko adibidean lau dira: *esamesa*, *esan*, *esangai* eta *esate*.

Azpisarrerak. Sarrera batzuek azpisarrerak dituzte eta beste batzuek ez. Goiko kasuan, *esamesa* eta *esangai* sarrerek ez dute, eta beste biek bai: *esan* sarrerak zortzi (*esan*, *esan du*, *esan zan...*) eta *esate* sarrerak lau (*esateko*, *esaten*, *esatera* eta *esatiak*).

Azpisarrerarik gabeko sarrerek eta azpisarrerek hiru informazio ematen dituzte: 1) zenbat aldiz azaltzen diren, zenbakiz adierazita, 2) zein bertsoan dauden eta bertsoak zenbat puntukoak diren eta 3) zein oin dituen bertsoakide (oin hauen parentesi arteko zenbakiak zenbatekoa adierazten du).

Esate baterako, *esan* oina bi aldiz azaltzen da: lehenengo aldiz 4. bertso-saileko 6. bertso 2. puntuan (eta bertsoak lau puntu ditu; beraz, *esan* azken-hirugarrenean doa) eta bigarren aldiz 55. bertso-saileko 3. bertso 3. puntuan (bertsoa lau puntukoa da; beraz, *esan* azkenbigarren doa). Eta bertso horietan honako oin hauek ikusiko ditugu *esan* oinarekin batera: *bazan* (bi aldiz), *dezan*, *etzan*, *pasan* eta *plazan*.

Puntu hau bukatzeko, egin ditzagun hiru ohar oinburuez eta sarrerez:

Oinik gabeko sarrerak (*esamesa* eta *esangai*, adibidez) minuskulaz doaz Oindegian eta oin bat baino gehiagokoak, berriz (*esan* eta *esate*), maiuskulaz.

Aditzak bi oinburutan (sarreratan) berezi ditugu, horretarako aukera izan dugunean: batetik, partizipioa (*esan*, *izan*, *ikasi*, *ikusi*...) eta, bestetik, aditz-izena (*esate*, *izate*, *ikaste*, *ikuste*...); tartean bada aditz-oinik ere oinburu (*luza*...).

Gehienetan oinburua oina ere bada (*esamesa*, *esan*, *esangai*); batzuetan, ordea, ez (*esate*).

4.2. Bi datu azpimarragarri

Oindegiairen berri emanik, azpimarra ditzagun bi datu: *Sasoa joan da gero* liburu osoan behin bakarrik azaltzen diren sarrerena (hau da, oin bakarreko sarrerena) eta azpisarrerarik gabeko sarrerena. Horiek lagun diezagukete Uztapidek erabilitako oinak bere almagazenean nola zeuden ordenatuak argitzen.

4.2.1. Oin bakarreko sarrerak

Liburuan behin bakarrik azaltzen dira oin hauek eta 832 inguru ditugu guztira. Hiru sailetan bana ditzakegu:

Lehen sailean sar ditzakegu oso oinburu arraroak; gutxi erabiltzen diren hitzak, alegia; hitz bitxiak direlako edo/eta oso errealitate konkretuei lotuak. Esate baterako: *abaro*, *abelera*, *adurra*, *altabozikan*, *armairuan*, *arakintzan*, *arbiak*, *ardaillan*, *armak*, *arpana*, *arri*! (*arre*!, astoari mugitzeko esaten zaiona)...

Bigarren sailean izen nagusiei dagozkienak sar ditzakegu. Berezi egin ditugu; nahiz eta, errealitate konkretuei lotuak daudenez gero, aurreko sailekoak ere izan daitezkeen. Esate baterako: *Agirre*, *Aiako-arri*, *Arrua*,

Basarri (22), *Bermeo'n*, *Bianditz*, *Bizkaia*, *Canarias'era*, *Donostia'ri* (23), *Ekaiña* (kobazuloak), *Erreterin*, *Erroiari...*

Hirugarren sailean, berriz, sar ditzakegu bukaera edo errima bitxiko oinburuak edo errima antzeko duen bertso gutxi azaltzen direlako gehiagotan ateratzeko aukerarik izan ez dutenak. Esate baterako: *ajia*, *alde*, *aldira*, *aldiz*, *aldrebes*, *alia*, *alkar*, *amets*, *ankak*, *antzirik*, *antzua...*

Sailen arteko mugak ez dira batzuetan garbi ageri, baina sailkapenak balio digu oro har nahi duguna adierazteko. Oker handirik gabe esan dezakegu lehenengo eta bigarren saileko oinburuak ez direla Oin-errimen almagazetakoak; ezta hirugarren saileko asko ere. Edo, hain urrutira joan gabe, ez direla behintzat ohizko oinak.

Bego oraingoz horretan. Aurrerago itzuliko gara puntu honetara.

4.2.2. *Azpisarrerarik gabeko sarrerak*

Bada Oindegian azpisarrerarik ez duen sarrerarik. Guztira, 241 inguru. Kopuru horretan, jakina, ez ditugu aurreko puntuan ikusitako oin bakarrek sarrerak sartu.

Bi multzo bereiz ditzakegu azpisarrerarik gabeko sarreretan: 1) berez direnak azpisarrerarik gabeak eta 2) aukerarik izan ez dutelako-edo daudenak azpisarrerarik gabe. Lehenengo sailekoak ditugu, esate baterako, *aietan*, *al du*, *aldian* (hurtean), *alkarri/elkarri*, *alperrik...* Bigarrenengoak ditugu, berriz, *agurra*, *amorio*, *aparia*, *arizta*, *arpegi...* Bigarren sailekoak errazago alda daitezke formaz (*agurra*, *agurrak*, *agurrean*, *agurrik...*; *amorio*, *amorioa*, *amorioak*, *amiorik*, *amiorotan...*) lehenengoak baino; eta sarreraz aldatu gabe, jakina, hau da, oinburu izateari utzi gabe. Halere, batzuetan izan dezakegu zalantzarik azpisarrerarik ez duen sarrera bat sail batekoa ala bestekoa den bereizten. Dena dela, guri hemen lehenengo sailekoak zaizkigu interesgarri, ez bigarrenak; ezta duda-mudakoak ere.

Bi arrazoiengatik jotzen ditugu interesgarri berez azpisarrerarik ez duten Oindegiko sarrerak. Batez ere, neurri batean argi egiten digutelako bertsolariak oinak nola ordenaturik dituen ikusteko. Eta, gainera, zenbait oin bukaerari lotuta, errimari lotuta, dagoelaren salagarri delako.

Adibide batekin ikusiko dugu argien zer esan nahi dugun zenbait oin errimari lotuta dagoela diogunean. *Dedin* oinarekin, esate baterako. Hiru bertsoetan azaltzen zaigu *dedin*; 28.18.4 (4), 53.7.5 (5) eta 59.11.5 (5) puntuetan, hain zuzen; eta honako oin hauekin batera: *aldegin*, *atsegin* (2), *berdin*, *egin* (3), *gordin*, *itzegin*

(22) *Basarri* oina da salbuespen bakarra, bi aldiz ateratzen bait da izen nagusia izaki: 30.8.3 eta 30.15.4ean, “*Basarri ta ni*” saileko bertsoetan.

(23) *Donostia'ri* ez ezik, *Donostia'n* eta *Donosti'ra* ere azaltzen dira liburuan; baina, oinlagun ezberdinak izaki, sarrera ezberdinak dituzte Oindegian.

(2) eta *zedin*. Oin hauek (*zedin* ez beste guztiak; hau ere berez bait dugu azpisarrerarik gabea) beste bukaerekin ere elkarrekin ikusiko ditugu beste errima duten bertsoetan: *aldeginda*; *atsegiña*, *atsegiñez*; *berdina*; *egiña* (2), *egiñak* (3), *egiñez* (2), *egiñik*, *eginda*; *gordina* (3); *itzegiña* eta *itzegiñez* (3). *Dedin* oina, ordea, IN errimari lotua ikusten dugu, aldaketarik gabe, *zedin* bezala; izan ere, ez bait dira euskara honako forma hauek: **dadiña*, **dadiñak*, **dadiñez*, **dadiñik*, **dadin-da...*; ezta **zediña*, **zediñak*, **zediñez*, **zediñik* eta *zedinda* ere.

Besterik ez. Puntu hau bukatzeko, esan dezagun azpisarrerik gabeko sarrerek edo oinburuek toki garrantzitsua dutela Oindegian, oinbarrerako sarrerek ez bezala. Aurrerago itzuliko gara puntu honetara ere.

4.3. Oindegiko zenbait datu

Llabur-llabur bada ere, eman dezagun Oindegiko zenbait daturen berri soila (datu hauek gutxi gorabeherakoak dira ezinbestez, harik eta informatikaz berrikusi arte): 1.447 sarrera (oinburu) ditu hiztegiak, 832 inguru oin bakarreko eta 615 inguru sarreradun; oinburu sarreradunek 1.290 oin dituzte beren baitan, hauetako 241 azpisarrerarik gabeak direlarik.

5. OINDEGITIK ERRIMATEGIRA: ERRIMA-ALORRAK

Itzul gaitezen hirugarren atalaren sarrerara eta gogora dezagun oin-errimak sistematizatzen hasteko bi bide genituela eta oinen sistematizazioari ekin diogula. Baina ikusi berria dugu laugarren atalean errimari zein lotua dagoen zenbait oin. Lotura hau ez da, ordea, oin batzuetan bakarrik ematen; guztietan baizik, neurri batean edo bestean. Horrexegatik, sistematizazio-lanean aurreratu ahalean, elkarrekin aurkituko ditugu oinak eta errimak. Eta elkarrekin erabiltzeko eta aztertze-ko tresnaren beharrea gaude. Horixe da atal honetan, besteak beste, aurkeztera goazen *errima-alorra*.

5.1. Errima-alorra eta osagaiak (oinburuak eta errimak): IN errima-alorra

Dedin eta bere oin lagunekin jarraiki, osa dezagun zerrenda, oin lagun horien lagunak ere erantsiz. Emaizta sarrera biko taula bat da, goitik behera Oindegiko sarrerek edo oinburuak dituen, eta ezkerretik eskuinera errimak. Taulak adierazten du oinburu bakoitza zenbat aldiz azaltzen den eta zein errimarekin (eta errima bakoitzarekin ere zenbat aldiz). Esate baterako, *EGIN* 14 aldiz erabiltzen du Uztapidek bere liburuan: 5 *egin* formaz, 2 *egiña* bezala eta 3 *egiñak*, 2 *egiñez*, 1 *egiñik* eta 1 *eginda* formez.

Besterik gabe, hona hemen taula:

		IN	INA	INAK	INEZ	INIK	NETAN	INTZEN	INDA	INDUA
adin (edade)	1		1							
agindu	2							1		1
aldegin	3	2							1	
alegin	2	1	1							
antziña	1		1							
aña	1		1							
arin	5		2	2				1		
atsegin	6	3	2		1					
atzegin	2	1			1					
aundiña	1		1							
baiña	2		2							
berdin	3	2	1							
bikain	4		1	2			1			
dakiñik	1					1				
dedin	3	3								
desegin	2	2								
egin	14	5	2	3	2	1			1	
Ekaiña	1		1							
eragin	2		1	1						
Errenterin	1	1								
Ertziña	1		1							
etziña (etzana)	1		1							
ez egin	1	1								
ezin	4		1			1			1	1
ezpain	1			1						
eztedin	1	1								
gain	6		2	1	1		2			
gaztain	2		1	1						
gibelurdin	1		1							
Goizarin	1	1								
gordin	4	1	3							
grña	1			1						
gutxiñez	3				3					
Ibañetan	1						1			
iriña	2		1	1						
itzegin	9	5	1		3					
jakin	3				2				1	
maña	1		1							
min	7			1	4	1		1		
mingain	3				2		1			
nagusiarekin	1	1								
oin	5			1	3		1			
ordain	3		1	1						1
pin	4		3		1					
samindu	1							1		
soin	1				1					
txitxardiña	1		1							
ugariña	1		1							
utsegin	4	3	1							
zain	2						2			
zedin	1	1								
zikin	2			1						1
zin	1						1			
		34	37	17	24	4	9	4	4	4

Beraz, zenbait oin errimaren bati lotuta egon eta aldaezina bada, beste zenbait errimarekin batera aldatzen da. Izan ere, oinburu batetik zenbait oin ezberdin sortzen den bezala sortzen bait da errimaburu batetik (gure kasuan IN da errimaburua) zenbait errima antzeko, erroz berdin eta bukaeraz ezberdin (gure kasuan, IÑA, IÑAK, IÑEZ, IÑIK, ÑETAN, INTZEN, INDA eta INDUA).

Horiek horrela, *errima-alorra* deitzen diogu errimaburu bateko errimek (errimaburua bera ere barne) eta errima horiek dituzten oinek osatzen duten sailari (gure kasuan, 9 errimek eta 53 oinek osatutakoari). *Errima-alor* batekoak izango dira alor honetako errimak dituzten bertsoak. Hona hemen, adibidez, zeintzuk diren *Sasota joan da gero* liburuko IN errima-alorreko bertsoak (parentesi arteko zenbakiek bertsoak zenbat puntukoak diren adierazten dute):

IN errimadunak: 26.12 (4), 28.18 (4), 50.10 (4), 53.7 (5), 56.8 (4), 57.5 (4), 59.11 (5), 66.5 (4).

IÑA errimadunak: 2.11 (4), 7.2 (4), 7.6 (4), 10.6 (4), 10.15 (4), 23.3 (4), 33.2 (4), 53.9 (5), 61.12 (4).

IÑAK errimadunak: 43.5 (4), 56.13 (4), 59.7 (5), 61.4 (4).

IÑEZ errimadunak: 3.11 (5), 18.3 (6), 32.2 (4), 45.5 (5), 48.2 (4).

IÑIK errimaduna: 36.13 (4).

ÑETAN errimadunak: 29.2 (5), 67.3 (4).

INTZEN errimaduna: 35.5 (4).

INDA errimaduna: 30.13 (4).

INDUA errimaduna: 16.10 (4).

Beraz, IN *errima-alorra* deituriko hau 9 errimaz eta 53 oinburuz dago osatua, eta 32 bertso hartzen ditu. Portzentaiaetan, oinetan liburu osoko % 3,7 hartzen du eta bertsoetan % 3,8.

5.2. TE errima-alorra: salbuespenezko oinak, oinburu solteak, oinburu-multzoak eta oinburu nagusiak

5.2.1. TE errima-alorra

Ikus dezagun oraingo honetan TE *errima-alorra*. Honek 51 bertso (222 oin) hartzen ditu bere baitan, 11 errimak eta 41 oinburukoa izaki. Hasteko, hona hemen TE alorreko bertsoak, errimaka emanda.

TE errimadunak: 18.1 (6), 24.1 (4), 30.4 (4), 41.3 (4), 56.6 (4).

TEA errimadunak: 26.11 (4), 44.9 (4), 64.4 (4).

TEAK errimaduna: 59.2 (5).

TEZ errimadunak: 10.14 (4), 55.15 (4).

p/t/kEAN errimadunak (24): 2.12 (4), 5.9 (4), 6.12 (9), 7.12 (4), 19.6 (5), 25.4 (5), 38.3 (4), 39a.4 (5), 40.3 (2), (25), 41.6 (4), 45.12 (5), 47.5 (4), 48.1 (4), 48.10 (4), 54.2 (4), 58.10 (4), 64.11 (4).

TETAN errimaduna: 32.4 (4).

TEKOA (26) errimaduna: 34.2 (4).

RTa/eTIK (24) errimadunak: 20.12 (4), 42.9 (4).

ATEN errimadunak: 2.6 (4), 12.11 (4), 18.12 (6), 19.7 (5), 26.10 (4), 34.8 (4), 37.1 (4), 44.8 (4), 46.9 (7), 48.7 (4), 56.1 (4), 61.15 (4), 61.18 (4).

a/eTEKO (24) errimadunak: 9.3 (6), 10.8 (4), 10.13 (4), 12.4 (4), 44.11 (4).

a/eTENDA (24) errimaduna: 84.4 (4).

(24) Errimen berri ematean, batzuetan p/t/k, a/e edo antzeko letrak erabili ditugu, barraz (/) berezita. Horrela adierazi nahi da letra horietako edozein aurki daitekeela erriman. Adibidez, p/t/kEAN errimakoak ditugu *kolpian*, *katian* eta *pakian* (ikus beherago (26) oin-oharra); RTa/eTIK errimakoak *artatik* eta *artetik*; a/eTEKO arrimakoak, *bateko* eta *beteke*; a/eTENDA errimakoak, *etenda* eta *izaten da*; eta abar.

(25) Iparragirren doinukoak dira 40. saileko bertsoak (hamar, guztira); beraz, bi errima ezberdin izango dituzte bertso horiek (lehenengo bi puntuek eta azkeneko biek, bat; hirugarren eta laugarren puntuek, bestea). Horren berri ematean bertso bakoitzean bi bertso baleude bezala jokatu dugu. Esate baterako, 40.3 (4) signaturaz lehenengo eta azkenengo lau puntuez osatutako bertso-zatia adierazten da; eta 40.3 (2) signaturaz, berriz, hirugarren eta laugarren puntuez osatutakoa. Adibidez, *batian* (40.3.3) eta *bitartian* (40.3.4) dira goiko 40.3 (2) bertso-zati horren oinak.

(26) Geroxeago, 60. orrialdean hain zuzen, argituko dugu zergatik 34.2 bertsoaren oinak, *artekua*, *batekua*, *jatekua* eta *artakua* izaki, TEKOA errimakoa direla diogun; baita (24) oin-oharreko *kolpian*, *katian* eta *pakian* oinak zergatik diren p/t/kEAN errimakoak ere.

Besterik gabe, azal dezagun taula:

		TE	TEA	TEAK	TEZ	p/u/KEAN	TETAN	TEKOA	RT _u /eTIK	ATEN	a/ ^e TEKO	a/ ^e TENDA
alkate	1	1										
aparte	7	3				3	1					
artatik	1								1			
arte (noiz)	13	1				11		1				
arte (non)	8	1				5			2			
ate	5		1	1		2	1					
aurten	1									1		
baitia (bait dira)	1		1									
bat	23					11		1	1	8	2	
batian (batera)	1					1						
bertatik									1			
bete	5	1	1	1							2	
bitarte	19	4	1		2	12						
borondate	1				1							
dirate (didate)	3	1								2		
emate	7									6	1	
eramate	4									3	1	
erate (edaten)	1									1		
esate	14			1						11	2	
eten	1											1
gaitian	1					1						
illabete	2					2						
izate	19		1		2					12	3	1
jate	14		1					1		6	5	1
juate	13		2	1		2				3	4	1
kalte	2			1							1	
kate	3				1	2						
kolpe	1					1						
lagunarte	1		1									
lurperatze	1					1						
maite	2		1			1						
Lasarte	1	1										
ortatik	1					1						
pake	1					1						
parte	13	3	1		2	6			1			
tarte	5					3	1				1	
torpe	1					1						
urte	17	4	1			9	1	1	1			
zeramaten	1									1		
zerate	5	2								3		
ziraten (zidaten)	1									1		
		22	12	5	8	75	4	4	8	58	22	4

Aurreko adibideko IN errima-alorra lagun errima-alorra zer den eta zer osagai dituen aditzera eman dugun bezala, honako TE errima-alor hau lagun dugula oinburu-multzoen berri emango dugu.

Azter ditzagun alorreko 41 oinburuak.

5.2.2. Oinburu solteak

TE errima-alorreko oinburu horietatik 18 oinburu ditugu behin bakarrik azaltzen direnak: izen nagusi bat (*Lasarte*), oso errealitate konkretuei edo lotuak lau (*alkate, kolpian, lagun artea, torpian*), aukera handirik gabeak beste lau oin bitxi (*artatik, bertatik, ortatik, eten da*); tartean bada azpisarrerarik gabeko oinbururik [*aurten, baitia* (bait dira), *gaitian, zeramaten, ziraten* (zidaten)]. Eta hemezortziak osatzeko *batian* (batera), *borondate, pakian* eta *lurperatzian* geratzen dira; horietako hiru lehenengoak gehiagotan ateratzea esperoko zukeen batek baino gehiagok, baina hor daude datuak. Hemeretzigarren bat ere badago errima-alor honetan behin bakarrik ateratzen dena: *eraten* (edaten); baina talde honetatik kanpo utzi dugu, NA errima-alorrean gehiagotan ateratzen delako, besteak beste.

5.2.3. Salbuespenezko oinak

Gera gaitezen zertxobait *baitia* (bait dira) eta *lurperatzian* oinak aztertzen, merezi du eta.

Baitia behin besterik ez darabil Uztapidek aztergai dugun liburuan: 64.4 bertsoaren bigarren puntuan, *betia, juatia* eta *maitia* oinekin batera (27). Beraz, TE errima-alor honetan du bere tokia, nahiz eta berez k/tI errima-alorrean egon beharko lukeen, *egoki, txiki* eta abarrekin batera. Baina dagoena ari gara hemen biltzen eta aztertzen, eta ez norbaiten iritziz beharko lukeena.

Lurperatzian oinaren kasua ere bitxia dugu. Berez s/ts/tx/tz/zIAN errima-alorrean behar luke; besteak beste, *aitzian, azaltzian, bazkaltzian, estaltzian, etortzian, ezkontzian, galtzian, gogoratzian...* oinekin batera. Baina berriro ere liburuak agintzen du. *Lurperatzian* oina dakarren bertsoa aztertuz gero, badirudi Uztapide *lurpian* oinarekin hasiko zela bertsoa moldatzen (azkeneko puntukoa denez, hortik hasiko zela pentsatu behar), eta moldatu ere horren arabera moldatuko zuela, nahiz eta azkeneko momentuan *lurpian* ez baina *lurperatzian* jarri; horrek argituko luke, *lurpian* TE errima-alorrekoa izaki, bertsoaren beste oin guztiak alor horretakoak izatea, *lurpian* oinak hain hurbilekoak dituen *urtian, kolpian* eta *torpian* oinekin batera. Hona hemen bertsoa (6.12):

(27) *Bait* aurritzia beste bi puntutan azaltzen da liburuan: *baitzegon* (62.12.4) eta *baizian* (bait ziran) (56.11.2). Eta *dia* beste behin *dira* formaren ordeaz: *badia*, 10.7 bertsoaren laugarren puntuan, *gabia, labia* eta *obia* oinekin batera.

Bertsuak jartzen ditut
 Oiartzun partian,
 ni saiatu naiz beintzat
 al dan artian;
 aurten ezin dedana
 urrengo urtian,
 jarraitu onenbeste
 geran bitartian;
 ez dana kolpian
 da era torpian,
 patxara batian
 lagunena tartian;
 ixilduko gerade
 lurperatzian.

Beraz, lekuz kanpoko edo salbuespen gisako bi oinekin topo egin dugu TE errima-alorreko 41 oinen artean. Eta guri hala adieraztea dagokigu, nahiz eta horiek gabe txukunagoa edo egokiagoa iruditu oinburu-zerrenda. Adieraztea eta azpimarratzea, beste zenbait errima-alorretan ere aurkituko bait ditugu.

5.2.4. Oinburu-multzoak

Eta behin bakarrik azaltzen diren oinak utzita, jarrai dezagun aurrera gehiagotan ateratzen direnekin; 28 dira guztira. Horietan bi oinburu-multzo azpimarratu nahi ditugu, oraingoz *ate*, *bete*, *didate*, *illabete*, *kalte*, *kate*, *maite* eta *zerate* oinak baztertuta: *batetik*, *aparte*, *arte* (noiz), *arte* (non), *bitarte*, *parte*, *tarte* eta *urte* oinek osatutako multzoa dago; *bestetik*, *berriz*, *emate*, *eramate*, *erate* (edate), *esate*, *izate*, *jate* eta *juate* oinek osatutakoa. Azter ditzagun banan-banan.

5.2.4.1. *Aparte*, *arte* (noiz), *arte* (non), *bitarte*, *parte*, *tarte* eta *urte* oinburuen multzoa

Hona hemen zenbait bertsoen oinak, hauek azaltzen diren ordenan emanda:

30.4 (4): *urte*, *aparte*, *bitarte*, *arte* (noiz).

41.3 (4): *arte* (non), *aparte*, *parte*, *bitarte*.

2.12 (4): *artian* (non), *urtian*, *artian* (noiz), *bitartian*.

25.4 (5): *apartian*, *partian*, *urtian*, *bitartian*, *artian* (noiz).

38.3 (4): *artian* (noiz), *bitartian*, *apartian*, *urtian*.

47.5 (4): *partian*, *artian* (noiz), *urtian*, *bitartian*.

64.11 (4): *partian*, *artian* (non), *bitartian*, *urtian*.

Beraz, zazpi bertso horien puntu guztiak goian aipaturiko oinburuetatik daude aukeratuak. Eta *aparte* oinburua lau aldiz azaltzen da, *arte* (noiz) bost aldiz, *arte* (non) hiru, *bitarte* zazpi, *parte* lau aldiz, *tarte* behin ere ez eta *urte* bat ez beste guztietan.

Horrenbestez, bada arrazoirik aipaturiko oinburuen artean (oraingoz *tarte* kanpoan utzirik) loturarik badagoela aitortzeko. Baina jarrai dezagun datuak bilduz. Honako bertso hauetan oin bat ez beste guztiak goiko zazpi oinburuetakoak dira: 18.1 (4), 24.1 (4), 26.11 (4), 32.4 (4), 39b.4 (5), 54.2 (4), 58.10 (4); eta oraingo honetan *tarte*an da *tarte* oinburua ere lau bertsotan. Horiek horrela, Uztapidek bere liburuan guztira 83 aldiz erabiltzen dituen zazpi oinburu horiek 51 aldiz daude erabiliak aipaturiko hamalau bertsoetan. Horrenbestez, esan dezakegu lotura sendoa dagoela oinburu horien artean; eta sendotasun hau egiaztatu besterik ez da egiten oinburu horiek azaltzen diren gaintzeko bertsoetan.

Beraz, oinburu-multzo trinko baten aurrean gaude. Nolabait esateko, oinburu hauek leku berezia zuten Uztapideren almagazenean eta zazpiak elkarrekin zeuden bertsolari handiaren eskumenean, behar izanez gero erabil zitzan. Eta badirudi nahikoa zuela bati tiratzea, besteak ere atzetik joateko bertsoa osatzera, elkarrekin korapilatutako gereziak bailiran.

5.2.4.2. *Emate, eramate, erate (edate), esate, izate, jate eta juate* oinburuen multzoa

Lehengo oinburuez esana errepika dezakegu honako zazpi hauei buruz ere. Hona hemen hasteko, bost bertsoen oinak, ordenan emanda:

2.6 (4): *jaten, juaten, esaten, izaten*.

10.13 (4): *jateko, juateko, eramateko, emateko*.

26.10 (4): *juaten, jaten, esaten, izaten*.

44.8 (4): *eraten, ematen, esaten, izaten*.

44.11 (4): *jateko, juateko, esateko, izateko*.

Oraingo honetan oinburu guztiak azaldu dira: *emate* bi aldiz, *eramate* eta *esate* behin, eta gainerako laurak launa aldiz.

Honako bederatzi bertso hauetako oin bat ez beste guztiak ere goiko oinburuetakoak dira: 8.4 (4), 10.8 (4), 12.11 (4), 19.7 (5), 44.9 (4), 48.7 (4), 56.1 (4), 61.15 (4), 61.18 (4).

Beraz, lehengo oinburu-multzoaren antzeko baten aurrean gaude. Hau txikiagoa izatea. Beste datu bat ere gerta daiteke azpimarragarria: *esate* eta *izate* oinburuen arteko lotura estua. *Esate* ateratzen den 14 aldietatik 13tan *izate*arekin batera ateratzen da; eta hauetatik 10etan justu aurreko puntuan (goraxeago adierazi bezala). Antzeko zerbait gertatzen da *jate* eta *juate* oinburuekin ere, baina ez hain lotura estuz.

Bestalde, ez genuke aukera hau beste zerbaite azpimarratu gabe galdu nahi, hain da kasu bitxia Uztapideren liburuan: oinburu berak eta ordena berean izatea bi bertsoak, goraxeagoko 2.6 eta 44.11 horiek bezala. Hona hemen bi bertsoak, lehenengoa “Aita zanari” sailekoa (2.6) eta bigarrena “Ostalariak” (44.10) sailekoa:

Azitzeko ainbeste
eman zuten jaten,
eskolara're giñan
batzuetan juaten;
zortzi seme-alaba
errez da esaten,
azitzia ez da ain
erraza izaten.

Ostatuak da jan-etxiak gaur
aukeran daude jateko,
da askatasun osoa berriz
nai dan tokira juateko;
ez du gizonak deretxorikan
nai ditunak esateko,
pazientzia ederra bear da
ostalari izateko.

Kasu hau hain bitxia izateak egiten du argirik bertsogintzaren inguruan, eta horrexegatik dakargu hona. Alegia, garbi erakusten digu malguak direla bertsolariak darabiltzan oin-klitxeak: ez dagoela oin berdinak eta ordena berean erabili beharrik; hori baino aberatsagoak direla bere baliabideak.

5.2.5. *Oinburu nagusiak*

Berriro ere TE errima-alorreko oinen zerrendara itzuliz, hor dugu *bat* oinburua oraindik ere aztertu gabe. Guztira 16 aldiz ateratzen da: hamaika aldiz *batian* formaz, behin *batekua*, *batetik* eta *batera*, eta bitan *bateko* formaz [ez dugu, jakina, *batian* (batera) forma zenbatu, ezberdina bait da esanahiz; ezta ere, nahiz eta hitz-erro bereko izan, beste oinburu diren *baten* (zortzi aldiz) eta *batenak* (bi aldiz)]. Bada ateratzea gero! Zenbait bertsoetako oin guztiak ez badira ikusi berri ditugun oinburuen multzoetakoak izan, *bat* oinburu honek du errua (zortzi bertsoetan, hain zuzen ere). Baina multzo horietako oinburuak elkarrekin ibiltzeko joera bezala, *bat* honek gehiago du bere gisa eta bakarrik ibiltzekoa. Beraz, komodinaren papera jokatzen du, behin eta berriro jokatu ere.

5.3. AN, EN, ON eta UN errima-alorrak: N errima-gainalorra

AN errima-alorrarekin hasiko gara. Hona hemen beraren taula:

	Am/nA	AK	ANDA	Am/n ETs/z	NEAN	NIK	NGO	NDu/k	NETAN	o/UNTZIA	m/nATU	m/nKAN
ama	5	3	1					1				
amets	1			1								
antzeman	1		1									
apan	1		1									
arma	1		1									
arpana	1	1										
bana	2	2										
berarengana	1	1										
beregana	2	2										
dan	25	7	14		4							
dan (ad.)	9	1	1	1	6							
dana (dala)	1	1										
daukan	2		2									
dedan	2	1				1						
diana	1	1										
diran	10		8			1	1					
ditudana (ditudala)	1	1										
duan	6	3			2	1						
eman	19	9	6	1	1		1	1				
eraman	3	3										
eran (edan)	5		4			1						
esan	12	4	3	1	1	2						
etzan (ez zan)	5	1		1		3						
etzeran	1	1										
geran	7		7									
izan	12	2	3	2		3	2					
jan	2	1	1									
juan	6	2	1	3								
kanpana	1	1										
lan	37	12	10		13	1						1
laztan	1	1										
nuan	1	1										
neregana	2	2										
nintzan	5	1		1	3							
nuan	3	1			1	1						
pama	3		3									
Sant'Anak	1		1									
txanda	3			3								
zaidan	1	1										
zaizkidan	1		1									
zama	2	2										
zan (ad.)	13	3	1		9							
zana (ohia)	3	3										
zeraman	1	1										
zeran	1	1										
zian (zidan)	1	1										
ziñana (ziñala)	1	1										
ziran	9		7		2							
zuan	3	1			1	1						
	79	78	12	4	48	9	4	2	—	—	—	1

Errimeai buruz ezer esan aurretik, oinburuen inguruko bi puntu azpimarratu nahi ditugu: 1) horra hor non dauden berriro ere *emate*, *eramate* eta abarren

Errimek buruz ezer esan aurretik, oinburuen inguruko bi puntu azpimarratu nahi ditugu: 1) horra hor non dauden berriro ere *emate*, *eramate* eta abarren hitz-erro bereko *eman*, *eraman*, *eran* (edan), *esan*, *izan*, *jan* eta *juan* oinburuak elkarrekin, nahiz eta oraingoan ez diren TE errima-alorrean bezain elkarri lotuak azaltzen; eta 2) TE errima-alorrean *bat* oinburua bezala, oraingo honetan *lan* eta *dana* (zenb.) ditugu oinburu nagusi: 37 eta 25 aldiz azaltzen dira alajaina!

Baina beste zerbaitegatik ekarri dugu hona AN errima-alorraren taula. Lehenengo lau errima-zutabeen eta hurrengo artean marra lodia dago bereizle, eskuineko errimak alor honetakoaz gain beste batekoak ere badirela adierazten. Berriro ere bertso batek egingo digu argi: "Guk sasoi bagendun" saileko bederatzizko puntu 6.3 bertsoak, hain zuzen.

Nola ibiltzen giñan
sasoi gendunian,
gogoratutzen bati
zartu danian;
nekatzeko bildurrik
batere etzanian,
etzan gabe ere berdin
iru egunian;
alare lenian
jarraitu lanian
sasoi onenian
da umore onian,
gurputz-aldi bat ona
zeguanian.

Horra hor bederatzizko oinetatik lau AN errima-alorrekoak (*danian*, *etzanian*, *lanian* eta *zeguanian*), bi EN alorrekoak (*lenian* eta *onenian*), bat ON alorrekoa (*onian*) eta bi UN errima-alorrekoak (*gendunian* eta *egunian*). Eta behin eta berriro ikusiko ditugu alor horietako oinburuak elkarrekin nahasian, batzuetan gehiago bestetan baino, honako errima hauek dituzten ondorengo bertsoetan:

NEAN: 2.7 (4), 6.3 (9), 8.5 (4), 9.10 (6), 11.4 (4), 12.6 (4), 16.7 (4), 17.3 (4),
17.17 (4), 19.8 (5), 24.4 (5), 24.15 (4), 26.8 (4), 32.3 (4), 32.9 (4), 32.11 (4),
34.7 (4), 37.9 (4), 37.12 (4), 38.7 (4), 48.3 (4), 50.6 (4), 55.2 (4),
56.12 (4), 58.7 (4), 62.10 (5).

NIK: 12.13 (4), 13.8 (4), 18.7 (6), 30.12 (4), 35.6 (4), 40.2 (4), 42.6 (4).

NGO: 7.14 (4), 36.15 (4).

NDIt/k: 20.2 (4), 24.12 (4), 34.6 (4), 40.8 (2), 52.8 (4).

NETAN: 22.9 (5), 25.1 (5), 65.5 (4).

o/uNTZEA: 37.15 (4).

m/nATU: 20.3 (4).

m/nIKAN: 20.5 (4), 40.10 (4).

Beraz, AN, EN, ON eta UN errima-alorrek amankomunean dituzte zenbait errima, nahiz eta beste batzuk bakoitzak bere-bereak izan. Eta hainbat oinburu berdin ikusiko dugu alor bakoitzak bere-bereak dituen errimetan eta besteekin amankomunean dituenetan.

Hona hemen, ondoren, ON, EN eta UN errima-alorren taulak. Goitik behe-rako marra lodiak, lehen AN errima-alorrean bezala, alor bakoitzaren barnean bere-bereak dituen errimak eta besteekin amankomunean dituenak bereizten ditu.

		ON	Om/nA	ONAK	NEAN	NIK	NGO	NDII/k	NETAN	o/nNTZIA	m/nATU	m/nIKAN
amona	1			1								
baitzegon	1	1										
Bermeo'n	1	1										
broma	2		1									1
dagon	3	2		1								
dion	1		1									
egon	5	2	1	2								
Gabonak	1			1								
geiona	1		1									
gizon	4	1	2	1								
gozona	2		2									
kanpeon	1	1										
on	16		4		8	2		1				1
sona	2		2									
txanpon	2		1	1								
zaion	1		1									
zegon	2	1			1							
zorion	3		1	1								1
		9	17	8	9	2	—	1	—	—	—	3

		EN	ENA	a/ENAK	NEAN	NIK	NGO	NDIu/k	NETAN	o/UNTZIA	m/nATU
aberatsen	1		1								
aitormen	1		1								
alkarrena	1		1								
ardien	1			1							
atzen	1		1								
aurren	9		7		2						
azken	2		1		1						
aztarren	1		1								
barren (barru)	6		2		3		1				
barren (zehir)	2		2								
barrena (barrura)	1		1								
baten	2			1		1					
baziñuzen (bald.)	1	1									
bigarren	3		2		1						
dan (ad.)	1			1							
daukaten	1		1								
den (guztia)	1		1								
diraden	1	1									
duen	1		1								
duten	1			1							
eibartarren	1		1								
emen	1	1									
emeretzigarren	1		1								
errien	1			1							
erten	1			1							
gatzen	1		1								
geien	3			2	1						
geraden	1	1									
giñaden	1	1									
giñuzen	1	1									
guzien	1			1							
irugarren	2		2								
jaten	2			1		1					
kemen	1	1									
latzen	1		1								
laurden	1		1								
leiken	1		1								
len	6	1			1			4			
nabarmen	4	1	3								
onen	4		3		1						
ordena	2		2								
orren	2		2								
pena	4		1						2		1
txarren	4		4								
urren	5		4				1				
zaien	1			1							
zarren	4		4								
ziñuzen	1	1									
ziraden	1	1									
ziran	1			1							
zuena (zuela)	1		1								
zuten	1		1								
zuzen	4	1			2	1					
		12	56	12	12	3	2	4	2	—	1

	UN	UNA	UNAK	s/zUNEZ	NEAN	NIK	NGO	NDI/k	NETAN	o/uNTZIA	m/nATU	m/nIKAN
aberistasun	1	1										
alaitasun	3	3										
askatasun	1	1										
astun	1	1										
aunditasun	1	1										
babarrun	1	1										
batzuna	2	1	1									
baziñun	1	1			1							
bazkun	2		1									
bigun	2	2										
dakigun	1	1										
dakizun	2	1	1									
datorkigun	1	1										
degun	9	1	5	2		1						
dezagun	1	1										
dezun	7	2	1	1	2							1
diogun	1	1										
ditugun	4		4									
ditun	3	1	2									
dituzun	3	2	1									
dizun	2	1			1							
dun	3	2	1									
edertasun	3	1										
eginkizun	2	1	1									
egun	27	12	6		4	2			2			
elizkizun	1	1										
entzun	5	5										
erantzun	2	1	1									
etzaigun	1	1										
etzun	2	1										
estusun	1		1									
euskaldun	2	1	1									
ezagun	5	2	2									
gaitun	2	2										
gacientzun	2		2									
gendun	10	1	6		3							
gertakizun	1		1									
gintun	1		1									
grazatasun	2	1		1								
illun	4	1	2		1							
ihun	6	3						3				
izun	1	1										
jakintsun	1		1									
jardun	4	1	3									
jaun	3	1	2									
jun	5	2	3									
kutun	2	2										
lagun	12	1	5	3		2				1		
lasaitasun	1	1										
legun	1		1									
maitasun	1	1										
naitasun	1	1										
nazun	1	1										
nizun	1			1								
odoldun	1		1									
Oiartzun	1	1										
ondasun	2		1									
osasun	9	5	2	1								1
txapeldun	1		1									1
txukun	1	1										
zaigun	5	1			1	1			2			
zaitugun	1		1									
zentzun	1	1										
zigun	4	1	2		1							
zitun	1	1										
ziñun	1	1										
zitzaigun	2	2										
zitzaizkizun	1	1										
	25	89	47	4	14	6	—	3	4	1	—	3

Errima-alor horiek osatzen duten gainalorra ez litzateke osorik egongo 47ko oin-zerrenda berezia gabe. Oin-zerrenda hau AN, EN, ON eta UN alorretan azaldu gabeko oinez osaturik dago. Zerrenda zehatz-mehatz aztertu gabe, zenbait puntu azpimarratu nahi ditugu: oinburu batzuk berez AN, EN, ON edo UN alorrekoak dira, baina horien zerrendetan azaldu ez direnak (*alargun, aldamen, anaiarenean, anaitasun, astelen...*); beste oin batzuk alor horietako bakoitzak besteekin amankomunean dituen errimakoa bakarrik izan daitezke (*an, benetan...*); beste oin batzuk, berriz, berez beste errima-alorrekoak izanik gainalor honetako errima bati edo besteri lotua ageri da hemen (*genbiltzan, zeguan, zeraden*); bada, azkenik, oinen artean salbuespen moduan dagoenik ere (*igande*).

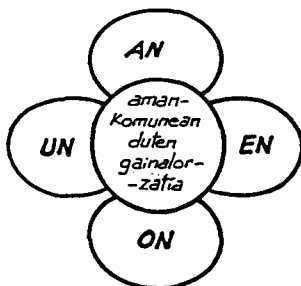
Besterik gabe, hona hemen zerrenda berezi honen taula:

		NEAN	NIK	NGO	NDlu/k	NETAN	o/ONTZIA	m/nATU	m/nKAN
alargun	1						1		
aldamen	1	1							
anaiaren	1	1							
anaitasun	1	1							
an	1				1				
astelen	1	1							
benetan	3					3			
damakizun	1	1							
datorren	1	1							
datozen	1	1							
daukazun	1								1
dijuzzen	1	1							
ederren	2	2							
emen	1				1				
eskasen	1	1							
estuasun	1	1							
etzan (etzanda)	2	2							
ez-enian	1	1							
gabetanik	1		1						
genbiltzan	1	1							
guregana	1							1	
igande	1	1							
irapun	1		1						
ixiltasun	1	1							
izen	3	1	2						
kompondu	1						1		
lenengo	1			1					
luzen	1	1							
naizen	3	1	2						
netorren	1	1							
ni	5		4		1				
nun	1				1				
okerrren	2	2							
onelan	3					3			
orain	5			1	4				
ostegun	1	1							
sakabanatu	1							1	
San Anton'etan	1					1			
sumatu	1							1	
tren	1	1							
une	1					1			
zaizkigun	1	1							
zakarren	1	1							
zeguan	1	1							
zeraden	1	1							
zetorren	1	1							
zituzten	1	1							
		32	10	2	8	8	2	3	1

Honez gero, aski adierazia dago zer den errima-gainalorra. Grafikoz adieraziko dugu azkenik. Dena dela, esan dezagun aurretik, zalantzak zalantza, IN

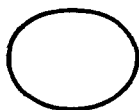
errima-alorra ez dugula N gainalorrekoa joko (geroxeago itzuliko gara puntu honetara). Honenbestez, IN errima-alorra itxia dela esango dugu, TE alorra bezala, eta ez duela beste alorrekin gainalorrik osatzen; AN, EN, ON eta UN errima-alorrak, berriz, irekiak dira eta N errima-gainalorra osatzen dute elkarrekin, errima batzuk bakoitzak bereak izaki eta beste batzuk lauen amankomuneko.

Honela adieraziko genuke grafikoz N gainalorra:

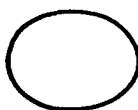


N GAINALORRA

TE eta IN errima-alorrak, berriz, beste era honetara:



TE ALORRA



IN ALORRA

5.4. s/z, o/u errima-alorra: errima-alor bikuna

Bada zailtasunik errimak sistematizatzerakoan. Horietako bat adibide batez adieraziko dugu errazen. Hona hemen, 6.5 eta 15.7 bertsoak:

Naiz basarrian izan
da berdin kalia
gu pake billa beti
egiñalian;
umore ederra berriz
gendun axalian,
bost duro baginuzen
gure sakelian;
ez jan "hotelian",
segi jornallian,
era apalian,
obe igualian;
olako gutxi da gaur
lur zabalian

Lauko zoia izaten
zan jeneralean,
iru edo lau bat zoi
soro zabalean.
Danak ixil-ixilik
ta egiñalean,
zein lenago iritxi
beste egalean.

Ezberdinak al dira errimaz? Zergatik lehenengo bertsoan *egiñalian* eta *zabalian*, eta bigarrenean *egiñalean* eta *zabalean*? Horretarako arrazoirik egon zitekeen, esate baterako, lehenengo bertsoko oinen bat *erregalian* balitz; ez da, ordea, hala. Garbi dago bi bertsoak errima berdinekoak direla funtsean, nahiz eta ezberdineko azaldu. Egokiena *barneko errimaz* eta *azaleko errimaz* hitz egitea dugu. Beraz, bi bertso horiek berdinak dira barneko errimaz eta ezberdinak azalekoz.

Hori horrela, guk barneko errimari erreparatu diogu errima adieraztean. Horregatik esan dugu 533. orrialdeko (24) oharrean [ikusi, baita ere (26) oharra:] *kolpian*, *katian* eta *pakian* oinak p/t/kEAN errimakoak ditugula; eta horrexegatik, TEKOA dugula *artekua*, *batekua*, *jatekua* eta *artekua* oinen errima.

Errima-alorretara itzuliz, orain arte ikusitako errima-alorretako errimetan ez da arazorik izan barneko eta azaleko errimen artean. Ez da, ordea, guztietan hala gertatzen. Hona hemen, esate baterako, s/z, o/u errima-alorraren taula:

		s/zO	s/z/zUA	UAK	UAN	UETAN
abisu	2		1	1		
arazo	1			1		
auzo	5	1	1	1	2	
balioso	1		1			
baso (mendia)	3		1		1	1
baso (ontzia)	1			1		
batzu	1					1
bazuan (bald.)	1				1	
bazuan	1				1	
bertso	3			2		1
beso	3			3		
betisu	1			1		
gaixo	2			2		
gozo	7		1	5	1	
guraso	1			1		
jaso	4	1	1	2		
kaso	3			1	2	
lauso	1			1		
Lizaso	1	1				
oso	9	1	2	3	2	1
pauso	5	1		3	1	
penoso	2			1	1	
su	1			1		
zuan	3				3	
		5	8	30	15	4

Horra hor oinen zerrendan s/zO barne-errima duten *arazo*, *auzo*, *balioso* eta abarrekin batera s/zU barne-errimako *abisu*, *batzu* eta abar. Ekar ditzagun alorreko bi bertso ere, errima-nahasketa nola gauzatzen den ikusteko: lehenengoa, 39a.4, “San Juanak” sailekoa dugu eta bigarrena 22.4, “Zubeltzu” bertsolariari eskainia.

Jeneralian basarrietan
egin izan dira suak,
batek piztutzen duanerako
oartzen dira auzuak.
Aguro asko artutzen dira
bat bestien abisuak,
andikan laste sua egingo
baitu ballara osuak,
era ontantxe lengo oiturak
dauzkagu emen jasuak.

Gaztetan morroi egona nintzan
Zubeltzu zarren auzuan,
emezortzitik ogei urtera
bi urte oso-osuan;
semien gisa artutzen nindun
beti joera gozuan,
ogei ta amasei urte geienaz
sasoiare ala zuan,
nerekikuak egingo zitun
nai izan baldin bazuan.

Nori ez datozkio gogora Xalbadorren honako hitz hauek?

Maizegi entzuten da zenbait holako konparazione:

Deitoragarri zaut hiltzia,
maitatzen baitut bizia.

Biziarekin ongi joanarazi nahiz, eman du horrek *hiltzia*, *hiltzea* delarik hitz xuxena. Poto egitea baino lotsagarriago zaut eni hori (28).

Honelako errima-nahasketak badira Uztapideren liburuan, baina lehen irakurketa azkarrean ematen duen baino gutxiago. Guri dauden-daudenean uztea besterik ez dagokigu.

Horrelako errima-nahasketa duen errima-alorrari *bikuna* deitu diogu; bi barne-errima-sail bakunez bait dago osatua.

(28) *Odolaren mintzoa*: 59. or. (Azpimarrak egilearenak dira.)

5.5. RIO errima-alorra: errima bakarrekko errima-alorra eta oin-ardatzak eta oinburu-ardatzak

Errima-alorrei buruzko atal hau bukatzeko, eman dezagun errima-bakarrekko alor baten taula:

	RIO	
amorio	2	2
ario (adio)	1	1
jario	1	1
kontrario	2	2
merio (medio)	5	5
millonario	1	1
serio	5	5
ugario	2	2
Zeberio	1	1

Alor interesgarria bere txikian: trinkoa (bederatzi oin nahikoak izan dira bost bertso osatzeko), bi oin nagusitan oinarritua (*merio* eta *serio* bertso guztietan ateratzen bait dira).

Merezi du *merio* eta *serio* oinen kasua azpimarratzea, hau da, errima bati hain estu lotuak dauden oin eta oinburuen kasua aintzakotzat hartzea; izan ere, horietako errima bat ateratzen den guztietan ateratzen bait dira oin eta oinburu horiek ere. Oin eta oinburu horiei *oin-ardatzak* eta *oinburu-ardatzak* deituko diegu.

Luza gaitezen zertxobait azken puntu horren inguruan. Har ditzagun, esate baterako, AGO errima duten bertsoak. Hamaika dira denera [23.7 (4), 27.9 (4), 36.9 (4), 40.1 (4), 41.5 (4), 48.9 (4), 55.8 (4), 56.21 (4), 57.8 (4), 64.5 (4) eta 67.12 (4)], eta hamaiketan azaltzen da *lenago* oinburua, honako puntu hauetan: 23.7.1; 27.9.1; 36.9.1; 40.1.1; 41.5.2; 48.9.1; 55.8.1; 56.21.1; 57.8.1; 64.5.4; 67.12.1. Beraz, *oinburu-ardatz* dugu *lenago*, AGO errimari lotu-lotua. Era berean, lotura estukoak dira *dago* (zortzi aldiz ateratzen da), *nago* (beste zortzitan ateratzen da) eta *geiago* (zazpitan). Gainerako oinak, berriz, honako hauek dira: *badago* (bost aldiz), *banago* (bald.) (behin), *eztago* (behin), *gutxiago* (behin) eta *naiago* (bitan).

Badago zenbait *oin-ardatz* eta *oinburu-ardatz* Uztapideren almazenean; bai-na, orain arte ikusitakoaren arabera, errima bakarrari lotua: dela errima bakarrekko alorrean (*merio* eta *serio*), dela errima anitzeko alorreko errima bati lotua (*lenago*)... Ba ote dago, ordea, errima-alorreko errima guztiei lotutakorik, hau da, errimaburuari lotutakorik? Agian *beste* oinburua dugu adierazgarriena.

Sei errima ditu s/zTE errima-alorrak eta 26 bertso: s/zTE (2 bertso), s/zTEA (6 bertso), s/zTEAK (10 bertso), s/zTEAN (3 bertso), s/zTERIK (4 bertso) eta s/z,k/tETAN (bertso bat). Hona hemen zenbatetan azaltzen den *beste* oinburua: *beste*, behin (6.1.7); *bestia*, hirutan (8.14.2; 28.9.3 eta 40.9.1; *bestiak*, hamar aldiz, s/zTEAK errima duten guztietan (8.1.3; 17.15.3; 22.10.2; 30.3.2; 37.3.2; 40.2.4; 60.7.3; 64.3.2; 65.12.2 eta 67.10.1); *bestian*, hiru aldiz, s/zTEAN erriman duten

guztietan (20.17.2; 35.11.4; 59.3.2); *besterik*, lau aldiz, s/zTERIK errima duten bertso guztietan (4.13.4; 22.7.5; 57.1.4 eta 58.9.4) eta *bestetan*, behin, s/z,k/tETAN errima duen bertso bakarrean (3.12.5). Beraz, oro har, lau ez beste bertso guztietan azaldu da *beste* oinburua, lau errimatan *oinburu-ardatz* izaki. Ez ote dago esaterik, neurri batean behintzat, *beste* s/zTE errima-alor osoko *oinburu-ardatza* denik?

6. ERRIMATEGIA

Ikus dezagun seigarren atal honetan zenbat errima-alor (eta gainalor) hartzen dituzten *Sasoia joan da gero* liburuko 842 bertsoek (29) eta 3.660 oinek; baita alor (eta gainalor) bakoitzari zenbat errima ezberdin eta zenbat oinburu dagozkion ere.

Datu horiek taula batean bildu ditugu zenbaki hutsez. Gero, ondorengo puntuetan, zehatzago adieraziko dira errimak; baita errima bakoitzari dagokion bertso-kopurua ere.

Garbi dago informazioa erabatekoa izateko, alor bakoitzari buruz aurreko orrialdeetan emandako datu guztiak eman beharko genituzkeela: zeintzuk diren oinburuak, oinburu bakoitza zein errimatan eta zenbat aldiz ateratzen den... Baina luzeegi joango litzaigukeenez, lana mugatu beharrean gaude. Oindegiaekin gertatua gertatzen zaigu hemen ere.

Beraz, lehenengo puntuko taulara eta datozen puntuetarara mugatuko gara ezinbestez.

6.1. Errimategiaren datu orokorrak

Besterik gabe, hona hemen taula:

(29) Liburuan 842 bertso badaude ere, horako taula horretako kopuru totalean 852 azaltzen dira; izan ere, 40. saileko 10 bertsoak (*Iparragirre abilla dela* doinukoak), bi errimakoak izaki, bi bezala zenbatu bait ditugu, lehen ere 533. orrialdeko (25) oin-oharrean adierazi bezala.

ALORRAK	ERRIMAK	BERTSOAK	OINAK	OINBURUAK	(GAINALORRAK)
1 AN	4	40	173	49	} N 22 153 655 236
2 EN	3	20	80	53	
3 ON	3	8	34	18	
4 UN	4	37	165	68	
(5) AN-EN-ON-UN	9	48	203	+48	
6 IN	9	32	137	53	} R 14 58 259 83
7 NDU	1	10	42	18	
8 a/eR	3	16	72	30	
9 OR	3	4	18	13	
10 UR	2	14	64	20	
(11) a/eR-OR-UR	6	24	105	+20	} LA 5 28 125 67
12 RTU	6	21	98	35	
13 a /eLA	2	19	86	46	
14 OLA	1	4	18	13	
15 ULA	1	1	5	5	
(16) a/eLA-OLA-ULA	1	4	16	+3	} s/z-Ts/x/z-KI 15 64 269 76
17 IL	5	12	51	30	
18 LDU	3	13	58	19	
19 s/zI	6	34	147	31	
20 Ts/x/zI	2	7	29	17	
(21) s/zI-Ts/x/zI	4	12	50	+11	} b/d/g/rI 5 26 111 63
22 KI	2	5	20	13	
(23) s/zI-Ts/x/zI-KI	1	6	23	+4	
24 GI	1	3	13	8	
25 RI	1	9	38	26	
(26) b/d/g/rI	3	14	60	+29	} .s/zTs/x/zA 17 47 205 101
27 A.s/z/ts/tx/tzA	4	8	34	22	
28 Es/ts/tzA	1	3	13	10	
29 I.s/z/tzA	4	9	37	20	
30 O.s/z/ts/tzA	3	12	52	20	
31 U.s/z/ts/tzA	1	4	16	9	} b/d/g/rE 8 23 101 44
(32) A-E	1	6	28	+13	
(33) O-U	1	1	4	+2	
(34) A-E-I-O-U	2	4	21	+5	
35 Ab/d/rE	1	8	35	10	
36 Eb/d/g/rE	1	1	4	4	} b/d/g/rE 8 23 101 44
37 Id/rE	2	1	6	6	
(38) A-E	1	1	7	+5	
(39) A-E-I-O-U	3	12	49	+19	

ALORRAK	ERRIMAK	BERTSOAK	OINAK	OINBURUAK	(GAINALORRAK)
40 AGO	1	11	44	9	} <i>d/g/r,o/u</i>
41 a/eRO	1	4	16	11	
42 IRO	1	1	4	4	
43 d/gU	1	5	22	17	
44 GOA	1	1	4	4	
45 Ro/uA	1	1	4	4	
46 Rd/g,o/uA	1	1	4	4	
(47) a/eRO-IRO	1	2	8	+3	
(48) d/g/rUAN	1	29	130	+29	
49 p/t/kU	6	24	98	75	
50 s/z/ts/tx/tz,eliAN	1	15	70	46	} <i>s/zTs/x/z,eli</i>
51 s/z/ts/tx/tzERA	1	4	16	+7	
52 TE	11	51	222	41	} 9 55 236 85
53 s/zTE	6	26	111	31	
54 RRI	3	35	144	43	} 6 24 98 75
55 AI	6	17	70	34	
56 s/z,o/u	5	14	62	24	} s/zTs/x/z,eli
57 NTs/z,o/uA	1	2	8	7	
58 s/z,t/k,o/u	7	16	64	32	} 2 19 86 53
59 s/z,p/t/kl	4	7	29	17	
60 ALDe/i	4	5	20	12	}
61 a/eR/l,b/d/gI	3	6	25	12	
62 a/eNDe/i	2	2	9	6	}
63 ERA	2	15	62	34	
64 Id/rA	2	13	55	16	}
65 ORA	1	2	9	6	
66 URA	1	6	26	13	}
67 RIO	1	5	20	9	
68 Es/z,t/kA	1	3	14	7	}
69 Is/z,p/k jo	1	2	8	7	
70 LIA	1	2	8	5	}
71 OI	1	2	7	5	
72 AIO	1	1	4	4	}
73 AJE	1	1	4	4	
74 ALE	1	1	4	4	}
75 ANp/t/kA	1	1	4	4	
76 AÑO	1	1	4	4	}
77 ISp/tA	1	1	4	4	
78 JO	1	1	4	4	}
79 NI	1	1	4	4	
80 Os/zTA	1	1	4	4	}
81 o/uSt/kATU	1	1	4	4	
82 RRU	1	1	4	4	}
83 RTAN	1	1	4	4	
84 Beste	24	24	108	+36	}
	227	852	3.660	1.477	

6.2. Gainalorrak, alorrak eta errimak

Hona hemen, banan-banan, taulan emandako 70 errima-alorren (30) berri zehatzagoa: alor batzuk (33) gainalorren barnean doaz eta besteak (37) solte, aurrerago argituko denez.

N gainalorra (1-5) (31)

ALORRAK: AN, EN, ON, UN.

ERRIMAK:

AN: Am/nA (18), Am/nAK (18), ANDA (3), Am/nEts/z (1).

EN: EN (3), ENA (14), ENAK (3).

ON: ON (2), Om/nA (4), ONAK (2).

UN: UN (6), UNA (19), UNAK (11), UNEZ (1).

AN-EN-ON-UN: NEAN (26), NIK (7), NGO (2), NDIt/k (5), NETAN (3), NTZEA (1), m/nATU (1), m/nIKAN (2)

GUZTIRA: 4 alor, 22 errima, 153 bertso, 655 oin eta 236 oinburu.

IN alorra (6)

ERRIMAK: IN (8), IÑA (9), IÑAK (4), IÑEZ (5), IÑIK (1), ÑETAN (2), INTZEN (1), INDA (1), INDUA (1).

GUZTIRA: 9 errima, 32 bertso, 137 oin eta 532 oinburu.

NDU alorra (7)

ERRIMAK: NDU (10), NDUTA (1).

GUZTIRA: 2 errima, 11 bertso, 46 oin eta 18 oinburu.

R gainalorra (8-11)

ALORRAK: a/eR, OR, UR.

ERRIMAK:

a/eR: AR (1), a/eRRA (5), a/eRRAK (10).

OR: OR (1), ORRA (1), ORRAK (2).

UR: URRRA (8), URRRAK (6).

(30) 6.2 puntu honen bukaeran argitzen da nola diren 70 errima-alor, nahiz eta taulan 84eraino iritsi zenbakiak.

(31) Parentesi arteko zenbaki hauek eta ondorengoak 6.1.eko taulako zenbaki berberak dira.

a/e-R-OR-UR: RRIK (7), RRIKAN (1), RREAN (11), RREZ (1), RREA (1), RRETAN (3).

GUZTIRA: 3 alor, 4 errima, 58 bertso, 259 oin eta 83 oinburu.

RTU alorra (12)

ERRIMAK: RTU (8), RTUA (2), RTUAK (2), RTUTA (7), RTZEN (1), RTZEA (1).

GUZTIRA: 6 errima, 21 bertso, 98 oin eta 35 oinburu.

LA gainalorra (13-16)

ALORRAK: a/eLA, OLA, ULA.

ERRIMAK:

a/eLA: a/eLA (17), a/eLEAN (2).

OLA: OLA (4).

ULA: ULA (1).

a/eLA-OLA-ULA: LAKO (4).

GUZTIRA: 4 alor, 28 bertso, 125 oin eta 67 oinburu.

IL alorra (17)

ERRIMAK: ILLA (7), ILLAK (2), ILLAN (1), ILTZEN (1), ILTZEKO (1).

GUZTIRA: 5 errima, 12 bertso, 51 oin eta 30 oinburu.

LDU alorra (18)

ERRIMAK: LDU (11), LDUAK (1), LDUTZEN (1).

GUZTIRA: 3 errima, 13 bertso, 51 oin eta 30 oinburu.

s/z, Ts/x/z, KI gainalorra (19-23)

ALORRAK: s/zI, Ts/x/zI, KI.

ERRIMAK:

s/zI: s/zI (16), s/zIA (8), s/zIAK (7), s/zIKO (1), s/zIKOA (1), TZEKO (1).

Ts/x/zI: Ts/x/zI (6), Ts/x/zIA (1).

KI: KI (1), t/kIA (4).

s/zI-Ts/x/zI: s/zTEN (5), s/z, TS/x/zITZEN (4), s/z, Ts/x/zITAN (1), s/z, Ts/x/zIRIK (2).

s/zI-Ts/x/zI-KI: ...ITA (6)

GUZTIRA: 3 alor, 15 errima, 64 bertso, 269 oin eta 76 oinburu.

b/d/g/rI gainalorra (24-26)

ALORRAK: GI, RI.

ERRIMAK:

GI: GI (3).

RI: RI (9).

GI-RI: b/d/g/rIA (7), b/d/g/rIAK (6).

GUZTIRA: 2 alor, 4 errima, 25 bertso, 106 oin eta 63 oinburu.

s/z/ts/tx/tzA gainalorra (27-34)

ALORRAK: A.s/z/ts/tx/tzA, Es/z/ts/tx/tzA, I.s/z/TZA, O.s/z/ts/tzA, U.s/z/ts/tzA.

ERRIMAK:

A.s/z/ts/tx/tzA: As/zA (3), A.ts/tx/tzA (2), A.z/ts/tzAK (2), A.s/z/tzAd/rA (1).

Es/z/ts/tx/tzA: Es/(ts)/zA (3).

I.s/z/tzA: I.TZA (4) ITZAK (1), I.TZEZ (1), I.s/z/tzAN (3).

O.s/z/ts/tzA: O.s/z/ts/tzA (7), O.s/z/ts/tzAK (4), O.s/z(ts)IKAN (1).

U.s/z/ts/tzA: U.s/z/ts/tzaA (4).

A...-E...: a/e,s/z/ts/tzAN (6).

O...-U...: O/u,s/zATUTA (1).

A-E-I-O-U...: z/ts/tzIK (3).

GUZTIRA: 5 alor, 16 errima, 46 bertso, 201 oin eta 102 oinburu.

b/d/gE gainalorra (35-39)

ALORRAK: Ab/d/g/rE, Eb/d/g/rE, Id/rE, (O...E, U...E).

ERRIMAK:

Ab/d/rE: Ab/dE (8).

Eb/d/g/rE: s/z/ERE (1).

Id/rE: Id/rE (1), IDEAK (1).

A...-E...: b/d/g/rEs/z (1).

A-E-I...: b/d/g/rEA (3), b/d/g/rEAK (5), RETAN (3).

GUZTIRA: 3 alor, 8 errima, 23 bertso, 101 oin eta 44 oinburu.

b/d/g/r,o/u gainalorra (40-48)

ALORRAK: AGO, a/eRO, IRO, d/gU, GOA, Ro/u, Rd/g,o/u.

ERRIMAK:

AGO: AGO (11).

a/eRO: a/eRO (4).

IRO: IRO (1).

d/gU: d/gU (5).

GOA: GOA (1).

Ro/u: RUA (1).

Rd/g,o/uA: Rd/gUA (1).

a/eRO-IRO: ROA (2).

...: d/g/rUAN (29).

GUZTIRA: 6 arlo, 9 errima, 55 bertso, 236 oin eta 85 oinburu.

p/t/kU gainalorra (49)

ALORRAK: ...(*).

ERRIMAK: p/t/kUA (10), p/t/kUAK (2), NTa/e.TU (1), ITUTA (1),
t/kURIK (1), p/t/kUAN (9).

GUZTIRA: ... alor, 6 errima, 24 bertso, 98 oin eta 75 oinburu.

*s/zTs/x/z,e/i gainalorra (50-51)**s/z/ts/tx/tz,e/iAN erdigainalorra*

ERRIMA: s/z/ts/tx/tzIAN (15).

GUZTIRA: errima 1, 15 bertso, 70 oin eta 46 oinburu.

s/z/ts/tx/tzERA erdigainalorra

ERRIMA: s/z/ts/tx/tzERA (4).

GUZTIRA: errima 1, 4 bertso, 16 oin eta 13 oinburu.

TE alorra (52)

ERRIMAK: TE (5), TEA (3), TEAK (1), TEZ (2), p/t/kEAN (17),
TETAN (1), TEKOA (1), RTa/eTIK (2), ATEN (13), a/eTEKO (5),
a/eTENDA (1).

GUZTIRA: 11 errima, 51 bertso, 222 oin eta 41 oinburu.

s/zTE alorra (53)

ERRIMAK: s/zTE (2), s/zTEA (6), s/zTEAK (10), s/zTEAN (3),
s/zTERIK (4), s/z,t/kETAN (1).

GUZTIRA: 6 errima, 26 bertso, 111 oin eta 31 oinburu.

RRI alorra (54)

ERRIMAK: RRI (8), RRIA (16), RRIAK (11).

GUZTIRA: 3 errima, 35 bertso, 144 oin, 43 oinburu.

AI alorra (55)

ERRIMAK: AI (4), AIA (3), AIAK (2), AIAN (5), AIZ (2), AIETAN (1).

GUZTIRA: 5 errima, 14 bertso, 62 oin eta 24 oinburu.

s/z(ts),(tz)o/u alorra (56)

ERRIMAK: s/z,o/u (1), s/z,o/uA (2), s/z/(ts)UAK (7), s/zUAN (3),
s/z/ts/tzUETAN (1).

GUZTIRA: 5 errima, 14 bertso, 62 oin eta 24 oinburu.

NTs/z,o/uA alorra (57)

ERRIMA: NTs/zUA (2).

GUZTIRA: errima 1, 2 bertso, 8 oin eta 7 oinburu.

s/z,t/k/,u/o alorra (58)

ERRIMAK: s/z,t/kU (3), s/z,t/kUA (4), s/z,t/kUAK (4), s/zTUTA (2),
s/zTURIK (1), s/zTUKO (1), As/zKORIK (1).

GUZTIRA: 7 errima, 16 bertso, 64 oin eta 32 oinburu.

s/z,p/t/kI alorra (59)

ERRIMAK: s/z,p/t/kI (2), s/z,p/t/kIA (3), s/z,p/t/kIAK (1), s/z,p/t/kIAN (1).

GUZTIRA: 4 errima, 7 bertso, 29 oin eta 17 oinburu.

ALDeI alorra (60)

ERRIMAK: ALDE (1), ALDIAK (1), ALDIAN (2), ALDEKOA (1).

GUZTIRA: 4 errima, 5 bertso, 20 oin eta 12 oinburu.

a/e,R/l,Ib/d/gI alorra (61)

ERRIMAK: ARb/d/gI (1), a/eRb/d/gIA (3), a/e,R/l,b/d/gIAK (2).

GUZTIRA: 3 errima, 6 bertso, 25 oin eta 6 oinburu.

a/eNDeli alorra (62)

ERRIMAK: a/eNDIA (1), a/eNDIAK (1).

GUZTIRA: 2 errima, 2 bertso, 9 oin eta 6 oinburu.

ERA alorra (63)

ERRIMAK: ERA (14), ERAN (1).

GUZTIRA: 2 errima, 15 bertso, 62 oin eta 34 oinburu.

Id/rA alorra (64)

ERRIMAK: Id/rA (9), IRAN (4).

GUZTIRA: 2 errima, 13 bertso, 55 oin eta 16 oinburu.

ORA alorra (65)

ERRIMAK: ORA (2).

GUZTIRA: errima 1, 2 bertso, 9 oin eta 13 oinburu.

URA alorra (66)

ERRIMAK: URA (6).

GUZTIRA: errima 1, 6 bertso, 26 oin eta 13 oinburu.

RIO alorra (67)

ERRIMA: RIO (5).

GUZTIRA: errima 1, 5 bertso, 20 oin eta 9 oinburu.

Es/z,t/kA alorra (68)

ERRIMA: Es/z,t/kA (3).

GUZTIRA: errima 1, 3 bertso, 14 oin eta 7 oinburu.

Is/z,p/k/jO alorra (69)

ERRIMA: Is/z,p/k/jO (2).

GUZTIRA: errima 1, 2 bertso, 8 oin eta 7 oinburu.

LIA alorra (70)

ERRIMA: LIA (2).

GUZTIRA: errima 1, 2 bertso, 8 oin eta 5 oinburu.

Ol alorra (71)

ERRIMA: OITAN (2).

GUZTIRA: errima 1, 2 bertso, 7 oin eta 5 oinburu.

Bertso bakarreko alorrak (72-83)

Orain arteko errima-alor eta gainalor guztiek bertso bat baino gehiago dute, aztergai dugun Uztapideren liburuan. Badira, ordea, bertso bakarra dutenak ere; honako hauek, hain zuzen: AIO, AJE, ALE, ANp/t/kA, AÑO, ISp/tA, JO, NI, Os/zTA, o/UsT/kATU, RRU, RTAN. Beraz, guztira hamabi.

Taularen datuak eta aurreko gainalor, alor eta errima horiek kontuan izaki, azpimarra eta argi ditzagun zenbait puntu:

Guztira 70 errima-alor osatzen dituzte Uztapideren *Sasoia joan da gero* liburuko bertsoen errimek. Taulan 83raino zenbatu badira ere (84.ak *beste* izenaren pean bildutakoak adierazten ditu, berehalaxe aztertuko direnak), parentesi artekoak (13, denera) ez dira berez alorrak, *gainalor-zatiak* baizik, 7.1. puntuan ikusiko denez.

Hamar gainalorretan biltzen dira aipatutako 70 errima-alor horietako 33. Gainalorrak giltza baten barnean ematen dira taulan. Batzuetan gainalor baten barnean eman daiteke erdigainalor bat edo beste, gainalorreko oinburu guztiz ez baina batzuek osatua. Erdigainalor hauek azpimarratuta ematen dira: *s/zI-Ts/x/zI, A-E, O-U...* Bestalde, bada gainalor bat alorrik gabea edo: *p/t/kU*, hain zuzen ere; agian egokiago litzateke esatea alor sakabanatuz dagoela osatua.

Azpimarra daramate taulan erdigainalor berezi bik ere: *s/z/ts/tx/tz,eiAN* eta *s/z/ts/tx/tzERA* alorrek; hauek *s/zTs/x/z,e/i* gainalorra osatzen dute.

Taulan alorrei dagokien zutabeen *beste* izeneko sail bat ipini dugu, 24 bertso eta 108 oinez osatua. Hauek, hain zuzen, gure sailkapenetik kanpo geratutako bertsoak dira, beren oin eta guzti. Ondoren argituko dugu sail hau.

6.3. Sailkatu gabe geratutako 24 bertsoak (beste)

Ezer baino lehen, zein bertsoz ari garen adieraziko dugu eta bakoitzaren berri emango. Hona hemen, liburuko ordena berean (azpimarratutako oinburuak berriak dira, alorretan azaldu gabeak, alegia):

3.4 (5): *supritzen, kupitzen, luzitzen, gutxitzen, bizitzen.*

4.14 (4): *idia* (ideia), *bidia*, *ai dia* (ari dira), *eskubidia*.

8.10 (4): *baguaz, dijuaz, amilduaz, bilduaz.*

9.4 (6): *euritan, sarritan, begitan, egitan, zaitan, egualditan.*

9.11 (6): *kanpuan, lekuan, juan, onduan, moduan, munduan.*

- 10.7 (4): labia, gabia, obia, *badia* (badira).
 17.13 (4): orduan, *saltuan*, kantuan, juandakuan.
 18.4 (6): *illunpetan*, benetan, danetan, garretan, txarretan, zorretan.
 18.10 (6): lanikan, danikan, onikan, *egiñagatikan*, *larunbatetikan*, *paltikan*.
 27.5 (4): *batzutan*, *puntan*, *dutan*, *dirutan*.
 27.8 (4): bidia, jendia, *dia* (dira), obia.
 28.13 (4): *bietan* (ordu-), aietan, garaietan, *goietan*.
 39b.1 (5): goizian, oi zian (ziran), atian, batian (batera), bitartian.
 44.10 (4): *aldatu*, *moldatau*, *saltatu*, *paltatu*.
 45.8 (5): *kejatu*, pekatu, *merkatu*, artu, sartu.
 47.7 (4): *pabrikan*, lanikan, andikan, danikan.
 48.6 (4): *txutik*, *petxutik*, estutik, eskutik.
 50.8 (4): egia, *gaztedia*, ibilia, geiegia.
 55.4 (4): sarritan, erritan, alditan, aspalditan.
 56.9 (4): aietan, oietan, garaietan, mendietan.
 60.4 (4): maia, aundia, *Gabiria*, bertsolaria.
 62.10 (5): zanian, gañian, *jakiñan gañian*, bazkunian, izenian.
 64.2 (4): askotan, *lotan*, besotan, *pelotan*.
 67.11 (4): neurriz, egiz, erriz, *berriz*.

Beraz, 24 bertso horien 108 oinetatik 36 oinburu berri dira (taulan +36 honekin adieraziak) eta gainerako 72ak zahar. Horien azterketak eskain diezaguke argirik.

Hiru bertso, 4.14, 10.7 eta 27.8 berez *b/d/g/rE* gainalorrekoak ziratekeen, baldin eta *ai dia*, *badia* eta *dia* oinik ez balute. Hori horrela, bi eratara joka genezakeen alorrek mugatzean: 1) egin dugin bezala, hiru bertso hauek salbuespen gisa kanpoan utziz edo 2) *ai dia*, *badia* eta *dia* oinak gainalor horretako gainerakoen gainalorkidetzat joz eta gainalorra *b/d/g/rE* ez baina *b/d/g/r,eli* bezala mugatuz. Lehenengo aukera hobetsi dugu. Dena dela, bigarrena ere egokia zatekeen. Beraz, neurri batean eztabaidagarria da guk moldatutako sailkapena; Uztapideren erima-sistemak bai bait du zenbait salbuespen eta inkongruentzia antzeko edo, aurrerago ikusiko dugunez.

Bi bertso, 9.11 eta 17.13, gainalor berekoak ziratekeen, baldin eta *p/t/kU* eta *d/g/rUAN* alorrek berezi ordeztatean bildu izan bagenitu *d/g/r/p/t/k/ljUAN* arloan. Bigarren aukera honen aldeko arrazoirik bagenuen: 1) *bietan* azaltzen da *juan* oinburua eta 2) horrela, goian aipatu bi bertsoak ez ziratekeen sailkapenetik kanpo geratuko. Dena dela, egindako aukera jo dugu egokiena, bi bertso hauek osatzeko Uztapide bi gainalorretako oinburuz baliatu zela pentsatuz.

Bi (gain)alorretako oinburuz baliatu izana nabarmenagoa da 39b.1 eta 55.4 bertsoetan. Garbi daude bi oinburu-multzoak, nola 39b.1 bertsoan (batetik, *s/z/ts/tx/tz,e/iAN* erdigainalorreko *goizian* eta *oi zian* eta, bestetik, *TE* alorreko *atian*, *batian* eta *bitartian*) hala 55.4 bertsoan ere (batetik, *RRI* alorreko *sarritan* eta *erritan* eta, bestetik, *a/e,R/l,b/d/gI* alorreko *alditan* eta *aspalditan*). Ia beste hainbeste gertatzen da 18.4 bertsoan ere, non batean ikusten bait ditugu *N* gainalorreko *benetan* eta *danetan* eta *a/e,o,uR* gainalorreko *garretan*, *txarretan* eta *zorretan*. ("Ia beste hainbeste" diogu, *ilunpetan* oina geratzen bait da solte; nahiz eta *ilun* oinburua *N* gainalorrekoa izaki, *ilunpetan* ere ia bertakotzat joa izan daitekeen.) Hain da nabarmena bi alorretako oinburuz baliatu izana, alor bereko oinak elkarren ondoan bait doaz bertsoan, hasieran edo bukaeran, baina inoiz ez nahasian.

Era berean, bada 24 bertsoetan bi (gain)alorretako oinez osatutako beste bat: 62.10 bertsoa, alegia. Horra hor batera, *N* gainalorreko *zanian*, *bazkunian* eta *izenian* eta *IN* alorreko *gañian* eta *jakiñan gañian*. Hemen nahasiago ikusten ditugu (gain)alor ezberdinetak oinak, baina ez hain nahasian ere; elkarrekin bait doaz *IN* alorrekoak (32).

Beste zenbait bertsoetan ez da hain garbi ikusten Uztapide bi alorretako oinburuz zerbitu izana, oinburu bakarra geratzen bait da alorrez kanpo; hala nola, 28.13 bertsoan *bietan* oina, 50.8 bertsoan *ibilia*, 56.9 bertsoan *mendietan* eta 67.11 bertsoan *egiz* oina. Oinburu solte horiek salbuespentzat har zitezkeen, esate baterako, 56.10 bertsoa *pamiliak* oina bezala, berez *LIA* arlokoa izaki, *RRI* alorrekoekin batera jarri bait dugu. Salbuespenak egin beharrak eta izandako zalantzak sistematizazioaren zailtasunaren adierazgarri dira eta Uztapidek bere bertsogintzan erabilitako lizentzien (33) erakusle.

Arestian aipaturiko bertso horietako oin solteek (*bietan*, *ibilia*, *mendietan* eta abarrek) beren alorra badute ere, ez da hala gertatzen 3.4 bertsoa *supritzen* eta *kupitzen* oinekin edo 8.10 bertsoa *baguaz* eta *dijuaz* oinekin; ezta 9.4eko *zaitan* oinarekin eta 47.7ko *pabrian*, 48.6ko *txutik* eta *petxutik* eta 64.2ko *lotan* eta *pelotan* oinekin ere. Eta oin hauek beste alorretako oinekin elkartu ditu Uztapidek bertsoak osatzeko: *supritzen* eta *kupitzen* *s/zI-Ts/x/zI* erdigainalorreko *luzitzen*,

-
- (32) Hona hemen aipatutako 62.10 bertsoa, *gañian* oinen poto-arriskuarekin jolasean:

Erregalo denbora
iritxi zanian,
zillarrezko bandeja
zegon mai gañian;
aurrez jarria nengon
jakiñan gañian,
sekretario jaun bat
bazan bazkunian,
artxek eskeñi ziran
denen izenian.

- (33) "Lizentzia" diogu, halakotzat jo bait ditzakegu Uztapideren sistematizazioaren barnean, nahiz eta beste sistematizazio bat duten bertsolarietan gerta daitekeen hala ez izatea.

*gutxitzen eta bizitzen oinekin; baguaz eta dijuaz LDU gainalorreko amilduaz eta bilduaz oinekin; etab. Badu honek garrantzirik Uztapideren bertsogintza argitzeko; baita bat-bateko bertsogintza hurbilagotik ezagutzeko ere: bertsolariak ez du edozein hitz hartuko bere bertsoen oinetako, lagunak dituen baizik; eta inoiz hitz bitxiren bat sartzen badu, lehendik sailkatuta dituen oin-multzoetara joko du lagun hoslakearen bila. Eta erabili nahi duen oinak antzeko lagunik ez badu? Bilatu egin behar nola edo hala, 27.5 eta 44.10 bertsoetan gertatu den bezala. Puntu honetan aztertzen ari garen 24 bertsoetako bi hauek ez bestek dituzte puntu guztiak erabat berriak, gainerako (gain)alorretan atera gabeak: *batzutan, puntan, dutan, dirutan eta aldatu, moldatu, saltatu, paltatu*.*

Eta puntu honetako bertso guztiak azaletik bada ere aztertzeko, ez zaizkigu hiru besterik gelditzen. Bat, 45.8 bertsoa, *RTU* alorrean sar genezakeen, alor honetako oin-zerrendan bai bait dago salbuespenezko oinik (*batuta, tratu...*; baita 45.8 bertso honetako *merkatu* honen hain gertukoa den *markatu* ere); baina *kejatu* oinak urrun samar dagoela dirudi. Beste bertso batek, 18.10 bertsoak alegia, badu 18.4 bertsoarekin gertatutakoarekin antzik, eta haren ondoan joan beharko luke agian. Eta, azkenik, 60.4 bertsoa gelditzen zaigu. Lau oinekua izaki, hiru alorrekoak ditu: *Al* alorreko *maia*, *aleNDeli* alorreko *aundia* eta *RI* alorreko *Gabiria* eta *bertsolaria*. Hona hemen bertso osoa, merezi du eta ("Idiazabal"ko Zepai saria" izeneko sailekoa da):

Bost gizonekin osatutzen zan
an zeguan epai-maia:
Aita Zabala lenbizikua
eta Bordari aundia;
beste aldetik Olea zegon
ta Luzio Gabiria,
ta Abel Muniategi berriz
Bizkaiko bertsolaria.

Bat behar eta, hau da gure iritzirako *Sasoia joan da gero* liburuko berrosorik ahulena oinez; baina oso baliotsua, puntu honetako beste 23 bertsoak bezala. Batetik, liburu horretako bertsoak idatziak izanik ere, bat-bateko bertsoen teknikaz eginak dauden seinale eta, bestetik, Uztapideren bertsogintzaren erakusgarri.

7. ERRIMATEGITIK OIN-ERRIMEN ALMAZENERA

Izan dugu aurreko ataleko azken puntuan zertxobait gelditzeko arrazoirik. Aztertu ditugun hogeitalau bertso horiek sistema bateko salbuespen direlakoan bait gaude. Izan ere, hau da gure hipotesietako bat: Uztapidek bere bertsogintzan erabiltzen dituen oinek eta errimek sistema bat osatzen dutela. Eta sistema horretan badago esparrutik eta arautegitik ihes egiten duen elementurik: besteak beste, aurreko puntuan ikusitako bertsoak.

"Sistema" kontzeptuak multzo ordenatuen eta arauz elkarlotutako elementuen aurrean jartzen gaitu. Errealitateko arlo asko ulertzeko, aztertzeko eta sakontzeko tresna egokia eta erabakiorra suertatu da "sistema" kontzeptua; baita sarri erabilia ere. Horri esker, hasieran nahasmendua eta nahaspila dirudien eremuan

ordena sumatuko dugu pixkana-pixkana, eta halabeharraren azpian araua aurkituko... eta ulertezina ulerterrazagoa bihurtuko zaigu.

Berdin gertatu zaigu Uztapideren oin eta errimekin ere (baita beste hainbat bertsolarirenarekin ere). Hasieran mundu ulertezina osatzen zuten oinek eta errimek; zaila eta korapilotsua. Pixkana-pixkana razionalagoa bihurtu zaigu mundu bihurri hori; eta ulerterrazagoa.

Hemen ilunpeak argitzen, korapiloak askatzen, muturrak lotzen eta ezkutuko loturak eta arauak argira ateratzen saiatzen ari gara.

Salbuespenak aztertuta, has gaitezen zazpigarren atal honetan Uztapideren *Sasoia joan da gero* liburuko bertsoen oinek eta errimek osatzen duten sisteman berri zehatzagoa ematen, 550 eta 551. orrialdeetan azaldutako taula lagun.

7.1. Hirurogeitamar errima-alor

Sasoia joan da gero liburuko 852 bertsoetatik (34) albuespenezko 24ak kenduta gelditzen diren 828 bertsoen errimek 70 errima-alorretan banatzen dira, 6.2. puntuan azaldu bezala.

Errima-alor horietako batzuek gainalorrak osatzen dituzte bilduta; besteak, berriz, solteak izaki, ez dira gainalorretan biltzen.

7.1.1. Gainalorrak

Honako zortzi gainalor hauek osatzen dituzte errima-alor horietako 30ek: 1) *AN-EN-ON-UN*, 2) *a/eR-OR-UR*, 3) *a/eLA-OLA-ULA*, 4) *s/zI-Ts/x/zI-KI*, 5) *b/d/g/rI*, 6) *A.s/z/ts/tx/tzA-E...A-I...A-O...A-U...A*, 7) *Ab/d/g/rE-E...E-I...E-(O...E-U...E)* eta 8) *dl/g/rUAN*. Badira beste bi gainalor berezi ere, (erdi)gainalor sakabanatuz edo osatuak: 1) *p/t/kU* eta 2) *s/zTs/x/z,eli*, hau *s/z/ts/tx/tz,eliAN* eta *s/z/ts/tx/tzERA* erdigainalorrekin osatua.

Bestalde, badira taulan, ALORRAK izeneko zutabeen, azpimarratzen adierazita-koak eta berez alorrak ez direnak (honexegatik parentesi arteko zenbakiez zenbatu ditugu). Horiek dira dauden gainalor horietako alorrek amankomunean dituzten errimek eta oinburuz osatutako gainalor zatiak: *amankomuneko gainalor-zatiak*, alegia. Amankomuneko gainalor-zati hauek gainalorreko arlo guztiei legozkieke edo batzuei bakarrik. Lehenengoak *amankomuneko gainalor-zati orokorrak* dira; bigarrenak, berriz, *amankomuneko gainalor-zati partzialak*. Taulan ageri denez, denera 16 dira: 9 orokor eta 7 partzial. Partzial hauetako bi arestian erdigainalor izenez adierazitakoak dira: *s/z/ts/tx/tz,eliAN* eta *s/z/ts/tx/tzERA*; gainerako bostak, berriz, honela banatzen dira gainalorrez gainalor: laugarren gainalorrak bat du (*s/zI-Ts/x/zI*), seigarrenak bi (*E...A... eta O...-U...*), zazpigarrenak bat (*A...-E...*) eta zortzigarrenak bat (*a/eRO-RO*).

(34) Ikus (29) oin-oharra, 549. or.

Seigarren gainalorreko zenbait bertso aipatzea egoki datorkiguke amankomuneko gainalor-zati orokorreiei eta partzialei buruz esandakoa zertxobait argitzeko; baita laburbide ere, luzeegi joko bait liguke zortzi taulak ematea eta aztertzea.

Beraz, hona hemen, adibide gisa, seigarren gainalorreko (.s/zTs/x/zA) alor eta gainalor-zati bana, pare bat argibiderekin batera:

A.s/z/ts/tx/tzA alorrekoa

Gazte denboran Euskalerrian
pasiak amaika plaza,
azkeneko aldiz ikusirikan
dirade lau urte pasa;
Uztaillaren ogei ta lauan
eman zun azken arnasa,
alako lagun maite batekin
ez da aztutzen erraza.

(“Zepai” bertso-saileko 26.19 (4) bertsoa; 151. or.)

Alor honetako beste bertsoak

A.s/z/.ts/tx/tzA errimakoak: 15.3 (4), 35.7 (4), 51.10 (5), 59.10 (5).

A.s/ts/tz/zAK errimakoak: 54.7 (4), 56.18 (4).

A.s/tz/zAd/rA errimakoa: 5.8 (4).

Es/z/ts/tzA alorrekoa

An utzi zuten basarria ta
lengo etxien babesa,
bolara artan ipiñi zuten
makiña bat esamesa;
ondo pentsatzen jarri ezker
ez da aztutzen erreza,
gaur ez daukate beste penikan
lenago etorri eza.

(“Uztapide”ko pameliaren kaleratzea” saileko 20.16 (4) bertsoa, 121 or.)

Alor honetako beste bertsoak

Es/ts/zA errimakoak: 62.2 (5), 64.8 (4).

A.s/z/ts/tx/tzA-Es/z/ts/tzA gainalor-zati partzialaren adibidea eman aurretik, azpimarragarria iruditzen zaigu *erraza/erreza* oinaren bikoiztasuna, gainalor-zatiaren aurrelari (baita aipatutako bertso bietan lerro oso bat berdina izatea ere, *a/e* hori gorabehera: ez da aztutzen erraza/erreza).

A.s/z/ts/tx/tzA-Es/z/ts/tzA gainalor-zati partzialekoa

Gu oso lagun izanak giñan
 biok ogei urte pasan,
 da perlesiak jo ninduen ni
 bein Anoeta'ko plazan.
 Berriz kantatuko ez nuela
 ezin zitekien esan,
 baiña ez dago zer egiñikan
 onela komeni bazan.

(“Xalbador” saileko 55.3 (4) bertsoa; 278 or.)

Alor honetako beste bertsoak.

a/e/.s/ts/tz/zAN errimakoak: 4.6 (4), 8.3 (4), 18.9 (6), 22.6 (5),
 62.8 (5).

I.s/z/tzA alorrekoa

Zubeltzu zarrengatikan egin
 bear baldin banu itza,
 gaurko gizonak nere ustetan
 oso biurri gabiltza:
 alkarri ezin sufritu ezinda
 ori da daukagun gaitza,
 beñiere ez gera ondo izango
 ola baldin bagabiltza,
 ez Zubeltzuren antzeko asko
 mundu onetan balitza.

(“Zubeltzu” saileko 22.8 (5) bertsoa; 130. or.)

Alor honetako beste bertsoak

I.TZA errimakoak: 9.5 (6), 23.4 (4), 64.9 (4).

ITZAK errimakoa: 56.14 (4).

I.TZEZ errimakoa: 63.3 (4).

I.s/tz/zAN errimakoak: 27.3 (4), 36.1 (4), 40.10 (2).

O.s/z/ts/tzA alorrekoa

Gaztetan probatua
 ziñaden morrontza,
 ikusiko ziñuzen
 berua ta otza;
 orain nunaitik dator
 eskutara sosa,
 berak ematen baitu
 bizitzeko poza
 zeure pameliakin
 urte askoz goza.

(“Jose Lizaso’ri” saileko 51.8 (5) bertsoa; 263. or.)

Alor honetako beste bertsoak

O.s/ts/tz/zA errimakoak: 3.2 (5), 17.8 (4), 37.6 (4), 42.8 (4),
54.5 (4), 59.1 (5).

O.s/ts/tz/zAK errimakoak: 8.2 (4), 14.10 (4), 21.7 (4), 51.4 (5).

O.s/ts/zIKAN errimakoa: 26.15 (4).

U.s/z/ts/tz/A alorrekoa

Zestua'tikan espero zuten
izango zala laguntza,
ezin zeikela ikusitzian
serio jarri zan gauza;
ura gero ta arruago ta
denborale txarrak luza,
orduko batzun erabakia
utzitzia autobusa.

(“Osinbeltz’eko ezbearra” saileko 28.8 (4) bertsoa; 163. or.)

Alor honetako beste bertsoak

U.s/ts/tz/zA errimakoak: 15.4 (4), 24.7 (4), 37.13 (4).

O.s/z/ts/tzA-U.s/z/ts/tzA gainalor-zati partzialekoa

Gizona bere andriarekin	ez da ezer ere irabazitzen
dago ondo osatuta,	gerorako luzatuta,
urte batzuek pasako ditu	kontu obia izango baitu
nai bezela gozatuta;	lenbailen esposatuta.

(“Gizonaren udara” saileko 33.7 (7) bertsoa; 189. or.)

Ez dago gainalor-zati honetako beste bertsorik.

Oso bertso egokia da hori errimaren inguruko honako hau argitzeko: errima askotan oinburuan bertan hasten dela eta atzizkia eranskina besterik ez dela. Esate baterako, bertso horretan -TUTA atzizkia kenduta ere hoslakeak dira lau oinak: *osa*, *goza*, *luza* eta *esposa*; *O.s/z/ts/tzA* alorrekoak bi lehenengoak eta azkenekoa (*O.s/z/ts/tzA* alorreko adibidean ere azaldu da *goza*) eta *U.s/z/ts/tzA* alorrekoa hirugarrena (alor honetako adibidean ere azaldua).

A...A-E...A-I...A-O...A-U...A gainalor-zati orokorrekoa

Guri etzaigu palta	ez sendatzen gaitzik,
gorputzeko otzik,	ontan iraun baizik,
ardo pixka bat ezin	non det lengo antzik?
eran det utsik;	Len etzan akatsik,
janarekin ere ez	berriz osatzeko're
piperrik da gatzik,	ez esperantzik.
mediku jaunari ez	
kontra egin itzik;	

(“Guk sasoi a gendun” saileko 6.11 (9) bertsoa; 51 or.)

Gainalor-zati honetako beste bertsoak

ts/tz/zIK errimakoak: 66.7 (4), 67.7 (4)
 s/zATU errimakoa: 37.7 (4). (35)

Azken gainalor-zati honetako bertsoen 21 oinei begiratuta, konturatzen gara horietako 16 atereak direla aztergai dugun gainalorreko beste alorretan; baina honako 5 hauek berriak direla: *antzik* (6.11.7; 67.7.2), *baizik* (6.11.6), *beltzik* (67.7.4), *gatzik* (6.11.3), *zalantzik* (67.7.1).

Berdin gertatzen da bi gainalor-zati partzialetan ere: 13 oinburu dira berri lehenengoan eta 2 bigarreanean.

Bestalde, lehen emana dugu 544. or.) *N* gainalorreko gainalor-zati orokorren oinburu berrien zerrenda osoa.

Gainalor-zatietako oinburu berrien kopurua ere adierazita dago 550-551. orrialdetako taulan, gehi (+) ikurra aurrean dutela: +13, .s/zTs/x/zA gainalorreko *A...A-E...A* zatikoak; +2, *O...A-U...A* zatikoak; +5 zati orokorrekoak; +48 *N* gainalorreko zati orokorrekoak...

Eta buka dezagun datu esanguratsu batekin: guztira, 2.145 puntu dituzte hemen ikusitako hamar gainalor hauek, *Sasoia joan da geroko* % 60, alegia (2.145/3.552).

7.1.2. Alor solteak

Hamar gainalor horietatik kanpo geratzen diren alor solteak 37 dira. Halere, kontuan izan behar da alor solte hauetako bost, gainalor batzuetatik oso gertu daudela eta neurri handi batean gainalor horietakoak direla (zalantzan ere ibili gara sartu ala ez, aurreko orrialdeetan idatzi dugunez): *IN* eta *NDU* 1. gainalorrekoak; *RTU* 2.ekoak eta *ILLA* eta *LDU* 3.ekoak (36).

Hamar gainalorretako puntuei gertuko alor hauetakoenak (386) batuz gero, denera liburu osoko % 71 hartzen dute (2.531/3.552). Eta gainera hiru alor solte

(35) Bitxikeria moduan, hona hemen bertsoa:

Bein erabaki genduanian
 ezkontzak etzun luzatu,
 zerbaiten palta sentitzen nuan
 da egun artan osatu;
 len jaten nengon etxe artako
 neskatakin esposatu,
 arrezkeroko egun guziak
 berakin ditut pasatu.

Interesgarria da aipatu berria dugun *O...A-U...A* gainalor-zatiko adibidearekin alderatze-ko: 1) hiru oinburu berdinak dituzte; 2) berriro ere hoshkideak dira lauak, atzizkiaren hoshkidetasunik gabe ere; 3) zein zaila den erabat oinburu bereko bertsoak aurkitzea.

(36) Bitxikeria moduan, ohar gaitezen zein antzeko diren 1, 2 eta 3. gainalorrak; 2.ak *IR* ez izatea.

ugarienenak gehituta [*TE* (222), *RRi* (144) eta *s/zTE* (111)], denera 3.008ra iristen dira puntuak, liburu osoko % 85era, alegia. Bada iristea gero!

Alor urrienetik hasita, berriz, eta gainalorretakoak ere kontuan hartuta, 19 alor dira bertso bakarrekoak: 12 solte (*AIO*, *AJE*, *ALE*, *ANp/t/kA*, *AÑO*, *ISp/tA*, *JO*, *NI*, *Os/zTA*, *o/uSt/kATU*, *RRU*, *RTAN*) eta 7 gainalorreko (*ULA*, *Eb/d/g/rE*, *Id/rE*, *IRO*, *GOA*, *Ro/u*, *Rd/g,o/uA*). Horiezaz gain, bi bertsokoak dira sei alor, hirukoak hiru eta lauokak beste lau.

Honako hauek dira, aldiz, puntu gehieneko alorrak: arestian aipatutako *TE* (222), *RRi* (144) eta *s/zTE* (111) horietaz gain, *AN* (173), *UN* (165), *s/zI* (147) eta *IN* (137). Denera, 1.099 puntu eta 255 bertso hartzen dituzte: liburuko % 31, hain zuzen; ia-ia herena.

7.2. Hirurogeitamar errimaburu

Bigarren atalaren sarreran esan bezala, bi bide genituen *Sasoia joan da gero* liburuko oin-errimak sistematizatzeari ekiteko: oinetatik hasi edo errimetatik hasi. Oinen sistematizatzearen bidea hautatuta, honaino iritsi gara; baina berdin-berdin iritsiko ginatekeen errimena hartu izan bagenu ere, bide erdian errima-alorrekin egingo bait genuen topo, hau da, oinek eta errimek bat egiten duten taulekin (ikus 5.1.). Dena dela, puntu honetaraino ekarri dugun bidea dela eta, eman lezake errimak gehiegi aztertu gabe pasa ote ditugun; gera gaitezen, beraz, zertxobait errimen eremuan.

Itzul gaitezen 6.1. puntuko taulara. Denera, 227 errima ezberdin darabiltza Uztapidek *Sasoia joan da gero*ko 842 bertsoetan; beraz, bada aberastasunik errimaren eremuan ere. Baina, zorrotzago begiratzuz gero, oinekin gertatua gertatzen da errimekin ere: hasierako 3.660 oinak 1.447 oinburutara bezala jaisten direla 227 errimak ere 70 errimaburutara, eta hauek ere 70 errima-alorretan biltzen direla haiek bezala. Baina ez gara hemen gehiago geratuko, nahiz eta mereziko lukeen.

7.3. Sistematik almazenera

Xehetasun handiz ez bada ere, saiatu gara osatu (berrosatu) dugun oin eta errimen sistemaren berri ematen. Azken batean, 70 alorretan laburbiltzen dira *Sasoia joan da gero*ko 3.660 oin eta 227 errima ezberdinak. Orain ulerterrazagoa eta bilduagoa azaltzen zaigu hasieran oin eta errimen multzo nahasia eta ugaria zena.

Baina eman dezagun urrats bat gehiago eta jar dezagun ordena pixka bat Uztapideren Oin-errimen almazenean. Lan honetan zehar, han-hemenka, aurretatutako zenbait puntuz baliatuko gara: oin bakarreko sarrerak (4.2.1), bi datu azpimarragarri (4.2), oinburu solteak (5.2.2), oinburu-multzoak (5.2.4), oinburu nagusiak (5.2.5) eta oinburu-ardatzak (5.5).

7.3.1. *Lau maila*

Berriro ere oinetara itzuliz, lau maila bereiz ditzakegu Uztapidek erabilitako (eta ez erabilitako) oinen artean.

1. *Erabili gabeko oinak*

Gurekiko, oso da garrantzizkoa honako puntu honetaz jabetzea: bertsolariak ez duela edozein hitz oin bezala erabiltzen; bestela esanda, mugatua dela bertso-lari baten oin-kopurua. Garbi dago Uztapideren kasuan ere. Har ditzagun, esate baterako, erakusleak: au, auek, ori, oiek, ura, aiek (Uztapideren grafiaz). Eta konta ditzagun zenbat aldiz erabiltzen dituen horrela edo beste formetan:

— au, auek: *onetan* (3), *oni* (1)

— ori, oiek: *ori* (5), *ori da* (1), *orri* (2), *orrena* (2) *orretan* (2), *ortan* (1), *ortatik* (1), *ortaraño* (1), *oietan* (2), *oitan* (1)

— ura, aiek: *ura* (5), *artan* (1), *artatik* (1), *aietan* (3)

Zergatik forma batzuk hainbestetan, beste batzuk hain gutxitan eta beste batzuk (au, auek, oiek, aiek...) behin ere ez? Besteak beste, batzuek badituztelako oin hoskideak aukeran Uztapideren almagazenean eta besteak oso nekez topa ditzaketelako. Eta horiekin bezala gertatzen da gainerako hitzekin ere.

Beraz, kopuruz mugatua da Uztapideren oin-multzoa, mintzatzean erabiltzen den ohizko hiztegia baino askoz mugatuagoa. Bestela esanda, asko eta asko dira Uztapideren —eta edozein bertsolarien— Oindegitik kanpo geratzen diren oinak; baita errimak ere.

Gure kasuan, *Sasoia joan da geroko* 3.660 oinak 2.100 oin ezberdin inguruan utzi ditugu lehen inausketan eta 1.450 oinburu inguruan bigarrenan. Beraz, 1.450 oinburu horiek ditugu lehen hurbilketa honetan Uztapideren almagazeneko gai.

2. *Oso aldian behineko oinburuak*

Uztapidek erabilitako oinetara etorriz, badira 4.2.lean *oin bakarreko sarrerak* eta 5.2.2an *oinburu solteak* deitutakoak. Gogora dezagun 4.2.lean idatzia [528-529. orr., (22) eta (23) oin-oharrik gabe oraingoan]:

Guztira 832 inguru dira. Eta hiru sailetan bana ditzakegu:

Lehen sailean sar ditzakegu oso oinburu arraroak; gutxi erabiltzen diren hitzak, alegia; hitz bitxiak direlako edo/eta oso errealitate konkretuei lotuak. Esate baterako: *abaro*, *abelera*, *adurra*, *altabozikan*, *armairuan*, *arakintzan*, *arbiak*, *ardailan*, *armak*, *arpana*, *arri*! (*arre!*, astoari mugitzeko esaten zaiona)...

Bigarren sailean izen nagusiei dagozkienak sar ditzakegu. Berezi egin ditugu; nahiz eta, errealitate konkretuei lotuak daudenez, aurreko sailekoak ere izan daitezkeen. Esate baterako: *Agirre*, *Aiako-arri*, *Arrua*,

Basarri, Bermeo'n, Bianditz, Bizkaia, Canarias'era, Donostia'ri, Ekaiña (kobazuloak), Erreterin, Erroiari...

Hirugarren sailean, berriz, sar ditzakegu bukaera edo errima bitxiko oinburuak edo errima antzeko duen bertso gutxi azaltzen direlako gehiagotan ateratzeko aukerarik izan ez dutenak. Esate baterako: *ajia, alde, aldiro, aldiz, aldrebes, alia, alkar, amets, ankak, antzirik, antzua...*

Sailen arteko mugak ez dira batzuetan garbi ageri, baina sailkapenak balio digu oro har nahi duguna adierazteko. *Oker handirik gabe esan dezakegu lehenengo eta bigarren saileko oinburuak ez direla Oin-errimen almazeneoak; ezta hirugarren saileko asko ere.* Edo, hain urrutira joan gabe, ez direla behintzat ohizko oinak.

Testuko azpimarra berria da, orain egina; horretara itzuli nahi bait dugu: Uztapideren Oindegian behin bakarrik azaltzen diren 832 oinburu horietako gehienak ez dira Oin-errimen almazeneoak; almazan horretan ez dute lekurik hartzen. Bertсотak gaiak edo momentuan momentuko arrazoi batek tirata datoz bertсотara, eta baldin almazenean oinburu hoskiderik badago.

Beraz, jarrai dezagun almazenerako gaien kopurua urritzen eta zehazten: 1.450 oinburuei behin bakarrik ateratzen diren horietako gehienak kenduz, 650 inguru geratzen zaizkigu Uztapideren Oin-errimen almazenerako.

3. *Maiztasun txikiko oinburuak*

Hauek dira Oindegian bizpahirutan edo gehixeagotan ateratako oinburuak; hau da, behin baino gehiagotan bai, baina ez hainbestetan erabilitakoak. Ez da erraza mugak zehazten. Dena dela, datozen mailako oinburukoengatik ingurukoak dira eta Oin-errimen almazeneoak, aurrekoak ez bezala.

4. *Maiztasun handiko oinburuak*

Ikusiak ditugu hauek ere lanean zehar: oinburu-multzoak (5.2.4), oinburu nagusiak (5.2.5) eta oinburu-ardatzak (5.5); adibide eta guzti ikusiak ere.

Horrela, bi oinburu-multzo azaldu ditugu: *aparte, arte* (noiz), *arte* (non), *bitarte, parte* eta *urte* oinburuek osatua eta *emate, eramate, erate* (edate), *esate, izate, jate* eta *juate* oinburuena (*eman, eraman, eran, esan, izan, jan* eta *juan* oinburuek osatua ere aditzera eman da). Oinburu nagusiez jardutean, berriz, guztira 16 aldiz ateratzen den *bat* oinburua eman dugu adibidetzat, *lan* (37 aldiz) eta *dana* (25 aldiz) oinburuekin batera; eta agian sail honetakoa dugu errima-alor osoko erdi oinburu-ardatz bezala hartu dugun *beste* ere. Oinburu-ardatzetako dago kienean, hor aipatu ditugu *merio* (medio), *serio* eta *lenago*.

Berez maiztasun handikoak ez izanik ere, horiek bezainbesteko garrantzia dute Oin-errimen almazenean errima bati lotutako errimek. Gogora ditzagun 4.2.2an adibidetzat emanak: *dedin* eta *zedin*.

Horiek horrela, Uztapideren Oin-errimen almazenean gaia zehazteko honako galdera hauei erantzutea besterik ez zaigu geratzen: 1) lehen aipatutako 650

oinburuetan zeintzuk dira maiztasun handiko eta zeintzuk maiztasun txikiko?, 2) maiztasun handiko oinburuetan zeintzuk dira oinburu-multzoetako, zeintzuk oinburu-ardatz, zeintzuk oinburu nagusi, zeintzuk errima bati lotutako?

7.3.2. Uztapideren Oin-errimen almazenaren egitura

Oraingoz erantzuteke utziko ditugu galdera horiek. Baina, oso labur bada ere, zerbait aurrera dezakegu Uztapideren almazenaren egituraz.

Bi oinburu-sail nagusi ditugu almazenaren bihotzean: batetik, oinburu-multzoak eta, bestetik, oinburu nagusiak, oinburu-ardatzak eta errima bati lotutako oinburuak. Oinburu-multzoak hogeitamarren bat izan daitezke; bigarren multzokoak, berriz, gehixeago.

Almazenaren bihotz edo erdigune horren inguruan daude behar direnetara-ko maiztasun txikiko oinburuak.

Eta hortxe bukatzen da almazena, nahiz eta zabalagoa izan Oindegia; beti bait dago almazena armiarma-sarearen gisa bertako ez diren oinak (bertsoari grazia berezia ematen diotenak, bestalde) bereganatzeko prest, baldin eta bere oinburuen hoskide badira.

Beraz, hasierako 3.660 oinak oso kopuru urrira etorri dira azkenean beren errima eta guzti. Eta honaino iritsi nahi genuen hain zuzen, lanaren hasierako susmoak gidari eta 1.2.3 puntuan aipatutako Stern-en hitzak gogoan.

7.4. Oinburu erabilienak

Eman dezagun azkenik Uztapidek *Sasoia joan da geron* gehien erabiltzen dituen oinburuen berri. Hona hemen, besterik gabe, alfabetoaren arabera zerrendatuta, zortzi aldiz eta gehiagotan erabiliak. Parentesi arteko zenbakiak horixe adierazten du hain zuzen: zenbatetan erabiliak izan diren (kontuan izan behar da *oinburuz* ari garela eta ez *oinez*; beraz, eta esate baterako, *adierazi* bederatzi aldiz atera dela irakurtzean ez da ulertu behar *adierazi* oina bera bederatziatan atera denik; kasu honetan, adibidez, *adierazi* zortziatan atera da *adierazten* behin).

adierazi	(9)
al du	(8)
aparte	(8)
arte (noiz)	(13)
arte (non)	(9)
artu	(22)
asi	(14)
aurrean	(9)
aurrena	(9)
azi	(8)
aztu	(9)
bakarra	(8)
basarria	(10)

bat	(16)
baten	(8)
bearra	(13)
beldurra	(14)
berri (notizia)	(8)
berri (adj.)	(13)
beste	(22)
bezela	(8)
bitarte	(20)
bizi	(29)
dago	(8)
dana (zenb.)	(25)
dana (ad.)	(11)
degun	(9)
dira	(9)
diranak	(10)
ederra	(14)
egin	(15)
egun	(27)
ekarri	(8)
eman	(17)
erria	(13)
esan	(17)
esate	(14)
etorri	(9)
gabe	(11)
gaiña	(8)
galdu	(11)
garaia	(12)
gazte	(17)
genduan	(10)
gendun	(10)
goguan	(11)
guzia	(13)
guztia	(12)
ikusi	(21)
irabazi	(9)
itzegin	(9)
izan	(15)
izate	(20)
jabe	(9)
jai	(10)
jarri	(12)
jate	(17)
juate	(13)
lan	(39)
lenago	(11)
lurra	(11)
munduan	(8)

nago	(8)
nagusi	(8)
obe	(10)
on	(20)
onduan	(14)
orduan	(13)
osasan	(9)
osua	(8)
parte	(13)
sartu	(9)
txar	(12)
urte	(18)
zana	(13)
zar	(14)
zartu	(10)
ziranak	(10)

Kopuruaren arabera zerrendatuta, berriz, honako hauek dira ugarienak:

lan	(39)
bizi	(29)
egun	(27)
dana (zenb.)	(25)
beste	(22)
artu	(22)
ikusi	(21)
on	(20)
izate	(20)
bitarte	(20)

Azkenik, esan dezagun 78 oinburu horiek 1.003 aldiz izan direla erabiliak; beraz, % 27,4etan.

8. ONDORIOAK

Honaino iritsi eta hemen lana etenda ikusteak sor lezake irakurlearen baitan halako zera gazi-geza, egilearenean irrika eta egonezina sortzen duen bezalaxe: bide luzean ibili eta atarian gelditu beharra!

Baina Oindegia eta Errimategia, eskuz bada ere, eginak ditugun bezala, burutu gabea dugu Uztapideren Oin-errimen almazena. Eta hala izanik, hala eman behar aditzera.

Dena dela, begira dezagun atzera eta, honaino egindakoa ikusiz, zenbait ondorio atera eta jar gaitezen aurrera begira.

8.1. Zenbait ondorio

Ezer baino lehen, gogora dezagun behin-behineko lan baten aurrean gaudela eta, aurkezpenean esan degunez, bi berrespenen beharrean dagoela: informatikaz

berretsi beharko ditugu eskuz egindako Oindegia eta Errimategia, eta gu baino adituagoek eman beharko dute egokitzen Oin-almazenaraino ekarritako bidea eta prestatutako tresneria.

Halere, eta berrespenen zain, aurrera dezagun gure uste apala (ez ahal da erdi ustela izango!); bere behin-behinekotasunean ere, badu lan honek garrantziarik. Besteak beste, gure bat-bateko bertsogintzaren errimaren arazoa ikuspegi berritik ikusteko aukera eman digulako, eta lehen begiratuan hain zaila eta nahaspilatua dirudien oinen eta errimen eremua orain ordenatuagoa eta ulerterrazagoa azaltzen zaigulako. Horrezaz gain, informatikaren aldetiko berrespina ere jasoko balu, aurrerapauso bikaina emana izango genukeelako bertsogintzaren azterketan. Izan ere, 1) bertsolarien oin-errimak informatizatzeko egokiera eskainiko bait liguke, horrekin batera beste zenbait lan ahalbideratuz; 2) Uztapideren bertso-laginarekin eginga egin ahal izango bait genuke besteenarekin ere, bertsolari bakoitzaren Oin-errimen almazena berrosatuz; 3) bertsolari bakoitzaren Oin-errimen almazena zehaztuz, elkarren arteko antzak eta aldeak ikusi eta elkarrekin parekatzeko bidean izango bait ginateke, eta eskolak, joerak, estiloak, errima-motak eta abar zedarrikatzeko moduan.

8.2. Aurrera begira

Azkenik, jar gaitezen aurrera begira eta eman dezagun, egindako lana oinarri hartuta, egin daitezkeen beste zenbaiten berri:

Hasteko honako bi lan hauek burutu beharko lirateke:

1. Uztapideren Oin-errimen almazena berrosatzea, oinburu-multzo, oinburu-ardatz, oinburu nagusi eta abar zehaztuz.
2. Uztapideren Oindegia eta Errimategia informatikaz osatzea, horretarako behar den programa ere moldatuz.

Bada hirugarren lan bat ere, benetan tentagarria, eta Uztapideren Oindegian eta Errimategian oin harturik egin daitekeena, Oin-errimen almazenarena bezala:

3. Uztapideren Oin-errimen almazenaren erabilera. Oin-errimen almazena berrosatzean, zein oin eta zein errima eta nola dauzkan ordenatuak eta sistematizatuak ikusi dugun bezala, Oin-errimaren almazenaren erabileran honako hauek ikusiko genituzke: nola baliatzen den oin eta errima horiez, zeintzuk aukeratzen dituen, zeintzuk dituen gogokoen, zeintzuk erabiltzen dituen mododin moduan, zeintzuk diren Uztapideren konstanteak eta joerak, nola ordenatzen dituen oinak bertsogintzan...; hitz batean, nola egiten zituen bertsoak Uztapidek. Gehiegitxo leritzoke norbaiti hainbeste hurreratu ahal izateari Uztapideren bertsogintzaren barne-prozesura; baina uste dugu badagoela bide hori urratzen hasteko aztarnarik.

Bestalde, bertsolari-eskolei begira, ezin egokiagoa litzateke beste honako lau hau ere:

4. Gure lan honetan emandako ikuspegitik gidaren bat moldatzea, zenbait oinburu-multzo, oinburu-ardatz, oinburu nagusi eta abarren berri emanez.

Ondoren letozte beste zenbait bertsolariren Oindegia eta Errimategia osatzea. Basarrik behin ta berririo aipatu dituen hiru errima-moten ordezkariekin edo has daiteke:

5. Joera estuko Lasarteren Oindegia eta Errimategia (Uztapiderenen osagarri).
6. Joera lasako Balendin Enbeitaren Oindegia eta Errimategia.
7. Erdibideko Xalbadorren Oindegia eta Errimategia.
8. Basarriren beraren Oindegia eta Errimategia.

Interesgarria bezain argigarria izango litzateke beste honako hau ere:

9. Oin-errimak sistematizatzeke dituen bertsolari baten bertsogintza aztertea. Horrelakorik ere badagoelakoan bait gaude.

Eta gero gerokoak. Badago, beraz, zer eginik bat-bateko bertsogintzaren azterketan. Baita biderik ere, gure ustetan.

HIZTEGIA

Badira lan honetan lehenengo aldiz erabilitako zenbait termino berri eta birmoldatutako zahar pare bat, zerrendatzeari egoki deritzoguna. Horrela, termino horien zerrenda eskaintzen dugu Hiztegi honetan, lanean atera diren ordenari jarraiki gehienbat. Parentesi arteko zenbakiak adierazten du zein/zeintzuk orrialdetan aurki dezakeen irakurleak termino berri horien argibiderik egokiena.

Puntua	(510-511)
Oina	(511-512)
Oin ezberdina	(524)
Hitz-erro bereko oinak	(524-525)
Oinburua	(525)
Oindegia	(525)
Oin bakarreko sarrera	(528-529)
Azpisarrerarik gabeko sarrera	(529-530)
Errima-alorra	(530-532)
Errimaburua	(532)
Oinburu soltea	(535)
Salbuespenezko oina	(535-536)
Oinburu-multzoa	(536-538)
Oinburu nagusia	(538)
Oinburu-ardatza	(548-549)
Oin-ardatza	(548-549)
Errima-gainalorra	(538-545)
Errima-alor itxia	(545)
Errima-alor irekia	(545)
Barneko errima	(546)
Azaleko errima	(546)

Errima-alor bakuna	(545-547)
Errima-alor bikuna	(545-547)
Errima bakarreko errima-alorra	(548)
Erdigainalorra	(558)
Gainalor-zatia	(558)
Amankomuneko gainalor-zatia	(562)
Amankomuneko gainalor-zati orokorra	(562)
Amankomuneko gainalor-zati partziala	(562)
Oin-errimen almazena	(510-512)
Erabili gabeko oinak	(568)
Oso aldian behineko oinburuak	(568-569)
Maiztasun txikiko oinburuak	(569)
Maiztasun handiko oinburuak	(569-570)

ERRIMA UZTAPIDEREN BERTSOGINTZAN: EZAUGARRIETATIK SISTEMARA

Ausardiaren ausardiaz (ezjakinena izan nonbait ausardia!) bat-bateko bertso-gintzaren muinera iristeko erabakia hartu nuen behin batez. Eta bertsoaren osagaietako bat —errima— jo nuen begiz, hura aztertuz helburua lortzeko uste osoan. Bertsolari bat aukeratu behar gero, eta Uztapide nuen hautatu; eta haren bertso-sail bat ondoren, eta *Sasoia joan da gero* bertso-liburua berezi.

Uztapidek bere liburuan erabilitako errimak arakatu eta arakatu jarri nizkion oinarriak ondorengo lanari. Uste baino lehenago etorri zitzaidan lehen urrats haien barri emateko aukera, Euskaltzaindiak 1988an Manuel Lekuona ikerketasaria eratu zuenean. Hala moldatu nuen “Uztapideren Oin-errimen almazena berrosatzen” izeneko lana, sari hura jaso eta aurreko orrialdeetan doana.

Izenburuaz gainera, badu lehen lan horrek izenburu-ondokorik ere, honela amaitzen dena: “ondorengo lan zabal eta osoago baten hasikin”. Eta badu zortzigarren atal bat ere, “Ondorioak” izenburukoa, aurrera begira geratzen dena, lan zabal eta osoago horren nondik-norako nagusiak aipatuz. Lan hori era askotan bidera daiteke; lan apalagoak eginez, besteak beste. Lan apal horietako bat dugu hemen ondoren datorrena.

Bigarren lan hau lehenengoaren haritik dator, eta haren jarraipen eta osagarri da. Haren oinarri eta asmo berak ditu eta haren ondoren irakurrita ulertzen da bete-betean. Baina badu entitate propiorik ere; nahiz eta, hemen honela argitaratzean, zenbait kasutan lehenengo lanaz baliatu, liburu berean gauzak ez alferrik errepikatzearren. Esate baterako, lehenengo lanean azaltzen dira *Sasoia joan da gero* liburuko bertso-sailak, eta bertso-sailak, bertsoak, puntuak eta oinak aipatzeko modua (ikus 523. or.); horregatik, hemen ez dugu berirro bertso-sailen zerrenda emango eta berdin jokatu dugu bertsoen aipuak egiteko orduan.

Baina bigarren lan hau jarraipen hutsa baino gehiago delakoan nago. Jauzia ere bai bait dago bien artean. Baina, jauziak jauzi, aurrekoaren ildoari jarraiki moldatu dira honen bi puntu nagusiak: Uztapideren errimaeraren ezaugarriak aztergai dituen lehena eta haren errimek osatutako sistema atzematen saiatu den bigarrena.

Geroak esango du asmatu dugun ala ez.

I. UZTAPIDEREN ERRIMAERAREN EZAUGARRIAK

Uztapidek bere *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan darabilen errima aztertuta, lau puntu nagusitan eman dezakegu haren zer-nolakoen berri:

1. Bikoitza da Uztapidek darabilen errima: bi zatiz osatua. Lehenengo zatiari *erroa* deituko diogu; bigarrenari, *amaiera*.
2. Uztapideren errima ez da amaierara mugatzen; erroan hasten da.
3. Uztapideren errima-sistemak deklinabide-sistemaren antza du.
4. Uztapideren erriman *amaiera* ez da eranskin hutsa.

Ahalik zehatzen eta laburren jardungo dugu puntu horiek azaltzen: argibideak erabiliz, baina alferrik luzatu gabe.

Bada argibideetan bat, lehenengo lanean ere aipatua (ikus 514. or.) eta oso lagungarri gerta dakigukeena: Manuel Lekuona eta Antonio Pildainen arteko eztabaida edo, oihartzuarrak berak egoki kontatzen duena [ikus *Lekuona*, M. (1980): "Bertsoen metrika". In, *Jakin* 14/15. zenb., 50-66]. Merezi nuelakoan nago ondorengo lerroak eta Lekuona zaharrenak paretsu irakurtzeak. Hemen ez dugu, ordea, halakorik egingo. Hurrengo baterako geratzen da, gure aldetik behintzat.

1. Errima bikoitza

Uztapidek *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan darabilen errima bikoitza da; bi zatikoa, alegia. Lehenengo zatiari *erroa* deituko diogu eta bigarrenari *amaiera*.

Argi dezagun "Gizonaren udaberria" sailetik hartutako bertso batez (32.4).

Gero hor dator komunioa
zazpi edo zortzi urtetan,
bikariua zai egongo da
sankristiako atetan;
egunen batzuk juan gabe ere
pasako ditu tartetan,
nola bizitzen diran batzuek
txit basarri apartetan.

Bertso honetan *te* dugu errimaren erroa eta *tan* amaiera.

Bide batez, azter dezagun astiroago bertso horretako errima. Honako ezaugarriak ditu: 1) aldiko hitz bakarrak hartzen du parte erriman; 2) lau hitzak —hiru izen eta adjetibo bat— deklinagarriak dira; 3) errimaren erroa bat dator lau hitzen erroaren bukaerarekin: *urte*, *ate*, *tarte*, *aparte*; 4) errimaren amaiera bat dator deklinabidearen kasu-markarekin: *urtetan*, *atetan*, *tartetan*, *apartetan*.

Ez da beti hala gertatzen, ordea; izan ere, 1) batzuetan hitz batek baino gehiagok hartzen du parte erriman: bik (*ai dia*, *al du*, *an zan*, *arrapa zak*, *bear zan*, *edo ez*, *esan zan*, *ezin du*, *gauza da...*), hiruk (*ez al zen*, *al da or...*); 2) gerta daiteke ez deklinagarria izatea errima daraman hitza, aurrerago ikusiko denez;

3) gerta daiteke bertso bateko erriman parte hartzen duten hitzen erroak amaiera berekoak ez izatea; 4) gerta daiteke —sarritan gertatu ere— ez izatea kasu-marka berdinekoak erriman parte hartzen duten hitzen amaierak. Hona hemen 15.10 bertsoa, aurreko 3) eta 4) horietan esandakoaren ilustragarri:

Lan ori baztatu da
urtetik urtera,
laiarekin ez leike
juan apartera.
Gaur bestela badago
laneko aukera,
azkeneko tontuak
gu izandu gera.

Errimaren bikoiztasuna dela eta, egin dezagun ohar bat: errimarekin eta gerta daitekeela, deklinabidean gertatzen den bezala, kasu-markarik ez azaltzea; errimak bigarren zatirik ez izatea, alegia.

Hona hemen, adibide bat:

Erljiua bai gaur
irurogei urte
ta bagendun parte:
beste batzuk etziran
ibiltzen aparte:
elizara bidian
al gendun bitarte,
apaizen aginduak
behar ziran bete:
“Bestela kondenatu
egingo zerate!” (18.1).

Kasu honetan esan dezakegu errimaren bigarren zatia $\emptyset$ (hutsa) dela; hau da, honelakoetan ere errimak bi zati dituela.

2. Erroan hasten den errima, amaierara mugatu gabe

Erroan hasten da Uztapidek *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan darabilen errima, amaierara mugatu gabe.

Esate baterako, liburu horretan ez ditugu inoiz errimakide ikusiko *goizean, danean, gañean, atean eta aldean*, nahiz eta denak —*ean* izan amaieraz. Joan Bautista Elissanburuk elkarrekin erabiliko ditu, ordea, bere bertso bikain hartan:

Ikusten duzu goizean,
argia hasten denean,
menditto baten gainean:
etxe ttipitto aintzin xuri bat
lau haitz-ondoren erdian,
xakur xuri bat atean,
iturriño bat aldean?...
Han bizi naiz ni bakean.

Hona hemen, adibidez, Uztapidek zein errimakiderekin erabiltzen duen bertso horretako errima bakoitza.

goizean (goizian): atzian (ahitzean), arkaitzean, atian, bakoitzian, batian, bitartian, eriotzian, gurutzean, oroitzean, oi zian (ziran), otoitzean/otoitzian, zorigaitzian (ikus 9.9, 59.12 eta 39.1b bertsoak).

denean (danian): aldamenian, aurrenien, danian (adjetiboa) (2 aldiz), *datorrenian, duanian, egunian, esanian, etzanian* (ez zanian), *gendunian, lanian* (2 aldiz), *lenian* (lehenean), *naizenian, nintzanian* (2 aldiz), *nuanian, onenian, onian* (3 aldiz), *zeguanian, zeradenian* (ikus 6.3, 32.3, 32.11, 34.7, 55.2 eta 58.7 bertsoak).

gainean: ez du erabiltzen. Erabiltzen du, ordea, *gaiñetan/gañetan* (honela azaltzen dira liburuan idatziak), honako hitz hauekin batera: *bikañetan, Ibañetan, mingaiñetan, oiñetan, zaiñetan/zañetan, ziñetan* (ikus 29.2 eta 67.3 bertsoak).

erdian: ez du erabiltzen. Erabiltzen du, ordea, erdiak, honako hitz hauekin batera: *alderdiak, ibilli-aldiak, arbiak, ardiak, belardiak, sagardiak, zal-diak* (ikus 2.9 eta 29.8 bertsoak).

atean (atian): artian (noiz) (2 aldiz), *batian* (non) (2 aldiz), *batian* (nola), *bitartian, goizian, juatian, katian, oi zian* (ziran), *urtian* (ikus 19.6, 39.1b eta 48.1 bertsoak).

aldean (aldian): aldian (partean), *arratsaldian* (2 aldiz), *aspaldian, sukaldian* (2 aldiz) (ikus 49.3 eta 52.2 bertsoak).

bakean (pakian): artian (non), *batian* (non), *gaitian* (ikus 5.9 bertsoa).

Zerrenda hauek irakurri ondoren merezi du gorago esandakora itzultzeak; alegia, Uztapideren liburuan ez ditugula “inoiz errimakide ikusiko *goizean, danean, gañean, atean* eta *aldean*”. Hor ikusten ditugu, ordea, *goizian* eta *atian* errimakide; eta horiekin batera *oi zian, batian* eta *bitartian*. Beraz, beroarenak kendu beharko goiko *inoiz* horri. Salbuespen bat besterik ez da, ordea; salbuespen bakarra (aztertu berri ditugun 18 bertso horietako bakarrean ematen da), arau orokorra indartzen duena, eta honako bost puntuko bertso honetan gertatzen dena:

Beste oitura bazan
San Juan goizian,
basarriko gizonak
esnatu oi zian,
ta lizar-gurutze bat
ataiko atian
jarriko zuen, jaiki
zanakin batian,
seme-alabak lotan
zeuden bitartian. (39b.1)

Ikusten denez, gainera, ez doaz bost oinak nahasian; bi zatitan baizik, elkarren artean ondo bereziak, bi hasieran eta hiru bukaeran, bi puntuko eta hiru puntuko bertsoak bostekoa osatzen baleude bezala (guztira, sei bertso bakarrik

aurkitu ditugu horrelakoak Uztapideren liburuan). Alegia, lehen aipatutako *inoiz* ez dela batere desegokia.

3. Errima deklinatua

Beraz, gehixeago ere zehaz dezakegu *Sasoia joan da gero* liburuan erabilitako errimaz: oro har, amaiera hoskideko hitz-erroak dira errimakide Uztapideren bertsoetan, batzuetan deklinatuta doazenak (*partean* eta *artean* bezala) eta bestetan ez (*parte* eta *arte* bezala).

Jarrai dezagun erriman TE amaierako hitzak dituzten bertsoekin. Adibide batzuk jartzera mugatuko gara oraingoz.

Lehenengo bertsoa Uztapidek Lasarte bertsolariari jarria da, eta TE ez ezik RTE du errima.

Guk alkarrekin pasa ditugu
bertsotan zenbaitxo urte,
bein ezagutu giñanetikan
gaixotu nintzan bitarte;
Euskalerriko zenbat pestetan
artu ote gendun parte?
Aspaldi ontan nola zeraden
berririk ez det, Lasarte. (24.1)

Hona hemen ondoren, berriz, Uztapidek Zepairi jarritako bat, RTEA errima duena (parentesi tartean bada ere, merezi du gogoratzeak lehenengo lanean, 546 orrialdean, *barneko errimaz* eta *azaleko errimaz* esana).

Egun batian barrikoitia,
bestian lagun-artia,
orrelakorik iñon bazegon
beti bagendun partia;
larunbatian jakiña beintzat
nola pasa bitartia,
olako gauzak bukatu gabe
juaten zitzaigun urtia. (26.11)

Heriotzea gaitzat hartuta jarritako honako bertso honetan, berriz, TEAK erri-
marekin egingo dugu topo.

Mundu onetan ia
denbora betiak,
eta pena ematen
bestera juatiak;
projimuari egin
dizkagun kaltiak
lotsa ematen digu
gero esatiak;
ia ixten dizkuen
zeruko atiak. (59.1)

Era berean jarrai dezakegu TEZ, p/t/KEAN (1), TETAN, TEKOA, RTa/eTIK, ATEN, a/eTEKO eta a/eTENDA errimadun bertsoen adibideak emanez. Bada aukerarik *Sasoia joanda da gero liburuan*; izan ere, guztira 51 bertso (%6) bait dira bertan TE errima-alorrekoak (2) (ikus 532-533. or.).

Bestalde, 51 bertso horietako errimak osatzeko (guztira, 222 oin) nahikoak izan dira 41 hitz; honako hauek, hain zuzen (parentesi artean adierazten da bakoitza zenbat aldiz ateratzen den): *alkate* (1), *aparte* (7), *artatik* (1), *arte* (noiz) (13), *arte* (non) (8), *ate* (5), *aurten* (1), *baitia* (bait dira) (1), *bat* (23), *batian* (nola) (1), *bertatik* (1), *bete* (5), *bitarte* (19), *berondate* (1), *dirate* (didate) (3), *emate* (7), *eramate* (4), *erate* (edate) (1), *esate* (14), *eten* (1), *gaitian* (1), *illabete* (2), *izate* (19), *jate* (14), *juate* (13), *kalte* (2), *kate* (3), *kolpe* (1), *lagunarte* (1), *lurperatze* (1), *maite* (2), *Lasarte* (1), *ortatik* (1), *pake* (1), *parte* (13), *tarte* (5), *torpe* (1), *urte* (17), *zeramaten* (1), *zerate* (15), *ziraten* (zidaten) (1).

Zerrendaren azterketa soila eginez, azpimarra ditzagun bizpahiru puntu:

- Aldez aurretik jakina genuenez, hitz gehienak TE silabaz amaitzen dira: 29; ez guztiak; halere; 12k bait dute bestelako amaiera.
- TE silabaz bukatzen ez direnen artean, aditzak dira bost [bat infinitiboa (*eten*), bi iraganean jokatuak (*zeraten*, *ziraten*), bat orainaldian (*baitira*) eta azkenekoa aginteran (*gaitian*)], bat aditz-izena (*lurperatze*), bi erakusle deklinatuak (*artatik*, *ortatik*) eta hiru adizlagunak (*bertatik*, *batian*, *aurten*). Eta errima-alor osoan gehien aterea geratzen da: 23 aldiz ikusten dugun *bat* zenbatzailea.
- Gehiago aztertuta, esan dezagun 41 hitz horietako batzuk deklinatu egiten direla eta beste batzuk ez (aditzak jokatu egiten dira). Eta deklinatzen direnak ere ez dira denak berdin deklinatzen. Esan nahi da 41 hitz horiek ez dituztela denek bukaera berdinak hartzen; eta hartu ere ezin dituztela hartu.

Horiek horrela, argiago dago 1.3 puntu honetako hasierako enuntziatuaren esanahia: “oro har, amaiera hosiakideko hitz-erroak dira errimakide Uztapideren bertsoetan”. Hona hemen, zergatik “amaiera hosiakideko hitz-erroak” diogun eta ez “amaiera berdineko hitz-erroak”: amaiera berdineko hitzekin batera ikusiko bait dugu batzuetan errimakide amaieraz antzekoa izan eta deklinabidez haien bukaera hartzen duena (esate baterako, ikusi berria dugun *bat*). Baina gehiago zehaztu beharko genuke, halere; hor azaltzen bait dira errima bereko, aipatu berri horiekin batera, a) jokaturako edo jokatu gabeko aditzak (*zeraten*, *ziraten*, *eten*...) eta b) dena delakoagatik, amaieraz errimakide izateko egokiera duen edozein hitz (*gaitian*, *artatik*, *aurten*...). Dena den, dagoen horretan utziko dugu oraingoz.

Buka dezagun puntu hau begien bistakoa den zerbaitekin: zenbat eta berdina izan bi hitz amaieraz, hainbat eta aukera gehiago elkarren errimakide

(1) Ikus (24) oin-oharra, 533. orrialdean.

(2) Ikus 532. orrialdean zeri deitzen diogun *errima-alorra*.

izateko, nahiz bere erro soilean, nahiz deklinatuz. Esaterako, *esan* eta *izan*: modu batera edo bestera, 32 aldiz izango da *esan Sasoia joan da gero* liburuan errima eta 37 aldiz *izan*, eta 23tan elkarrekin ikusiko ditugu biak. Hona hemen zerrenda osoa, argigarria delakoan:

	zenbatetan		zenbatetan	elkarrekin
esan	2	izan	3	0
esan da/		izan da/		
esanda	1	izanda	2	1
esan du		izan du/		
	2	izandu	3	2
esan zan	1	izan zan	1	1
esana	4	izana	2	2
esanak	3	izanak	3	2
esanez	1	izanez	0	0
esanean/		izanean/		
esanian	2	izanian	0	0
esanik	0	izanik	1	0
esangai	1	izangai (?)	0	0
esango	1	izango	2	1
esateko	2	izateko	3	2
esaten	11	izaten	12	11
esaten da	0	izaten da	1	0
esaten dia	0	izaten dia	1	0
esatez	0	izatez	2	0
esatea	0	izatea	1	0
esatiak	1	izatiak	0	0
	32		37	23

4. Eranskin hutsa ez den amaierako errima

Uztapidek *Sasoia joan da gero* bertso-liburuan derabilen errimaren amaiera ez da eranskin hutsa.

Orain artekoak irakurrita hala pentsa badaiteke ere, eranskin hutsa baino gehiago da Uztapidek derabilen errimaren amaiera; izan ere, zenbat eta luzeagoa izan amaiera, orduan eta aukera gehiago bait dute erroz desberdinak diren hitzek errimakide izateko; eta alderantziz.

Ikus dezagun, esate baterako, zein hitz dituen *egun* hitzak errimakide amaiera desberdinekin.

EGUN: *dakigun, diogun, ezagun, iñun* (3.3).

EGUNA: *astuna, biguna* (2), *datorkiguna, deguna* (5), *dezuna, dituna, duna* (2), *entzuna* (3), *erantzuna, ezaguna* (2), *etzaiguna, gaituna, genduna* (6), *illuna* (2),

jarduna (3), *Jauna, juna* (2), *kutuna* (2), *laguna* (5), *maitasuna, osasuna, zaiguna; ziguna, zitzaiguna* (2) (6.6; 7.15; 9.6; 11.8; 17.16; 21.6; 22.1; 46.3; 47.3; 52.1; 53.11; 63.2).

EGUNAK: *batzunak, degunak, ditugunak* (3), *ditunak* (2), *ezagunak* (2), *geien-tzunak, giñunak, Jaunak, junak* (3), *lagunak* (2), *zaitugunak, zigunak* (2) (3.15; 21.4; 23.9; 24.2; 26.3; 62.1).

EGUNERO: *aro, ezkerro, gero* (35.10).

EGUNETAN: *benetan* (2), *onetan* (honetan) (2), *penetan, San Antonetan, zaigunetan* (25.1; 65.5).

EGUNIAN: *danian* (ad.), *diranian, etzanian* (ez zanean), *gendunian* (3), *igandian, lanian* (2), *lenian* (lehenean), *onenian, onian, ostegunian, zaigunian, zaizkigunian, zeguanian, zigunian* (6.3; 17.3; 24.4; 50.6).

EGUNIK: *degunik, lagunik* (2), *uste nik, nunik* (nuekin), *zaigunik* (30.12; 35.6).

Osa ditzagun zerrenda horiek bestelako argibidez.

- a) *Egun* hitza ez da inoiz errimakide azaltzen *UN* bukaerako *dezun, entzun, erantzun, maitasun* eta *osasun* hitzekin *UN* errimadun bertsoetan; bai, ordea, *UNA* errimadunetan. Halere, beti dago bigarren taldekoak —eta beren kideko *-SUN, -ZUN, -IZUN* amaierakoak— beren aldetik elkarrekin ibiltzeko joera. Hona hemen bost bertso, *egun* eta *entzun* hitzen joeren argigarri:

Amak supritzen dula
ez al da ezagun?
Lorikan egin gabe
or dabil gau ta egun;
deskantsurikan ez du
billatutzen iñun,
baietz uste izan arren
ez dakit dakigun,
semiak ama bati
zenbat zor diogun. (3.3)

Alde ortan badira
milla edertasun,
ez dakit nik bezela
ikusten dituzun;
ardiaren orruak
mendian oiartzun,
alde baten egin da
bestian erantzun. (67.4)

Txantxangorria laguna
zabaldurduko eguna,
eguneroko diana berak
kantatuko duna;
amaika bider entzuna
alako txori kutuna,
baso-mutillen ogi-apurak
bilduko dituna. (9.6)

Mutill askoren jarduna
bertatik nagi entzuna,
gitarra dute laguna;
ez da besteri entzundakua,
geok ikusi deguna;
olako soñu kutuna
pasatutzeko eguna,
danok txoratzen gaituna. (46.3)

Kantu-lana izan det
oso ezaguna,
orain eduki arren
burutik juna;
egokitzen zanian
gustoko jarduna,
gogoratu baño len
pasatzen eguna;
jan guk nai genduna,
bazan osasuna,
naikua laguna,
bi bertso entzuna,
beti pronto izaten
nun erantzuna. (6.6)

Benetan da argigarria gertatzen dena: non eta sei, zazpi eta bederatzi puntuko bertso luzeetan ez bestetan izan errimakide *egun* eta *entzun*.

- b) *Egun* hitza ez da inoiz errimakide *-AN*, *-EN*, *-ON* amaierako hitzekin *-NA* eta *NAK* errimadun bertsoetan; bai, ordea, *-NETAN*, *-NIAN* eta *-NIK* amaieradunetan.

Ikus dezagun orain zer gertatzen den “bide” hitzarekin, “egun”-ekin egin dugun bezala. Hona hemen zein hitz dituen errimakide amaiera desberdinekin:

BIDE: *adiskide*, *eskubide*, *ni're*, *senide*, *Uztapide* (18.5).

BIDEAK: *adixkideak*, *aideak* (ahaideak), *senideak* (20.1).

BIDIA: *ai dia* (ari dira), *dia* (dira), *eskubidia*, *idia* (idea), *jendia*, *obia* (4.14; 27.8).

BIRETAN (BIDETAN): *Ireta'n*, *seiretan*, *uretan* (28.4).

Zerrenda hauen ondorenean ere badago zer erantsirik argibide gisa:

- a) “Bide” hitzarekin ere, “egun” hitzarekin bezala gertatzen da: zenbat eta luzeagoa izan amaiera, orduan eta aukera gehiago duela erroz desberdinek diren hitzen errimakide izateko.
- b) Bestalde, “egun” hitzarekin gertatzen ez zen zerbait gertatzen da “bide”-rekin; alegia, bi erro desberdin balitu bezala jokatzeko duela: *de* eta *di* (honexegatik izan ditzake *ai dia* eta *dia* errimakide).

II. ERRIMAK SISTEMATIZATZEN ETA ERRIMAERAREN BARNE-ARAUAK ATZEMATZEN

Behin Uztapideren errimaeraren ezaugarri nagusiak azaldu eta gero, prest gaude urrats berri bat emateko: errimak sistematizatzen hasi eta errimaeraren barne-arauak atzematuko. Horixe egitera goaz datozen bi puntuetan.

1. Errimak sistematizatzen

Has gaitezen Uztapideren errimaeraren lehenengo ezaugarria gogoratzuz: bikoitza da, *erroz* eta *amaieraz* osatua. Beraz, erroak eta amaierak sistematizatuz sistematizatuko dugu errima ere.

1.1. Errima-erroak sistematizatzen

Deklinabidearen ereduari jarraiki (Uztapideren errima deklinatua izatea jo dugu hirugarren ezaugarritzat), errima-erroak bi multzo handitan bana ditzakegu: bokalez amaituak eta kontsonantez amaituak. Baina, oro har, ez bokalez amaitutako errima-erroak osatzen dira bokalez soilik, eta ez kontsonantez amaitutakoak kontsonantez soilik.

Besterik gabe, zerrenda ditzagun multzo bakoitza osatzen duten errima-erroak.

Bokalez amaitutako errima-erroak

s/x/zE	(SE)	s/x/zI	(SI)
Ts/x/zE	(TSE)	Ts/x/ZI	(TSI)
p/t/k/E	(TE)	p/t/k/I	(TI)
s/x/z, p/t/kE	(STE)	s/x/z, p/t/kI	(STI)
LE	(LE)	LI	(LI)
b/d/g E	(BE)	b/d/gI	(BI)
ALDE	(ALDE)	ALDI	(ALDI)
Rb/d/gE	(RBE)	Rb/d/gI	(RBI)
RRE	(RRE)	RRI	(RRI)
RRO	(RRO)	RRU	(RRU)
RDO	(RDO)	RDU	(RDU)
b/d/gO	(BO)	b/d/gU	(BU)
p/t/kO	(TO)	p/t/kU	(TU)
s/x/z, p/t/kO	(STO)	s/x/z, p/t/kU	(STU)
s/x/z, Ts/x/z)	(ZO)	s/x/z, Ts/s/zU	(ZU)
	AI	(AI)	
	OI	(OI)	
	AIO	(AIO)	
	IO	(IO)	
	AJE	(AJE)	
	JO	(JO)	
	NI	(NI)	
	Np/t/kA	(NTA)	
	Es/x/z,p/t/kA	(ESTA)	
	Is/x/z, p/t/kA	(ISTA)	
	Os/x/z, p/t/kA	(OSTA)	

Eta aurrera jarraitu baino lehen, egin ditzagun ohar batzuk. Has gaitezen erabilitako formulak argitzen, lehenxeago ere esana berrituz:

a) Marra (/) erabiliz adierazi nahi da berezitako letretatik edozein azal daitekeela erriman. Esate baterako, *s/x/zE* errima-errodunak ditugu *gose*, *auxe* eta *luze*; *Ts/x/ZI* errima-errodunak *etsi*, *itxi* eta *utzi* eta *p/t/kE* errima-errodunak *torpe*, *bete* eta *pake*.

b) Koma (,) erabiltzen da marraz berezitako bi kontsonante-sailen artean (aurrerago bokal-sailen artean ere erabiliko da). Esate baterako, *s/x/z,p/t/kE* errima-errodunak ditugu *eske*, *uste*, *gazte*, *dituzte*, *ospe*...

c) Parentesi artekoak laburdurak dira, errima-erroen berri ematea errazteko asmatuak, ez dezagun aldi bakoitzean errima-erroak osorik eman beharrik izan. Ikus daitekeenez, honako baliokidetzak hauek egin dira:

S = *s/x/z*: *oso*, *goxo*, *auzo*... (SO).

TS = *ts/tx/tz*: *etsi*, *gutxi*, *eutsi*... (TSI).

T = *p/t/k*: *torpe*, *bete*, *pake*... (TE); *ospe*, *gazte*, *eske*... (STE).

B = *b/d/g/r*: *bi*, *adi*, *begi*, *ari*... (BI).

Z = *s/x/z*, *ts/tx/tz*: *oso*, *goxo*, *auzo*, *bertso*, *mantxo*, *atzo*... (ZO).

Parentesi arteko gainerako letrek (bokalek eta errekek) ez dute aparteko baliokidetzarik.

Ondorengo bi oharrak orokorrak dira.

d) Azpimarratuta doaz, eta hala joango dira hemendik aurrera, aipatutako *S*, *T*, *B* eta *Z* horiek besteren ordezkotik direnean.

e) Zerrendaren bukaeran doaz *A* bokalez amaitutako errima-erroak. Lau besterik ez dira.

f) Bitxi samarra iruditu arren, dauden moduan zerrendatu eta ordenatu ditugu, geroago ikusiko dugun arrazoiaztatik.

Baina bada ohar garrantzizkoagorik ere, zerrendaren funtsari dagokionik; Uztapideren errimaeraren bereizgarriak islatzen bait dira zerrendan. Aipa ditzagun bi:

g) Zerrendan berezi egiten dira *TE* eta *STE*, *TI* eta *STI*, *TO* eta *STO*, *TU* eta *STU*, Uztapidek ere berezi egiten bait ditu errimagintzan. Bada, ordea, bereizten ez dituen bertsolaririk.

h) Erroen zerrendan ipini ditugu *BU*, *TSE*, *TO* eta *TU* erroak, nahiz eta gero errima-amaieren zerrendetan ere azalduko diren.

Beude bere horretan oharrak, eta zerrenda ditzagun ondoren kontsonantez amaitutako errima-erroak.

Kontsonantez amaitutako errima-erroak

An/m	(AN)
EN	(EN)
IN	(IN)
On/m	(ON)
UN	(UN)
AL	(AL)
EL	(EL)
IL	(IL)
OL	(OL)
UL	(UL)
AR (arr)	(AR)
ER (err)	(ER)
OR (orr)	(OR)
UR (urr)	(UR)
As/x/z,Ts/x/z	(AZ)
Es/x/z,Ts/x/z	(EZ)
Is/x/z,Ts/x/z	(IZ)
Os/x/z,Ts/x/z	(OZ)
Us/x/z,Ts/x/z	(UZ)

Egin ditzagun hemen ere ohar batzuk:

- a) Honako ere balio dute, noski, lehen egindako a), b), c) eta d) oharrek.
- b) Bitxikeria moduan esan dezagun IR errima-errorrik ez dagoela zerrendan; izan ere, ez bait dugu ezagutzen bertsorik, ez Uztapiderenik, ez beste inorenik, horrelako errima-errodunez osaturik.
- c) Esan gabe doa zerrenda hau ere Uztapideren errimaeraren ezaugarrien ispilu dela.

1.2. Errima-amaierak sistematizatzen

Behin errima-erroak finkatuta gero, ez luke lan zaila izan behar errima-amaierak zerrendatzeak: nahikoa dugu errima bakoitzari erroa kentzearekin. Eta hala egingo dugu, orain ere bi sailak kontuan izanik: bokalez eta kontsonantez amaitutako errima-erroei dagozkienak.

Honako amaiera hauek dagozkie Uztapiderenean bokalez bukatutako errima-erroei: Ø, A, AK, N, AN, ANDA, TA, TAN, ETAN, Z, RIK, KO, KOA, TZEN eta TZEKO.

Beste honako amaiera hauek dagozkie, berriz, kontsonantez bukatutako errima-erroei: Ø, A, AK, AN, DA, EAN, ETAN, IK, IKAN, DIK, EZ, GO, AKO, DU, DUA, DUAK, DUTA, DUAZ, TU, TUA, TUAK, TUTA, ATU, ATUTA, TZEN, DUTZEN, TZEA, TZEKO eta (RA).

Eta egin ditzagun zenbait ohar:

a) Lehen ere esan dugu, Uztapideren errimaeraren lehen ezaugarria azaltzean: zenbait bertsotan (bertso askotan) Ø (hutsa) dela errima-amaiera; eta bikoitza dela horrelakoetan ere errima, nahiz eta bigarren zatirik izan ez. Horrexegatik ipini dugu errima-amaieren bi zerrendetan Ø amaiera ere.

b) Parentesi arteko azkeneko RA amaiera horrek ematen digu bigarren ohar hau egiteko aukera: behin bakarrik azaltzen da gorago zerrendatutako errima-erroren bati erabat lotua; honako bertso honetan, hain zuzen:

Meza aundia bukatu eta
txistulariak plazara,
erriko pestak diradenian
Euskalerriko gauza da;
berialaxe neska ta mutil
ertengo ziran dantzara,
era ortantxe egingo zuten
bazkal aurreko pasara. (5.8)

Azaltzen den beste guztietan errima-erro ezberdinekin nahasian azaltzen da. Hona hemen adibide bat:

Egin bear danian
kalerako jira,
gaurko andre askori
jar zaitez begira:
kotxe eder askuan
datoz baserrira,
astoakin juatia
lotsatutzen dira. (16.8)

Egindako sistematizazioa berrikustera garamatzake horrek. Eta ez dago zaila egiten: RA hori amaieratzat ez baina, errotzat joz eta A bokalez bukatutako errima-erroekin zerrendatuz. Halere, egokiago iruditu zaigu hirugarren bidea aukeratzea; izan ere, bai bait dago Uztapiderenean zenbait errima-amaiera, lehen zerrendatutako amaierai ez baina, amaiera soilagoei lotua. Guztira, 53 bertsotan gertatzen da hori. Hona hemen, zein errimatan eta zenbatetan: ARA (1), ERA (18), ERAN (1), IRA (9), IRAN (4), ORA (2), URA (6), ITU (5), OTAN (1), UTAN (1), RTAN (1), UTIK (1), RTa/eTIK (2), A.r/bAÑO (1).

Beraz, b) ohar honen edukiarekin lotuz aurreko a) oharrean ikusia, honako hau esan genezake: Uztapideren bertso batzuek hain dute errima-erro betea,

apenas behar duten errima-amaierarik errima egokia osatzeko; eta, era berean, beste batzuek hain dute errima-amaiera betea, apenas behar duten errima-errorrik errima egokia osatzeko. Baina bai batzuetan eta bai besteetan, beti da bikoitza Uztapideren errima.

Beraz, orain artekoa osatzeko, kontuan izan behar da badirela zenbait errima, errima-amaierarekin lotuagoak daudenak errima-erroekin baino. Edo, bestela esanda, errima-erroek baino pisu handiagoa dutela errima-amaiera batzuek erriman.

c) Lehen egindako f) oharraren jarraipena da honako hirugarren ohar hau. Honela dio f) oharrak: "Erroen zerrendan ipini ditugu *BU*, *TSE*, *TO* eta *TU* erroak, nahiz eta gero errima-amaieren zerrendetan ere azalduko diren". Eta horra non aurkitzen ditugun errima-amaieren zerrendetan lehendik iragarriak: *DU*, *KO*, *TZEKO*, *AKO*, *TU* eta *ATU*; baita *TZE* errokoak diren *TZEN* (*TZEKO*) eta *TZEA* ere. Izan ere, zenbait hitz-zati berez berdin izan bait daiteke errima-erro edo errima-amaiera; -*RI*, esate baterako. Uztapiderenean, ordea, garbi dago *BI* errima-errokoa dela. Baina beste zenbait hitz-zatirekin ez da hala gertatzen; ez bait dago garbi nola hartu: errima-erro bezala ala errima-amaiera bezala. Are gehiago: zenbait hitz-zatik batzuetan errima-erroen moduan jokatzeko dute eta besteetan errima-amaiera bazala; adibidez, goian aipatutakoek.

d) Jarrai dezagun arestian aipatutako *DU*, *KO*, *TU* eta *TZE* errima-amaierekin. Laurek onartzen dituzte amaiera berriak (*A*, *AK*...); eta orduan errima, bikoitza ez baina, hirukoitza ere gertatzen da. Honako bertso hauetan bezala (lehenengoaren errima *ALDE* dugu erroz eta *KOA* [kua] amaieraz, eta bigarrenarena *IN* erroz eta *DUA* amaieraz):

Esposatzen zan maiorazkua
baizan gure taldekua,
bi eguneko jan da erana
gendukan debaldekoa;
bezperan ilko zuten txalen bat
berrogei erraldekoa,
arekin kezka kenduko zuten
gutxiñez sukaldekua. (17.4)

Astoa dabil beti
loitán zikindua,
zarra izan liteke
edo ezindua;
alare egin bear
gure agindua,
langille ona baña
gaizki ordaindua. (16.10)

Uztapideren errimaren sistematizazioari eskainitako puntu hau bukatzeko, egokia litzateke sarrera biko taula pareta eskaintzea: bata bokalez amaitutako errima-erroz eta hauei dagozkien amaieraz osatua, eta bestea kontsonantez amaitutako errima-erroz eta hauei dagozkien amaieraduna. Baina geroxeagoko utziko dugu: datorren puntuan emango ditugu, landuago eta osoago.

2. Errimaeraren barne-arauak atzematen

Aurreko puntuan xehetu, zehaztu, ñabarduraz jantzi eta hornitu ditugu Uztapideren errimaeraren lehen hiru ezaugarriak. Laugarren ezaugarriaren ardazean harilduko dugu bigarren hau.

Ezer baino lehen, laburbil dezagun laugarren ezaugarri horri buruz esana: errima-amaiera ez da eranskin hutsa Uztapideren errimaeran, eragina bait du errima-erroan; izan ere, zenbat eta pisu handiagoa izan amaierak, hainbat eta pisu gutxiago izateko joera du erroak (eta alderantziz). Arestian ere izan dugu gogoratzeko aukerarik: aurreko 1.2 puntuko b) oharrean, hain zuzen.

Horixe dugu Uztapideren errimaeraren laugarren ezaugarria, eta horixe Uztapideren errimagintzan erroaren eta amaieraren arteko lotura arautzen duen printzipioa. Baina xehe eta zehaz dezagun gehiago. Hiru taulaz baliatuko gara: lehentxeago agindutako biez eta hirugarren batez.

Bokalez bukatutako errima-erroena dugu lehenengo taula: hor ditugu goitik behera errima-erroak eta ezkerretik eskuinera erro horiei dagozkien errima-amaierak. Guztira, 417 errima dira.

Bigarren taula, berriz, kontsonantez bukatutako errima-erroena da. Lehenengo bezala dago egina: goitik behera errima-erroak dituela eta ezkerretik eskuinera amaierak. Guztira, 376 errimaren berri ematen du.

Beraz, 793 errima daude bilduta bi tauletan. Guztira 852 errima direnez (842 bertso ditu Uztapideren *Sasoia joan da gero* liburuak; eta horietako hamar Iparra-girrerren doinuko errima bikoitzekoak dira), 59 errima ditugu oraindik taulara gabe. Horietako 53 errima-erro ahulekoak ditugu, 1.2 puntuko b) oharrean aipatutakoak eta beste bakan batzuk; eta hirugarren taulan doaz. Taulara gabe geratu dira gainerako seiak, bi errima-errodunekotzat jo ditugulako. Hona hemen bat (a/e/uN eta a/oRR errima-erroduna):

Mezetara juaten
giñan illunpetan,
itxusi benetan;
oitura orixen zan
basarri danetan:
lasto-zuziak artu
eskuan garretan;
ibiliakgatikan
postura txarretan,
ez giñan geldituko
mezakin zorretan. (18.4)

Gainerako bostak honako hauek dira: 3.4; 3.14; 39b.1 (1.2 puntuan aipatua); 45.1 eta 60.4. Sei bertso hauek ematen dute hizpide egokirik, baina oraingoz bere horretan utziko ditugu. Besterik gabe, beraz, goazen hiru taulekin.

TAULA 1.

	Ø	A	AK	N	AN	NDA	TA	TAN	ETAN	Z	RIK	KO	KOA	TZEN	TZEKO				
SE																			
SI	16	8	7		15							1	1			33		15	
TSE		1					4				2			4	1	1	11		
TSI	6	1						1								8			
TE	5	2	1	13	17	1		1		2		5	1			48			
TI	1	5					1									7			
STE	2	6		5				1			4					18			
STI	2	3	11		4											5		15	
LE		1														1			
LI		1	1													2			
BE	a/oBE	8		1						1									
	EBE	1		5				3								21		15	
	IBE	1	15	1															
BI	RI	9																	
	GI	3		7												19			
	ALDE	1			2								1			2		3	
	ALDI																		
	RBE			1				2		2								2	
	RBI	1	3	2												4			
	RRE		1													1			
	RR1	8	16	11												35			

TAULA 1. (jarraipena)

		Ø	A	AK	N	AN	NDA	TA	TAN	ETAN	Z	RIK	KO	KOA	TZEN	TZEKO																			
BO	RRo/u		1	30													1	30																	
	RDo/u		1														1																		
	AGO	11	3														6				19														
	a/eRO	4																																	
	IRO	1																																	
	BU	5	1			7	2		1	2	1	1																							
	TO		1	4																															
	TU	3	8	3																															
	STO	2	4	4															7																
	STU	3		13																															
	So/u	1	2	7															2	16															
	Zo/u		2																2	1															
	AI	4	3	2															2	3	2	3													
	OI																		1																
	AIO		1																5																
	IO	5																	1																
	AJE		1																1																
	JO		1																1																
	NI		1																1																
ANTA			1																1																
ESTA	3		3																																
ISTA	1		1																																
OSTA	1		1																																
																			295	103	19	417													

TAULA 2.

		O	A	AK	AN	GO	DA	EAN	ETAN	K	IKAN	IKK	EZ	DU	DUA	DUAK	DUTA	DUAZ	DUTZEN	TU	TUA	TUAK	TUTA	ATU	ATUTA	TZEN	TZEA	TZERO	AKO				
UZEN MEN	AN		18	18			3						1																	40	2		
	EN	1	14	3		2																								19			
	ON	2	4	2				27	3	7	4	5		9			1							1			1			8	1	23	34
UN SUN	UN	5	19	10									1																	37			
	IN	8	9	4			1		2	1			5	1	1												1			33			
AL EL OL UL IL	AL		8						2																							19	
	EL		(3) 6																														
	OL		4											11		1		1	1											4	4		18
	UL		1																											1			
AR ER OR UR	IL		7	2	1																					1		1		12			
	AR	1	3	4																						1				2			
	ER		(2)	(4) 2									1																		15		
	OR	1	1	2				10	3	8	1									9	3	2	7							4			44
S/Z W/Z	UR		8	6																										14			
	AZ		3	2	6																									7	6		
	EZ		3																											3			
	IZ		4	1	3					3	1		1																	9			4
	OZ		7	4																					1	1				11			
	UZ		4																											4	2		
																														208		168	

TAULA 3.

	Ø	A	AK	N	AN	TA	
ARA	1						1
ERA	18			1			19
IRA	9			4			13
ORA	2						2
URA	6						6
ITU		1	1		2	1	5

OTAN	1
RTAN	1
UTAN	1
RTa/eTIK	2
UTIK	1
AÑO	1

Taulak egoki irakurtzeko, nahikoak dira hiruzpalau argibide:

a) Zenbakiak adierazten dute zenbat bertso dauden Uztapideren liburuan ezkerretako errima-erroaz eta goialdeko errima-amaieraz osatutako errimadun. Esate baterako, 1. taulako lehenengo zenbakiaren arabera, 16 bertso dute SI (s/x/zI) errima (SI errima-erroz eta ø errima-amaieraz osatua), honako honek bezala:

Orrenbeste aundiko
pamelia azi
da itxura-antzian
nai duanak bizi,
gauzak ondo pentsatu
bear lendabizi;
alare bear ziran
gorriak ikusi. (2.13)

Lerro berean jarraiki, 8 bertso dute SIA errima, 7k SIAK, batek SIKO eta beste batek SIKOA.

b) SI errima-errokia izan eta aipatzeke utzitako 15 zenbakiarekin du zerikusia bigarren argibideak, eta lauki batean doazen zenbaki guztiekin. Errima-erro bat baino gehiago hartzen dute beti laukiek eta amaiera bakarra, eta hauxe esan nahi dute: errima-erro horiek amankomunean dutena dela errimaren erroa (eta goikoa amaiera). Esate baterako, aipatutako 15 horren arabera, hamabost bertso

dira Uztapideren liburuan Ze/i (s/x/z, Ts/x/z, e/i) errima-errodun eta AN amaieradun, honako bertso hau bezalakoak:

Ain bizimodu latzian
zortzi illabete pasian,
lana sobrian izaten gendun
jana eskasian;
ara gauzak nola zian,
ez naiz ari jolasian,
uda ona zan milla pezeta
ekartzen bazian. (9.13)

Aurrera baino lehen, egin ditzagun bi ohar:

1. Gogora ditzagun berririo ere “azaleko errima” eta “barneko errima” kontzeptuak. Bertsoan ageri dena adierazten du lehenengoak; *berezkoa* bigarrenak. Adibidez, ATZIAN da *latzian* azaleko errimaz eta ATZEAN barrukoaz. Hona, konparazio baterako, beste bi bertso lauki berorretan bilduak, esandakoa-ren indargarri:

Jainkoakin oroitzean
asten giñan otoitzean,
estrapozon bat egin baño len
goiko arkaitzean;
gaubean edo goizean,
oitura zan bakoitzean,
jakiñik Bera guregatik il
zala gurutzean. (9.9)

Gaztetan pasa diran egunak
gogoratutzen zartzian;
nola ez baizan ezeren paltik
eztaiak ziran etxian,
une gozuak pasatzen giñun
juaten giñan bakoitzian;
negar-malkuak etortzen dira
gauza ortaz oroitzian. (17.19)

2. Azken hiru bertso horien harian dator bigarren oharra. Arestian esan dugu errima-erro bat baino gehiago hartzen dutela beti laukiek. Horrek ez du esan nahi, ordea, bertso bakoitzean irten behar dutenik errima-erro desberdin guztiek. Horra hor, esate baterako, SE, SI eta TSE errima-erroak, hirurak nahasian, 9.13 bertsoan; baina 9.9 bertsoan ez dago SI errima-errorik; 17.19 bertsoa, berriz, errima-erro bakarrekola da: TSE errokoa.

c) Azkeneko argibidea tauletako zenbait kopururi dagokio. Hiru kopuru-mota bereiz ditzakegu: 1) $\emptyset$ errima-amaierari dagozkion zutabekoak, 2) kopuru totaletako lehenengo zutabekoak eta 3) kopuru totaletako hurrengo zutabeetakoak. Azal ditzagun banan-banan.

$\emptyset$ errima-amaierari dagozkion zutabeko kopuruak. Besteak beste, informazio garrantzizko bat ematen digute: errima-erro bakoitzak nola jotzen duen amaierarik gabe; bestela esanda, berezi ote daitekeen errima-erro batean azpierrima-errorik. Adibidez, lehen ere aipatu dugu UN errima-erroarekin gertatzen dena: errima-amaiera $\emptyset$ denean, berezi azaltzen direla SUN errima-erroa eta gainerakoak; baina nahasian, ordea, beste errima-amaierekin, nahiz eta beti dagoen bereizteko joera. BE errima-erroari dagokion $\emptyset$ zutabea, berriz, hiru azpierrima ematen dira taulan: a/oBE, EBE eta IBE. Hona hemen azpierrima horietako bakoitzaren adibide bat:

Aspaldian badegu
milla atsekabe,
noizbaiten auek ere
pasako dirade;

bertan konpondutzia
danentzako obe,
etxe onetatikan
berriz erten gabe. (49.5)

Len ere esan det amaika aldiz
da esango det berriz ere:
guztiak ziran arentzat onak
baña batzuk batez ere;
Martínek zeñi etzekiela
egiten zekin mesere,
borondatia dadukanari
etzaio kosta ezere. (66.6)

Mezetara askotan
sei zazpi senide,
tartian an ni're,
goizian goiz jeikita
ori zala bide;
elizatik urruti
zegon Uztapide
Jaungoikuarekin nai
gendun adiskide,
uste det bagendula
ainbeste eskubide. (18.5)

Kopuru totaletako lehenengo zutabekoak. Errima-erro bakoitzeko zenbat bertso dauden adierazten dute, laukietakoak kontuan izan gabe. Beraz, $\emptyset$ zutabekoak ere biltzen dira kopuru hauetan.

Kopuru totaletako lehenengoa ez beste zutabetakoak. Laukietakoen batuketak dira, beti ere kontuan izanda zenbat errima-erro hartzen duen lauki bakoitzak. Adibiderik argienak AN, EN, ON, UN eta IN errima-erroetako kopuru totaletan ditugu. Horra hor zenbait kopuru, bakoitzari dagokionaz aparte: bi bertso daudela a/eN errima-erroko; bat o/uN errima-erroko; hogeitahiru a/e/o/uN erroko eta, azkenik, hogeitamalau a/e/o/u/iN errima-erroko. Ez gara adibideak ikusten hasiko, azalpen hau gehiegi ez luzatzearren.

Baina ezin geratu argibide bat erantsi gabe: nola ulertu, alegia, itzalez ilundu-tako laukiak? Esanahi argia dute: laukiak ez dituela itzalari dagozkion erima-erroak hartzen; esaterako, SI, TSE eta TSI errima-erroak hartzeko itxura duten lauki horiek ez dutela TSE hartzen, SI eta TSI soilik baizik, honako 4.2 bertso honetan ikusten denez:

Atzoko egunez egin bainuen
Uztapide'ra bixita,
ezin egonik nenguan len an
berrogei urtez bizita;
gure antziñako babes-lekua
zegon ezurak autsita,
nere begiak busti ziraden
nola zegon ikusita.

Behin taulak aurrean izaki eta irakur ditzakegularik, ikus dezagun nola hezur-mamitzen den puntu honen hasieran aditzera emandako printzipioa, Uztapideren errimagintzan erroaren eta amaieraren arteko lotura arautzen duena: zenbat eta pisu eta presentzia handiagoa izan errima-amaierak, hainbat eta pisu eta presentzia gutxiago izateko joera du errima-erroak; eta alderantziz.

Oro har, hiru errima-mota bereiz ditzakegu Uztapideren errimagintzan, erroaren eta amaieraren pisuen arabera. Lehenxeago c) argibidean egindako bereizketaren ildotik dator hiru errima-mota hauen bereizketa ere. Errima-mota ezberdinen kopuruak bait dira funtsean argibide horretan bereziak. Ikus ditzagun banan-banan, labur bada ere.

Lehen errima-mota: ø amaiera duena. Errima-mota honek du errima-errorrik luzeena; hain hala, batzuetan azpiero bihurtzen bait da. Gogora dezagun ZUN azpieroarena. Baina, azpiero bihurtzen ez direnetan ere hor izango da ia beti errima-erroa atzetik galdua aurretik osatu nahiko balu bezala. Errima-mota haue-tako 108 ditugu lehenengo taulan eta 21 bigarreanean; guztira 129. Kopuru hone-tatik kanpo gelditu dira hirugarren taulako ø amaierako kopuruak; ezin bait ditugu mota honetakotzat hartu.

Bigarren errima-mota: bitarteko errima-erroa eta -amaiera dituen. Bitartekoa diogu, lehen errima-mota eta hirugarrenaren artean dagoelako. Errima-mota hone-tan erroaren pisua txikiagoa da aurrekoan baino eta ez hurrengoan bezain txikia. Eta alderantziz gertatzen da amaieraren pisuarekin: handiagoa da aurrekoarena baino eta ez datorrenarrena bezain handia. Bestalde, errima-mota honen erroa da tauletako zutabe nagusikoa: SE, SI, TSE...; AN, EN, ON... Eta totaletako lehe-nengo zutabekoa dugu, berriz, bi lehenengo errima-mota hauei dagokien zenba-tekoa: 295 lehenengo taulan eta 208 bigarreanean. Kopuru hauei lehenengo errima-motena kenduta eskuratzen dugu bigarren errima-motena: 187 lehenengo taulan eta beste 187 bigarreanean; guztira 374.

Hirugarren errima-mota: erro urrikoak eta amaiera luzekoak. Esan bezala, tauletako kopuru totaletako lehenengoan dugu lehen bi errima-motaren berri. Era berean, hurrengoetan aurkituko dugu hirugarren mota honetakoen zenbate-koa: lehenengo taulako 122 eta bigarregoko 168. Hauei, batetik, hirugarren taulako kopuruak erantsi beharko zaizkie (53), mota honetakoak bait dira hiruga-rren taulako errima guztiak; eta, bestetik, bi errimako jo ditugun 6 bertsoen errimak. Beraz, guztira 349 errima erabili ditu Uztapidek bere *Sasoia joan da gero* liburuan hirugarren mota honetakoak. Bestalde, lehenengo bi tauletara itzuliz, gogora dezagun hirugarren errima-mota honetakoen errima-erroa ez dela tauleta-ko zutabe nagusikoa; baizik eta, lehen azaldu dugunez, lauki bakoitzak hartzen dituen erroek amankomunean dutena.

Beraz, horra hor Uztapideren liburuko 852 errimak motaz mota banatuta: 129 lehenengo motako, 374 bigarregoko eta 349 hirugarregoko.

Eta besterik ez. Puntu bat baino gehiago geratzen da zehazkizun; baina ez zen gure asmoa gaia agortzea.